

ԺԱՄԱՆԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՆԱԳՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1

The first of these is the fact that the
population of the country is increasing
at a rapid rate. This is due to a number
of causes, including a high birth rate,
a low death rate, and a large influx of
immigrants.

The second of these is the fact that the
country is becoming more and more
industrialized. This is due to a number
of causes, including the discovery of
new sources of raw materials, the
development of new industries, and the
growth of a large manufacturing sector.

The third of these is the fact that the
country is becoming more and more
urbanized. This is due to a number
of causes, including the growth of a
large manufacturing sector, the
development of new industries, and the
growth of a large service sector.

The fourth of these is the fact that the
country is becoming more and more
developed. This is due to a number
of causes, including the growth of a
large manufacturing sector, the
development of new industries, and the
growth of a large service sector.

The fifth of these is the fact that the
country is becoming more and more
prosperous. This is due to a number
of causes, including the growth of a
large manufacturing sector, the
development of new industries, and the
growth of a large service sector.

The sixth of these is the fact that the
country is becoming more and more
influential. This is due to a number
of causes, including the growth of a
large manufacturing sector, the
development of new industries, and the
growth of a large service sector.

The seventh of these is the fact that the
country is becoming more and more
powerful. This is due to a number
of causes, including the growth of a
large manufacturing sector, the
development of new industries, and the
growth of a large service sector.

ՈՒՌԷՆԱՅԻ, ԱՄԻԳԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ԾԱՆՐ
ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ՝

1. Ով ամենասքանչելիդ մարդկանց մեջ՝ Սարգիս քահանա և վանահայր, ստացել եմ քո աստուածասեր սրբությանդ նամակը, որով խնդրում ես քեզ որպես հիշատակ գրել այն մասին, թե երբ մորենները թափվեցին (մեր երկիրը), և երբ խավարում, երկրաշարժ, սով ու համաճարակ եղավ մեզ մոտ, և ե՞րբ պատերազմեցին հոռոմները պարսիկների հետ: Այս խնդրանքներից բացի նամակում իմ մասին կար նաև գովասանք, որը շատ էր ամաչեցնում ինձ, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ ես մենակ էի լինում ինձ հետ, որովհետև իրականում այդ գովեստներից ոչ մեկին արժանի չեմ: Այժմ ես էլ ուրախությամբ կգրեի քո ունեցած առավելությունների մասին, սակայն իմ բանականությունը անկարող է ստուգել և տեսնել իսկականը, այնպես ինչպես որ կա: Հիանալի զգեստը, որ դու քո կորովի կամքով գործեցիր քեզ համար և դրանով զգեստավորվեցիր, ցույց է տալիս, որ դու այրվում ես օրենքը իրագործելու սիրով, որովհետև դու հոգատար ես ոչ միայն այն եղբայրների նկատմամբ, որոնք այժմ գտնվում են քո հովանավորության ներքո, այլև բոլոր նրանց, որոնք գիտության սիրով (լցված) կմտնեն հետագայում քո երանելի վանքը: Եվ մեր մեղքերի պատճառով մեզ ուղարկված պատիժների և մեզ հետ պատահածների մասին կարդալիս ու իմանալիս, նրանք կարող են հեռու մնալ մեր (կատարած) մեղքերից և ազատվել (նման) պատիժներից: Խսկապես քո մասին ըստ էության խոսել չեմ կարող, որովհետև ես հեռու եմ եղել քեղանից և լուկ մի տեսակցությունից հետո, ի՞նչ կարող եմ ասել քո մասին:

¹ W. Wright, The Chronicle of Joshua the Stylite, Cambridge, 1882.

2. Հովնաթանի² նման (որպես) ճշմարիտ բարեկամ, դու բեղ սիրով ես կապել ինձ հետ: Բայց Հովնաթանի հոգին Դավթին կապվեց այն ժամանակ, երբ նա տեսավ, որ հսկան տապալվել էր նրա կողմից և նրան հանձնված բանակը այնպես հրաշալի չէր, ինչպես նա (Դավիթը), որովհետև նա (Հովնաթանը) սիրում էր նրան (Դավթին) իր լավ գործերի համար, ինչպես դու ինձ քեզանից ավելի ես սիրել, առանց իմ մեջ հատուկ լավ բան տեսնելու:

Ոչ էլ արժանի է զարմացման, եթե համեմատելու լինենք այն, որ Հովնաթանը փրկեց Դավթին Սափուղի (կողմից սպառնացող) մահից, քանզի նա (Հովնաթանը) ինչ որ բանով պարտական էր (Դավթին), որովհետև նա առաջին անգամ մահից փրկեց (Հովնաթանին) և կյանք տվեց նրան ու վերադարձրեց հորենական տունը, որպեսզի նա շոշնչանա փղշտացիների ձեռքով: Եվ, շնայած, ես ոչինչ նման բան չեմ արել քեզ, բայց դու ամեն ժամանակ աղոթում ես աստծուն ինձ համար, որպեսզի փրկվեմ սաստանալից և որպեսզի նա՝(սատանան) չկործանի ինձ մեղքերիս պատճառով: Բայց պետք է ասեմ, որ դու ինձ սիրում ես այնպես, ինչպես Դավիթը Սափուղին³, որովհետև դու այն աստիճան հրապուրված ես քո զգացման մեծությունից ու սիրո ջերմությունից, որ շփտես իմ կշիռը, բայց ինձ նայելով պատկերացնում ես բաներ, որոնք ինձանից հեռու են: Դու քո նամակների միջոցով ինձ շես դաստիարակել և շես օգնել վերացնելու իմ թերությունները, այնպես ինչպես ծնողներն են հոգատար, որոնք թեև իրենց երեխաներից շահ չունեն, բայց հոգում են նրանց բոլորի կարիքները: Եվ դու այսօր քո ընտրությունք, խոնարհեցրել ես քեզ և խնդրել ինձ, որ քեզ համար գրեմ բաներ, որոնք շատ դժվար են ինձ համար, որովհետև դու (մտածում ես որ) գրանք կարող են, եթե գրելու լինես, հատկապես քեզ գովելու առիթ հանդիսանալ և դրա համար շնայած դու գրանք ինձանից ավելի լավ գիտես, բայց ցանկանում ես ինձանից իմանալ: Ուստի այս մասին ես չեմ գանգատվի քեզ, ոչ էլ կհրաժարվեմ կատարելուց այն, ինչ որ դու հրամայել ես:

3. Իմացիր ուրեմն, որ ես ևս երբ տեսա այն նշանները, որոնք կատարվում էին և հալածանքները, որոնք հաջորդեցին,

² Հովնաթանը Հին կտակարանի դեմքերից է: Նա հրեաների թագավոր Սափուղի երեց որդին էր: Տե՛ս «Թագաւորութեանց առաջին», Ժէ—ԺԸ:

³ Նույն տեղում, զլ. ԺԶ, 21:

մտածում էի՝ դրանք արժանի են, որ դրի առնվեն ու պահվեն ինչ որ հիշատակարանում: Բայց երբ նկատի ունեցա իմ մտքի տկարությունն ու ամբողջ տգիտությունը, հրաժարվեցի այն անելուց: Այժմ, երբ խնդրել ես ինձ անելու այն, ես այնպիսի վախ հմ զգում, ինչպես լավ լողալ չիմացող մեկին հրամայում են զնալ ջրի խորքերը: Բայց ես ապավինում եմ քո աղոթքներին, որոնք դու աստծուն ուղղում ես իմ փոխարեն: Հավատացած եմ, որ նախախնամությամբ կփրկվեմ խեղդվելուց և դուրս կգամ այն ծովից, որի մեջ գցել ես ինձ, ուստի իմ լավագույն կարողությունամբ կլողամ ծանծաղուտներում, որովհետև դրա խորքերը պեղել հնարավոր չէ: Ո՞վ կարող է պատմել այն ամենը, որոնք աստված իր իմաստությունամբ ուղարկել էր չնչելու համար մեղքերը և պատժելու հանցանքները, քանզի աստվածային կառավարման ճշմարիտ բնությունը ընդունված է նույնիսկ հրեշտակներից, ինչպես այն կարող ենք իմանալ Ավետարանի Որոմնի առածից, երբ տանտիրոջ ծառաները ասացին. «Կամի՞ս զի երթիցուք քաղեսցուք զայն ի բաց»: Եվ նա, որ զիտեր իրականությունը, ասաց նրանց. «Մի, գուցէ մինչ քաղիցէք զորոմնն, եւ զցորեանն ընդ նմին ի բաց խլիցէք»⁴: Մեր իմացածի չափով կասենք այն, որ մեր բազում մեղքերի պատճառով էին հարուցվում հայա-ծանքները, և եթե աստծու հովանավորությունը շրնդգրկեր ամբողջ աշխարհն ու չպահպաներ այն տարրալուծումից, ապա բոլոր մարդկանց կյանքը կարող էր կործանվել, որովհետև ե՞րբ է ող մարդկանց նման դաժանությամբ այսպիսի տառապանքներ են պատահել, եթե ոչ միայն մեր ապրած ժամանակում: Եվ քանի դրանց պատճառը չի վերացել, դրա համար էլ այն չի դադարի: Գումարած նրան նաև այն, որ մենք տեսանք մեր սեփական աչքով և լսեցինք մեր սեփական ականջով, և այն, ինչ մենք ապրեցինք մեզ սարսափեցնում է: Հեռվից և մոտիկից (լավող) լուրերն ու թշվառությունները, տարբեր տեղերում պատահած սարսափելի երկրաշարժերը, քաղաքների կործանումները, սովերն ու ժանտախտները, պատերազմներն ու խռովությունները, բոլոր գավառների գերեվարությունն ու տարագրությունը, եկեղեցիների կործանումն ու այրումը, այս բոլորը իրենց հաճախակիությամբ ապշեցրել են քեզ և դու խնդրել ես գրել այդ բոլորի մասին, ցավի ու վշտի բառերով, որպեսզի դրանք իրենց ահավորությամբ

⁴ «Մատթևոս», ԺԳ, 24:

ապշեցնեն և՛ ընթերցողներին, և՛ լսողներին: Ըս գիտեմ, դու այն ասել ես ղեպի լավը ունեցած քո ցանկութունից, որպեսդի այդ բոլորը լսողներին, զղջման ու ապաշխարության առիթ՝ հանդիսանան:

4. Բայց իմացիր, որ այլ է ազդու գրել, և այլ ճշմարտացի. որովհետև բնական պերճախոսությամբ օժտված մեկի համար. եթե ուզում է, կարող է ազդու ու վշտալի պատմություններ գրել: Բայց ես խոսքի մեջ սովորական մարդ եմ և կգրեմ այն ամենը, որը մեզ մոտ ապրող բոլոր մարդիկ կարող են վկայել, որ դրանք ճշմարտացի են, և բոլոր նրանք, որոնք կկարդան և կլսեն, եթե ուզում են, կարող են ստուգել և (այսպէս) զղջալ: Գուցե մեկը ասի թե ի՞նչ օգուտ նման պատմություն կարդալուց, երբ դրան չի զուգորդված խրատը: Բայց այդպիսի մեկին կարող եմ ասել, որ մեզ պատահած այս դժբախտությունները բավական են, որպեսզի մեր հետնորդները զգուշանան և կարդալով կամ հիշելով իմանան, որ դրանք (դժբախտությունները) ուղարկվել էին մեզ, մեր մեղքերի պատճառով: Եթե դրանք (դժբախտությունները) մեզ այն շտվորեցնեն, ապա դրանք մեզ համար անօգուտ կլինեն: Բայց այդ կարելի չէ ասել, որովհետև դժբախտությունները սովորեցնում են մեզ, և երկնքի տակ ապրող բոլոր հավատացյալները վկայում են, որ այս ամենը պատահում է մեզ մեր մեղքերի պատճառով, և սուրբ Պողոսի խոսքերի համաձայն, որ ասում է. «Եւ եթէ դատիմք, ի Տեառնէ խրատիմք. զի մի ընդ աշխարհի դատապարտեսցուք»⁵: Որովհետև հալածված մարդկանց զխաւովոյ խնդիրը այն է, որ նրանք հրաժարվեն իրենց մեղքերից, որպեսզի աշխարհի դատաստանի օրը գուցե նրանց էլ յուսավորի: Քանզի նրանք, որոնք մեղավորների համար հալածվում են և սակայն չեն մեղանշում, նրանց կրկնակի հատուցում կլինի: Բայց գթասրտություն կլինի նույնիսկ նրանց համար, որոնք անարժան են աստծու բարության, շնորհին և համբերության, որ (աստված) իր անմոռաց բանականությամբ կամենում է, որ այս աշխարհը գոյատևի մինչև ի կատարած աշխարհի: Եվ Սուրբ Դրբի վկայութուններով և մեզ պատահած իրադարձությունների պատճառով, այս ամենը այնքան հստակ է, որ մտածեցինք դրանք գրի առնել:

5. Որովհետև դեռ մեր վրա ծանրացած էին մորեխների պատճառով (եղած) սովն ու ժանտախտը, ուստի մենք կործանման եզրին էինք, սակայն շնայած, որ արժանի չէինք, աստված

⁵ «Քուդթ առ Կորնթացիս», Ա, ԺԱ, 32:

գթաց մեղ, և մեզ հասած դժբախտություններից մի փոքր հանգիստ տվեց: Եւ այս, ինչպես ասել եմ, իր բարության շնորհիւ էր: Բայց նա ծանրացրեց մեր տառապանքները որոշ հանգստից հետո, և պատժեց մեղ ասորեստանցիների ձեռքով, որոնք բարկության դավադան են անվանված⁶: Այժմ ես չեմ ցանկանում առարկել պարսիկների ազատ կամքին, երբ ասում եմ, որ աստված պատժեց մեղ նրանց միջոցով, և ոչ էլ աստծուց հետո կարող եմ որևէ մեղադրանք անել նրանց (պարսիկների): անլգամության համար, որովհետև նրանց մասին մտածելիս, դալիս եմ այն եղրակացության, որ նա (աստված) նրանց չի սլատժում մեր մեղքերի պատճառով: Այժմ այս անզգամ ժողովրդի մեծ ուրախությունը երևում է հատկապես այն բանից, որ նրանք ոչ մի դժասրտություն չեն ցուցաբերում իրենց ձեռքը ընկածների նկատմամբ, որովհետև նրանք սովոր են մարդկանց պատճառած իրենց վնասի համար ուրախանալ, և հրճվել, և այսպիսիներին նկատի ունենալով մարգարեն Բաբելոնի ամայացման առթիւ մարգարեանում է և Տիրոջ անունով նախատում ու ասում. «Ես բարկացեալ էի ի վերայ ժողովրդեան իմոյ, զի պղծեցին զժառանգութիւն իմ. ես մատնեցի զնոսա ի ձեռս քո, եւ դու ոչ արարեր ի վերայ նոցա ռդորմութիւն»⁷: Մեղ ևս նրանք իրենց սովորության համաձայն անգութ հրճվանքով չարիք պատճառեցին: Եւ թեպետ նրանց հալածանքի գավազանը չհասավ մեզ և նրանք չկարողացան տիրել մեր քաղաքին, որովհետև հնարավոր չէ Քրիստոսի խոստումը ջնջել, որը հավատացյալ Աբգար թագավորին խոստացավ ասելով. «Քո քաղաքը օրհնյալ լինի և ոչ մի թշնամի չտիրանա դրան»⁸: Եւ, այսպիսով, այլ գրավված քաղաքների հավատացյալները կողոպտվեցին, գերեվարվեցին, կոտորվեցին, ջարդվեցին և դարձան փողոցների ցեխի նման, և բոլոր նրանք, որոնք սովորել էին տառապողների համար մղկտալ, ոչ քիչ չափով ճաշակեցին դառնության բաժակը: Եւ բոլոր նրանք, որոնք հեռու էին այս (տեսարանից), իրենց հավատքի թուլության պատճառով, վախենում էին իրենց կյանքի համար, որովհետև մտածում էին, որ թշնամին կտիրի Եդեսիային

⁶ «Մարգարէութիւն Էսայեայ». Ժ. 5:

⁷ Նույն տեղում, Խէ. 6:

⁸ W. Cureton, Ancient Syr. Documents, p. 10.

Խոսքը այն զրույցի մասին է, ըստ որի Քրիստոսը օրհնել է Եդեսիա քաղաքը և ասել. որ ոչ մի թշնամի այդ քաղաքը ներս չի մտնելու:

նույնպես, ինչպես մյուս քաղաքներին: Ահա սրանց մասին է, որ ուզում ենք դրել քեզ:

6. Իմաստուն Սողոմոնի ասածի համաձայն, որ «Առաջնորդութեամբ մղի պատերազմ», և դու ցանկանում ես իմանալ թե ինչ պատճառով սկսվեց այն (պատերազմը). իմ նպատակն է հաղորդել քեզ պատճառների ծնունդի մասին, նույնիսկ այն պայմանով (վտանգով), որ կարող են մտածել, թե ես խոսում եմ այն բաների մասին, որոնք վաղուց կատարվել են: Եվ ապա մի քիչ հետո կբացահայտեմ նույնիսկ թե ինչու այդ պատճառները ուժ էին պահանջում: Եվ որովհետեւ այս պատերազմը մեր գեղ ծագեց մեր մեղքերի պատճառով, ուստի հիմքը դալիս է հայտնի որոշ փաստերից որոնց (մասին) կպատմեմ քեզ, որսլեսզի դու կարողանաս հստակութեամբ ծանոթանալ ամբողջ խնդրին, և հետեւելով մի քանի հիմար մարդկանց, շմեղադրես ամենատեղ և հավատացյալ Անաստաս կայսրին, քանզի նա պատերազմ հրահրողը չէր, այլ այն ծագել էր շատ ավելի վաղ ժամանակից, ինչպես՝ կհասկանաս այն բաներից, որ սկսելու եմ պատմել քեզ: Իրադարձությունները, որոնց մասին նպատակադրվել եմ գրել, այնքան պարզ են և՛ Սուրբ Գրքի վկայություններից⁹, և՛ այն եղելություններից, որոնք մեզ մոտ տեղի ունեցան:

7. Հունաց 609 թ. (մ. թ. 297) հռոմեաները զրավեցին Մծբին քաղաքը և այն մնաց պարսիկների դերիշխանության ներքո 65 տարի: Հուլիանոս կայսրի մահից հետո, որը տեղի ունեցավ 674 թ. (մ. թ. 363) հույների վրա իշխեց Հովիանոսը, որ ամեն ինչից վեր դասելով խաղաղությունը, համաձայնվեց Մծբին քաղաքը տուլ պարսիկներին 120 տարով, որից հետո այն պետք է վերադարձվեր (նախկին) տերերին: Այդ տարիները վերջանում էին հույների Ջենոն կայսեր ժամանակ, բայց պարսիկները չէին ցանկանում քաղաքը վերադարձնել և այս խնդիրը վեճի առարկա դարձավ:

8. Հետո, հռոմեաների և պարսիկների միջև դաշինք գոյություն ուներ, որ եթե մեկը մյուսի կարիքը զգար որևէ ժողովրդի դեմ պատերազմի ժամանակ, պետք է մյուս [կողմը] նրան տար 300 մարդ իրենց զենքերով ու ձիերով և կամ յուրաքանչյուրի [դինվորի] փոխարեն տար 300 ստատեր¹⁰, պահանջողի համաձայնութեամբ, եթե նա օգնության կարիք ունի: Այժմ ամենատեղ հռոմե-

⁹ «Առակք Սողոմոնի», ԻԴ, 6:

¹⁰ Ստատերը փողի շափ է (ոսկի փող):

ները, աստծու օգնութեամբ կարիքը չունենին երբեք պարսիկների օգնութեանը, քանզի հավատացյալ կայսրերն այն օրվանից մինչև այժմ՝ իշխել են և երկնքի օգնութեամբ է նրանց իշխանութիւնը հաստատվել։ Պարսիկ արքաները դեսպաններ էին ուղարկում և փող էին ստանում իրենց կարիքների համար, բայց այն ոչ որպէս հառկ էին ստանում, ինչպէս շատերը ենթադրում են։

9. Նույնիսկ մեր օրերում պարսիկների արքա Պերոզը քուշանների կամ հոների դեմ վարած պատերազմի պատճառով, հոռոմներից փող էր ստացել, ոչ թե որպէս հարկ, այլ որպէս նախանձախնդրութիւն, ասելով որ իբր «ես կովում եմ ձեզ (հոռոմներիդ) համար, և չեմ թողնում, որ նրանք (այսինքն քուշանները) անցնեն ձեր սահմանը»։ Նրա այս խոսքերը ճշմարիտ էին հնչում, քանի որ հոները 707 թ. (396 մթ.) Մեծն Թեոդոսիոսի որդիներ՝ Հոնորիոս և Արկադիոս կայսրերի ժամանակ, ամայացրին հոռոմների հողերը և գերեվարեցին մարդկանց, և ամբողջ Ասորիքը անցավ նրանց ձեռքը, Ռուփինոս հյուպարքոսի դավաճանութեան և Ադդա ստրատելատի թուլութեան պատճառով։

10. Հոռոմներից ստացած փողի օգնութեամբ Պերոզը նվաճեց հոներին և նրանց հողերից շատ տեղեր վերցնելով, կցեց իր պետութեանը, սակայն ի վերջո նրանց ձեռքը դերի ընկավ։ Երբ հոռոմների Զենոն կայսրը լսեց այդ, իր սեփական փողից ուղարկեց, նրան ազատեց և հաշտեցրեց նրանց (հոների) հետ։ Պերոզը հոների հետ դաշինք կնքեց, որ նա այլևս սահմանը չի անցնի նրանց (հոների) հետ պատերազմելու համար։ Սակայն նա դրժեց խոստումը և վերադարձավ պատերազմելու Սեղեկիայի¹¹ նման, և ճիշտ նրա նման էլ, ընկավ իր թշնամիների ձեռքը և բանակը չարզվեց, ցրվեց և ինքն էլ կենդանի (գերի) ընկավ։ Իր կյանքի փրկութեան համար նա հպարտութեամբ խոստացավ, որ 30 ջորու բեռ զուգե¹² կտա։ Եվ նա մարդ ուղարկեց իր գերիշխանութեան տակ եղող երկրները, բայց այնտեղից հագիւլ կարողացան 20 բեռ հավաքել, որովհետև նախորդների օրոք թագավորական գանձարանը, նախապէս կատարած պատերազմների պատճառով, դատարկվել էր։ Եվ մյուս տաս բեռների փոխարեն իր Կավատ որդուն գրավ և պատանդ թողեց մինչև որ նրանց կուղարկէր մնացածը, և նա երկրորդ անգամ նրանց հետ պայմանագիր կնքեց, որ այլևս չի պատերազմելու։

¹¹ «Մարգարէութիւն Երեմեայ», ԾԲ, 3։

¹² Զուգե, արծաթ փող, դրախտի կամ դիրհամ (դրամ)։

11. Երբ նա վերադարձավ իր թագավորությունը, ամբողջ երկրում գլխահարկ նշանակեց և ուղարկեց 10 բեռ զուղեն և աղատեց որդուն: Նա նորից բանակ հավաքեց և գնաց պատերազմելու, և իսկապես կատարվեց մարգարեի խոսքը, որն ասում է. «Տեսի՛ դամպարիշտն վերացեալ բարձրացեալ որպէս զմայրս Լիբանանու: Անցի՛ եւ ահա ոչ էր, խնդրեցի՛ եւ ոչ գտաւ տեղի նորա»¹³: Քանզի երբ ճակատամարտը տեղի ունեցավ և երկու կողմից զորքերը խառնվեցին իրար, իր ամբողջ բանակը ջարդվեց և նրա դիակն էլ փնտրեցին ու չգտան, և մինչև այժմ էլ հայտնի չէ թե ի՞նչ պատահեց նրան. արդյո՞ք նա մնաց դիակների տակ թաղված կամ ինքն իրեն ծովը գցեց, թե թաքնվեց ինչ որ տեղ դետնի տակ՝ քարայրում և սովից մեռավ և կամ թաքնվեց անտառում և հոշոտվեց վայրի գազաններից:

12. Պերողի թագավորության օրերին հոռոմների կայսրությունը նույնպես խառը վիճակում էր, քանզի պալատականներն ատում էին Զենոն կայսրին, որովհետև նա ծագումով Իսավրացի էր, և Բազիլիկոսը ապստամբվեց նրա դեմ ու նրա փոխարեն կայսր դարձավ: Սակայն հետո Զենոնը հզորացավ և վերստին բազմեց գահի վրա: Եվ որովհետև իր նկատմամբ շատերի ատելությունն էր զգում, իր համար անմերձենալի ամրոց պատրաստեց հայրենիքում, որպեսզի եթե որևէ շարիք պատահի, այն որպես ապաստարան ծառայի: Այս գործում իր վստահելին էր Անտիոքի ստրատելատ՝ Իլլուս անունով մեկը, որը նույնպես Իսավրացի էր: Որովհետև Զենոնը իր բոլոր հայրենակիցներին պատվի և իշխանությունների պաշտոններ էր պարգևում, այդ պատճառով էլ հույները նրան ատում էին:

13. Երբ ամրոցը ամբողջությամբ լցվել էր անհրաժեշտ իրերով և անչափ քանակությամբ փող էր պահ տրվել այնտեղ Իլլուսի կողմից, նա (Իլլուսը) գնաց մայրաքաղաք (Կոստանդնուպոլիս) Զենոնին հաղորդելու, որ կատարել է նրա ցանկությունը: Բայց Զենոնը գիտեր, որ նա դավաճան է և ձգտում է իշխանության, ուստի իր գինվորներից մեկին հրամայեց, որ սպանի նրան: Դրանից հետո այն մարդը, որին հանձնարարվել էր, շատ օրեր առիթ էր որոնում, որ նրան գաղտնի սպանի: Ի վերջո հանդիպեց Իլլուսին պալատի ներսում, և երբ հանեց սուրը ու բարձրացրեց,

¹³ «Գիրք Սաղմոսաց», ԼԶ (ԼԷ) 35, 36: Այս հատվածը հայկականից տարբերվում է, քննարկում «որպէս զմայրս Լիբանանու փոխարեն գրված է «անտառի ծառերի նման»:

որ սպանի նրան, սակայն հանկարծ Իլլուսի ուղեկից զինվորներից մեկը, խփեց ձեռքին դանակով և սուրը նրա ձեռքից վայր ընկավ, կտրելով միայն Իլլուսի ականջը: Ջենոնը, որպեսզի Իլլուսի նկատմամբ իր ունեցած նենգությունը չբացվի, հրամայեց անմիջապես առանց հարցաքննության կտրել զինվորի գլուխը: Հատկապես վերջին պարագան ստիպեց Իլլուսին, ենթադրել, որ Ջենոնն էր այն հրամայել: Նա վեր կացավ և գնաց Անտիոք որոշելով, որ հարմար առիթը ներկայանալիս վրեժխնդիր լինի:

14. Ջենոնը վախենալով Իլլուսից, որովհետև նա գիտեր նրա շար ղիտավորությունը, նրա մոտ՝ Անտիոք ուղարկեց մի քանի հայտնի մարդկանց, որ նրան հրավիրեն իր մոտ, որպես թե ինքը (Ջենոնը) ցանկանում էր արդարանալ և ձևացնում էր, որ ինքը չի ուզել նրան սպանել: Համենայն դեպս չկարողացավ փափկացնել Իլլուսի սիրտը, Խրովհետև նա (Իլլուսը) ասում էր նրան և չէր ցանկանում հրամանին ենթարկվելով գնալ նրա մոտ: Ի վերջո Ջենոնը նրա մոտ ուղարկեց մի այլ ստրատելատի, որի անունը Լեոնտիոս էր, և որն իր ձեռքի տակ ուներ բանակներ, որպեսզի նրան ուժով բերի, և եթե (Իլլուսը) ղիմագրեր, ապա պետք է սպաներ նրան: Երբ այս մարդը Անտիոք հասավ, կաշառվեց Իլլուսի ոսկիներից և հայտնեց նրան սպանելու համար իր ստացած հրամանի մասին: Եվ երբ Իլլուսը տեսավ, որ նա ոչինչ չի թաքցրել իրենից, ինքը ևս ցույց տվեց նրան մեծ քանակությամբ ոսկին, որ ուներ իր ձեռքում, և որի համար Ջենոնը ուզում էր սպանել իրեն: Համոզեց Լեոնտիոսին, որ միանա իրեն և ապրստամբվի, միևնույն ժամանակ մատնանշեց այն ատելությունը, որ հույները ունենին Ջենոնի նկատմամբ: Եվ երբ սա համաձայնվեց, Իլլուսը կարողացավ նրան հայտնել իր ղիտավորությունների մասին և (ասել), որ ինքը մենակ չի կարող ապստամբվել, ոչ էլ կարող է կայսր դառնալ, քանի որ հույները իրեն ևս ասում էին իր ծագման և դաժանության պատճառով:

15. Լեոնտիոսը հետո անվանապես կայսր դարձավ Անտիոքում, մինչ փաստորեն Իլլուսն էր վարում գործերը: Ինչպես ոմանք ասում են, նա ծրագրում էր սպանել Լեոնտիոսին, եթե հաղթեին Ջենոնին: Նրանց հետևում էր Պամպրեպիոս անունով մի վատահամբավ խաբեբա, որն իր ասածներով խառնեց գործը և փոխեց ծրագիրը: Որպեսզի իրենց իշխանությունն ամրացնեն, նրանք դեսպաններ ուղարկեցին Պարսկաստան մեծ քանակությամբ փողով և ուզեցին բարեկամության դաշինք կնքել, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում (պարսիկները) բանակով օգնեն իրենց: Եվ

երբ Զենոնը լսեց, թե ինչ է կատարվում Անտիոքում, նա մեծ բանակով այնտեղ ուղարկեց իր ստրատելատներից մեկին՝ Հովհանն անուռով¹⁴։

16. Երբ Իլլուսն ու Լեոնտիոսը լսեցին իրենց դեմ արշավող մեծ բանակի մասին, սրտները զող ընկավ, իսկ Անտիոքի ժողովուրդը նույնպես վախենում էր, որ չի կարողանա պաշարումը տանել։ Նրանք աղմկեցին ու պահանջեցին, որ թշնամին հեռանա քաղաքից, և եթե ճակատամարտելու են, հանդիպեն (այլ տեղում)։ Այս պարագան Իլլուսի կողմնակիցներին ավելի վախեցրեց և նրանք ծրագրեցին մեկնել Անտիոքից և անցնել Եփրատ գետը, դալ Արևելք։ Եվ նրանք իրենց կողմնակիցներից Մատրոնիոս անուռով մեկին ուղարկեցին 500 ձիավորներով, որպեսզի սա իրենց իշխանութունը տարածի Եդեսիայի վրա, սակայն եդեսացիները դեմ դուրս եկան նրան, փակեցին քաղաքի դռները և պատերազմական սովորության համաձայն, հսկողություն նշանակեցին պարսպի վրա և թույլ չտվեցին նրանց մտնել (քաղաքը)։

17. Երբ Իլլուսի կողմնակիցները լսեցին այս, ստիպված եղան Հովհաննի հետ ընդունել ճակատամարտը, բայց նրանք դրա համար այնքան ուժեղ չէին, ուստի երբ Հովհանը հարձակվեց նրանց վրա և քաջաբար ջարդեց նրանց հետ եղած զորքերի մեծ մասին, մնացածները ցրվեցին, յուրաքանչյուրն իր քաղաքը։ Իլլուսի կողմնակիցները շղիմացան նրա հարվածին և հավաքելով իրենց հետ եղածներին, վախժան անմերձենալի ու մթերքով հարուստ այն ամրոցը, որի մասին ես ձեզ ասել եմ նախապես¹⁵։ Հովհանը հետապնդեց, բայց չկարողացավ բռնել նրանց, ուստի պաշարեց ամրոցն ու սկսեց հսկողությունը։ Նրանք հույսը դնելով ամրոցի անմերձենալիության վրա, թույլ տվեցին, որ իրենց հետ եղած զորքերը վերադառնան և պահեցին միայն ընտրյալներին ու քաջերին։ Հովհանն իր բարկութունը թափեց ամրոցից դուրս եղածների վրա, բայց Իլլուսին վնասել չկարողացավ՝ դիրքի բնական ամրության շնորհիվ, որը համարյա անանցանելի էր դարձել մարդկանց կատարած աշխատանքով։ Ճանապարհը այնպիսին էր, որ միանգամից երկու մարդ չէր կարող բարձրանալ, որովհետև այն շատ նեղ էր։ Համենայն դեպս, Հովհանի երկար ժամանակ (կազմակերպած) դավերն արդյունք տվեցին և Իլլուսականներն իրենց մարդկանց ձեռքով մատնվեցին ու ձերբակալ-

¹⁴ Հովհան Սկյուտացին։

¹⁵ Հատված 12։

վեցին քնած վիճակում: Զենոնի հրամանով երկուսն էլ (Իլլուսն ու Լեոնտիոսը), ինչպես նաև մատնիչները սպանվեցին, իսկ նրանց հետ եղածների ձեռքերը կտրեցին: Այսպիսին էին Պերոզի թագավորության օրոք հոռոմների կայսրության մեջ եղած դժվարությունները:

18. Ինչպես վերևում նշել եմ, Պերոզի հանկարծակի կորստից հետո¹⁶, իր եղբայր Վաղարշը նրա փոխարեն թագավորեց պարսիկների վրա: Նա խոնարհ և խաղաղասեր մարդ էր: Նա պարսկական զանձարանում ոչինչ չգտավ, որովհետև երկիրն ամայացել էր հոների արշավանքներից: Համենայն դեպս քո իմաստությունը (նկատի ունի Սարգիս քահանային) հայտնի է, թե թագավորները պատերազմների ժամանակ ինչպիսի ծախսերի ու վնասների տակ են ընկել, նույնիսկ երբ նրանք հաղթել են, և մանավանդ ավելին են (ծախսել) երբ պարտվել են: Բայց նրանք հոռոմներից ոչ մի օգնություն չստացան, ինչպես իր եղբոր ժամանակ էր: Նա դեսպաններ ուղարկեց Զենոնի մոտ, որպեսզի վերջինս նրան փող ուղարկեր: Բայց որովհետև սա զբաղված էր Իլլուսի և Լեոնտիոսի հետ պատերազմելով և մանավանդ հիշելով, որ ապստամբության սկզբում նրանց (Իլլուսի և Լեոնտիոսի) ուղարկած փողը մնացել է պարսիկներին, ուստի ոչինչ չուղարկեց, և հայտնեց որ «բավական են բեզ ալն հարկերը, որ ստանում ես Մծբինից, որովհետև դրանք վաղուց պատկանում են հոռոմներին»:

19. Եվ որովհետև Վաղարշը փող չունեի իր բանակներին տալու, ուստի ընկավ նրանց աչքից: Մոգերն էլ էին ատում նրան, որովհետև նա փորձում էր իրենց օրենքները փոխել. ուզում էր իրենց քաղաքներում լողանալու համար բաղնիքներ կառուցել, և երբ նրանք (մոգերը) տեսան, որ նա իր զորքի կողմից հարգված չի, նրան բռնեցին, կտրացրին, և փոխարեն բազմեցրին (զահին) նրա Պերոզ եղբոր որդի՝ Կավատին, որի անունը վերևում նշել ենք, և որը պատանդ էր մնացել հոների մոտ, և քանի որ (հոռոմները) փող չտվեցին, նա էլ պատերազմ սկսեց հոռոմների դեմ: Նա դեսպանների հետ կայսրին որպես նվեր ուղարկեց մի մեծ փիղ, որպեսզի նա էլ (կայսրը) իրեն փող ուղարկի: Բայց մինչև դեսպանները Ասորիքի Անտիոք քաղաքը կհասնեին, Զենոնը մահացավ և նրանից հետո փոխարենը կայսր դարձավ Անաստասը: Եվ երբ պարսիկ դեսպանն իր տիրոջ՝ Կավատին հայտնեց հոռոմների կառավարության մեջ տեղի ունեցած փոփոխության մասին,

¹⁶ Հատված 11:

նա (Կավատը) նրան հաղորդեց, որ շտապ գնա և պահանջի փողը ըստ սովորության, ապա թե ոչ թող «պատերազմ ընդունի»:

20. Եվ այսպես փոխանակ, ինչպես պետքն էր խաղաղության մասին խոսելու, և կամ վերջինիս, աստծու կողմից նրան շնորհված իշխանության գլուխ անցնելու կապակցությամբ ողջունելու, նրա (Կավատի) սպառնալից խոսքերը ջղայնացրին Անաստաս կայսրին: Եվ երբ նա լսեց նրա հպարտ սպառնալիքները և իմացավ, որ նա (Կավատը) վերականգնել է մոգական պիղծ զրադաշտական կրոնը, և սովորեցնում էր, որ կանայք պետք է հասարակաց լինեն և յուրաքանչյուրը պետք է ապրի ում հետ ուղում է, և ապա այն, որ նա իր իշխանության տակ գտնվող հայերին վնասել է այն պատճառով, որ նրանք (հայերը) չէին ուղում կրակը պաշտել, և (այս բոլորի համար) նա անարգեց նրան (Կավատին) և վրդ չուղարկեց, ասելով, որ «ինչպես Ջենոնը, որն ինձանից առաջ թագավորեց և փող չուղարկեց, այնպես էլ ես չեմ ուղարկի, մինչև որ Մծբինը ինձ չվերադարձնի: Ես էլ զբաղված եմ հեթանոսների դեմ պատերազմելով, որոնք կոչվում են հեպայիդցիներ¹⁷ և բլեմյացիներ¹⁸ և ալլ շատ ուրիշների դեմ: Ես չեմ թողնի հունական բանակը և չեմ կերակրի քոնը»:

21. Երբ հայերը, որոնք Կավատի գերիշխանության ներքո էին, լսեցին, որ նա (Կավատը) հռոմեաներից խաղաղասիրական պատասխան չի ստացել, քաջալերվեցին և միավորվելով քանդեցին այն ատրուշանները, որոնք պարսիկները կառուցել էին իրենց երկրում և կոտորեցին իրենց մոտ եղած մոգերին: Կավատը նրանց դեմ ուղարկեց մի մարզսյանի՝ իր բանակով, որպեսզի նա պատժի և կրակապաշտ դարձնի նրանց, բայց հայերը կովեցին նրա դեմ և ջախջախեցին նրան ու նրա զորքը, և ապա դեսպաններ ուղարկեցին կայսրին և հայտնեցին, որ ուղում են նրա գերիշխանությանը ենթարկվել: Սակայն նա չցանկացավ ընդունել նրանց, որպեսզի պարսիկները չմտածեն, որ ինքն է հրահրում հայերին պատերազմելու պարսիկների դեմ:

Եվ եթե նրան (կայսրին) մեղադրում են նրա համար, որ նա փողը չտվեց, ապա նրանք թող մեղադրեն նաև նրան, որն ուժով պահանջում էր այն, ինչ որ իրեն չէր հասնում: Եթե նա (Կավատը) խաղաղությամբ ու հոժարամտությամբ խնդրեր այն, ապա այդ (փողը) նրան ուղարկված կլիներ, սակայն նա խստասրտությամբ, ինչպես փարավոնը, սպառնում էր պատերազմով: Բայց մենք

¹⁷ Ասորերեն բնագրում այս ցեղի անունը հավանաբար աղավաղված է:

¹⁸ Աֆրիկյան ցեղեր:

հույս ունենք աստծու արդարադատության վրա, որ նա (աստված) նրան ավելի մեծ պատժի կարժանացնի, որովհետև նա ցանկանում էր եղծել բնության օրենքը և շնչել աստծու վախը (հավատը)։

22. Մի քիչ ժամանակ անց կուղիշացիները¹⁹, որոնք Կավատի գերիշխանության ներքո էին, ապստամբվեցին նրա դեմ և փորձեցին մտնել Մծբին և այնտեղ իրենցից մեկին թագավոր նշանակելով, նրանք երկար ժամանակ կռվեցին։ Տիմուրացիները, որոնք ապրում են Պարսկաստանում, երբ տեսան, որ իրենք ոչինչ չեն ստանում, նրանք նույնպես ապստամբվեցին, հույսը դնելով իրենց ապրած բարձր լեռների վրա. նրանք իջնում էին (լեռներից) կողոպտում ու թալանում շրջակա գյուղերի (բնակիչներին), տեղացի եկվոր վաճառականներին և նորից բարձրանում։ Իր թագավորության մեջ եղած ազնվականները նույնպես ատում էին (Կավատին), որովհետև նա թույլ էր տալիս նրանց կանանց դավաճանել (ամուսիններին)։ Արաբները նույնպես, որոնք իր գերիշխանության ներքո էին, երբ տեսան պետության ներսում ստեղծված անկարգությունը, իրենց ուժի ներածին չափ՝ չկսեցին ավազակային հարձակումները։

23. Այն ժամանակ մի այլ խռովություն տեղի ունեցավ հունաց երկրում. իսավրացիները²⁰ Զենոնի մահից հետո ապրստամբվեցին Անաստաս կայսեր դեմ և ուզում էին մի այլ կայսր նշանակել, որն իրենց համար ցանկալի էր։ Երբ այդ մասին իմացավ Կավատը, օգտագործեց հարմար ժամանակը և դեսպաններ ուղարկեց հոռոմների աշխարհը, ենթադրելով, որ նրանք կվախենան և իրեն փող կուղարկեն, քանի որ իսավրացիները ապստամբվել են նրանց դեմ։ Բայց Անաստաս կայսրը պատասխանեց ասելով, «եթե գուցե այն, որպես պարտք ես ուզում, ես կուղարկեմ քեզ, բայց որպես պարտավորություն ոչ, որովհետև ես չեմ զրկի հունական բանականություն, որոնք զբաղված են իսավրացիների հետ պատերազմելով, որպեսզի օգնեմ պարսիկներին»։ Այս խոսքերով Կավատը հանգստացավ, թեև իր ուզածը չստացվեց։ Իսավրացիները պարտվեցին, խորտակվեցին, կոտորվեցին և նրանց բոլոր քաղաքներն ամայացվեցին ու այրվեցին։ Պարսիկ ազնվականները որոշեցին գաղտնի սպանել Կավատին իր անբարոյական սկզբունքների ու օրենքների եղծման պատճառով, և երբ

¹⁹ Սրանք ապրում էին Սինջարի և Դարայի մոտակայքում։

²⁰ Փոքր Ասիայում Տավրոսի շրջաններում ապրող ժողովուրդ։ Նրանք իսավրացի են կոչվել իրենց գլխավոր քաղաք Իսավրայի անունով։

նա այդ իմացավ, լքեց թագավորութունը ու փախավ հոնների երկիրը, այն թագավորի մոտ, որի պալատում նա որպես պատանդ մեծացել էր:

24. Նրա եղբայր Ջամասպը եղբոր փոխարեն իշխեց պարսիկների վրա. Կավատը հոններից կին առավ իր քրոջ աղջկան. քույրն այն պատերազմին էր գերի ընկել, երբ հայրը սպանվեց, և որովհետև ինքը թագավորի դուստրն էր, ուստի դարձավ հոնների թագավորի կինը և նրանից ծնվեց մի աղջիկ: Երբ Կավատը փախավ այնտեղ, քույրը իր աղջկան որպես կին տվեց նրան: Թագավորի փեսա դառնալով, նա համարձակութուն ստացավ և սկսեց ամեն օր լաց լինել, խնդրել նրան (թագավորին), որ սա օգնի իրեն զորքով, որպեսզի կարողանա գնալ ու սպանել ազնվականներին և նորից բազմել իր գահին: Անեն իրեն տվեց մի փոքր բանակ նրա խնդրանքի համաձայն: Երբ նա հասավ պարսիկների աշխարհը, եղբայրը լսեց այդ մասին և փախավ նրանից, իսկ սա իրագործեց իր ցանկությունը և սպանեց ազնվականներին: Տիմուրացիներին նա (Կավատը) լուր ուղարկեց և սպառնաց ասելով, եթե նրանք կամավոր չհանձնվեն, ապա նա պատերազմով կնվաճի նրանց, իսկ եթե նրանք միանան իր բանակին և իրեն հետ մտնեն հոռոմների երկիրը, ապա նա այն ժամանակ ստացված ավարից նրանց ևս բաժին կհանի: Նրանք վախենալով Մծբինում հավաքված զորքերից, համաձայնվեցին ու ենթարկվեցին նրան: Արաբներն երբ իմացան, որ նա պատերազմելու է հոռոմների դեմ, մեծ ուրախությամբ հավաքվեցին իր մոտ: Հայերը, մյուս կողմից վախենալով, որ նա կարող է վրեժխնդիր լինել կործանված ատրուշանների համար, չուզեցին ենթարկվել, սակայն Կավատը բանակ հավաքեց և պատերազմեց նրանց (հայերի) դեմ: Չնայած նա շատ ավելի ուժեղ էր, քան նրանք (հայերը), սակայն չնվաճեց նրանց, այլ խոստացավ, որ չի ստիպի կրակապաշտությունն ընդունել, եթե նրանք իրեն օգնեն հոռոմների դեմ պատերազմում: Նրանք վախից ակամա համաձայնվեցին: Ինչ որ արեց Կավատը հոռոմների սահմանն անցնելուց հետո ես կպատմեմ ժամանակին, իսկ այժմ ինչպես ինձ խնդրել ես (նկատի ունի պատվիրատուն) կգրեմ հրաշքների ու հալածանքների մասին, որոնք հաջորդաբար տեղի ունեցան, ապա (կգրեմ) մորեխների, ժանտախտի, թանկության մասին հերթականությամբ, և որպեսզի շփոթություն չառաջանա, առանձին առանձին կնշեմ տարեթվերը և յուրաքանչյուրի տակ կգրեմ, թե

այն ժամանակ ինչ էր պատահել, իսկ թող աստծու օգնություներն ու քո՝ Նրա ընտրյալի աղոթքները ինձ օգնական լինեն:

25. Ալեքսանդրի 806 թ. (495 մ. թ.): Քեզ բավարար չափով հայտնեցի, թե ինչ պատճառով և ինչպես սկսվեց պատերազմը ով մեր հայր, ճիշտ է, ես քեզ համար համառոտ գրեցի այս պատմությունները, խուսափելու համար երկարաբանությունից: Դրանց մի մասը ես գտա հին գրքերում, մի այլ մասը իմացել եմ մարդկանցից, որոնք դեսպան են եղել երկու միապետների մոտ, մի մասն էլ (իմացել եմ) այն անձնավորություններից, որոնք ականատես են եղել այս իրադարձություններին: Այժմ ես ուզում եմ քեզ հայտնել այն մասին, թե ինչ պատահեց մեզ մոտ, քանի որ այդ տարվանից էր, որ սկսվեցին մեր օրերի ահավոր պատիժներն ու նշանները:

26. Այս ժամանակ մեր մարմինները կատարյալ առողջ էին, սակայն մեր հոգիների տկարություններն ու հիվանդությունները շատ: Բայց աստված, որ ուրախանում է, երբ մեղավորները զղջում են իրենց մեղքերի համար և (ուզում է, որ) ապրեն, ուստի մեր մարմինները մեզ համար հայելի դարձրեց, և ամբողջությամբ վերքերով լցրեց, որպեսզի արտաքինից մեզ ցույց տա, թե ինչի է նման մեր ներքինը, որպեսզի մեր մարմինների վերքերը մեզ հասկացնեն, թե ինչպիսին են մեր հոգիների վերքերը, և որովհետև բոլոր մարդիկ էլ մեղանշել էին, ուստի բոլորն էլ ստացան նույն պատիժը, բոլորի մարմիններին դուրս եկան ուռուցքներ և այտուցվեցին, և բոլորն էլ սարսափելի տեսք ունեին. կային այնպիսիները, որոնց դեմքերն էին այտուցված, ուրիշները՝ թափափալվել էին, ոմանց՝ ամբողջ մարմինը լցված էր վերքերով ու պալարներով, ավերից մինչև ձեռքերը, ոտներից մինչև ներքանները, ոմանց մոտ էլ՝ խորր վերքեր էին բացվել մարմնի զանազան անդամների վրա:

Համենայն դեպս, աստծու բարությունը օգնեց, որը նրանց հովանավորում էր, այս հիվանդությունները մարդկանց վրա երկար չմնացին և մարմնի վրա էլ պակասություն, վնասվածք կամ հետք (չթողեցին) և վերքերը լավանալիս փակվեցին, և մարմնի անդամներն իրենց դերը կատարեցին (գործեցին): Այս ժամանակ Եդեսիայում 30 մոտի²¹ ցորենը վաճառվում էր մեկ դինարի և 50 մոտի դարին՝ մեկ դինարի:

27. 807 թ. (մ. թ. 496 թ.) նույն այս տարվա մայիս ամսի

²¹ Մոտին հռոմեական 40 լիտր է:

17-ին երկնքից առատորեն բարիքներ ներքև ուղարկվեցին բոլոր մարդկանց համար, և՛ աստծու օրհնությամբ հունձքը առատ էր և՛ (եղանակը) անձրևային, և՛ երկրային մրգերը աճում էին ժամանակին: (Եդեսիայի) բնակիչների մեծ մասը կորցրեց կյանքի փրկության հույսը բացահայտ մեղանշելով: Մխրձվելով բոլոր տեսակի զեղիս հաճույքների մեջ, նրանք նույնիսկ փառք շտվեցին աստծուն պարգևների համար և, մոռանալով (իրենց պարտականությունը), ապականվեցին՝ մեղքերի հիվանդությամբ:

Եվ երբ նրանք չբավարարվեցին անհայտ և հայտնի մեղքերով, որոնց անձնատուր էին եղել, ներկայացավ այն նշանավոր օրն, այսինքն այն ուրբաթ՝ երեկոն մինչև շաբաթ առավոտ, երբ պարողը [դերասան] որի անունը Տրիմերիուս էր, պարում էր: Նրանք անհամար լապտերներ վառեցին ի պատիվ տոնին, մի սովորություն, որը նախապես անծանոթ էր այս քաղաքին: Թատրոնի դարպասից մինչև Գրոտների²² դարպասը՝ գետի երկու ափերը լուսավորեցին լապտերներով, որոնք ամրացված էին սյունագավիթներից²³, Անտիֆորոսից²⁴, վերին փողոցներից և շատ այլ տեղերից: Այս անզգամության պատճառով աստված նրանց հրաշալի նշան ցույց տվեց, որպեսզի նրանց կշտամբի: Որովհետև խաչի նշանը, որը գտնվում էր օրհնյալ Կոստանդին կայսեր արձանի ձեռքում, հեռացավ նրա ձեռքից մի կանգուն առաջ, և այդպես մնաց ուրբաթից մինչև շաբաթ՝ երեկո: Կիրակի օրը նշանը (ձեռքը) ինքնիրեն մոտեցավ իր տեղը, և արձանը այն վերջրեց իր ձեռքը, այնպես, ինչպես առաջ էր: Այս նշանով հայտնի դարձավ այն, որ կատարվածը աստուծո կամեցողությունից շատ հեռու է գտնվում:

28. 808 թ. (մ. թ. 497 թ.) բայց երկնքից (եկած) այս նշանը բավական չէր մեզ համար, որպեսզի հետ կանգնեցնեն մեզ մեր մեղքերից, ընդհակառակը մենք դարձանք ավելի ժպիրհ ու առավել հեշտությամբ հանձնվեցինք մեղքերին: Թույլերը զրպարտում էին իրենց հարևաններին, իսկ ուժեղները լի էին կեղծավորություն: Նախանձն ու նենգությունը իշխում էին մեզ բոլորիս, իսկ

²² Կամ «գերեզմանատան դարպաս», որը գտնվում էր քաղաքի արևմուտքում, Տե՛ս Sachau, Reise in Syrien und Mesopotamien, 1883, p. 200.

²³ Ասորերենը «ստոա» հունարենից է:

²⁴ Սա գտնվում է քաղաքի հարավ-արևմուտքում, այնտեղ կար մի բլրակ, որտեղ և գտնվում էր հին քաղաքի Աբգար IX ապրում էր այստեղ: Տե՛ս Chronicon Edessenum, Corpus scriptorum christianorum orientaliū, t. 4, p. 12

շնությունն ու պոռնկությունը բաղմացել էին: Մարդկանց մեջ վերքերը ավելացան և քաղաքում ու գյուղերում շատերի աչքերը փակվեցին: Ըստ պատշաճի էր մար Կյուրոս եպիսկոպոսի նախանձախնդրությունը, երբ նա հորդորեց քաղաքացիներին ի պատիվ հաղորդության սկիզբների, պատրաստել արծաթից մի արկղ, որպեսզի հնարավոր լինի դրանք տեղավորել արկղի մեջ, և պետք եղած դեպքում սրբերից մեկի հիշատակին նվիրված պատարագի համար, այն տեղափոխել: Յուրաքանչյուրը տվեց ըստ իր կարողության, սակայն Ավրելիայի ամուսին Եվտիկիսնոսը, առաջինը պատրաստակամութուն ցուցաբերեց և իր ունեցվածքից 100 դինար տվեց:

29. (Պաշտոնից) հանվեց հեգեմոն²⁵ Անաստասիոսը և նրա փոխարեն, տարվա վերջին, եկավ Ալեքսանդրը: Նա փողոցները մաքրեց գարշահոտությունից և վերացրեց կրպակները, որոնք արհեստավորները կառուցել էին սյունագավիթներում ու փողոցներում: Նա նաև մի արկղ դրեց իր պալատի դիմաց և կափարիչի վրա անցք բացեց ու այսպես գրեց, թե ով ուզում է ինչ որ բան հայտնել իրեն և այն չի կարող բացահայտ կատարել, ուստի նա կարող է այդ մասին գրել և առանց վախի նետել արկղի մեջ: Եվ այս ձևով նա շատ բան իմացավ, որոնց մասին շատերը գրել ու նետել էին արկղի մեջ: Ամեն ուրբաթ կանոնավոր ձևով, նա նստում էր սուրբ Հովհաննես Մկրտչի և սուրբ Ադդա առաքյալի վկայարաններում և դատում էր առանց փողի: (Այսպիսով), անիրավվածները անիրավների, կողոպտվածները կողոպտողների դեմ համարձակութուն ստացան և եկան բողոքեցին, և նա (Ալեքսանդրը) դատեց նրանց նույնիսկ այնպիսի հարցերով, որոնք 50 տարվա հնություն ունեին և մոռացության էին տրված, այդ հարցերը ներկայացվեցին իրեն, և նա լուծեց: Նա կառուցեց Շեմասրահ, որը գտնվում էր Գրոտների դարպասի մոտ: Նա սկսեց նույնպես կառուցել հասարակաց բաղնիք, որը ծրագրված էր տարիներ առաջ՝ հացահատիկի շտեմարանի մոտ: Նա հրամայեց, որ շաբաթ երեկոյից (կիրակի) արհեստավորները իրենց խանութներից հինգ վառված լապտերներով խաչեր կախեն:

30. 809 թ. (մ. թ. 498 թ.) մինչ այս իրադարձությունները տեղի էին ունենում, նորից մոտեցան այդ (հեթանոսական) տոնի օրերը, որի ժամանակ երգվում էին հեթանոսական առասպելներ, իսկ (Եդեսիայի) քաղաքացիները, նույնիսկ սովորականից ավելի

²⁵ Ասորերեն „Badpatan“ — Բադպատան:

անհամբեր էին: 7 օր բազմութիւնը կտավից շորեր հագած, խույրեր²⁶ կապած և կոնքերին գոտիները թուլացրած, երեկոները դնում էին թատրոն: Հապտերները լուսավորում էին նրանց և նրանք խունկ էին ծխում և ամբողջ գիշերը քաղաքում թափառում ու փառաբանում պարողին, մինչև առավոտ երգով, բացականչութիւններով և ամոթալի (խոսքերով): Այդ պատճառով էլ նրանք մոռանում էին աղոթելու գնալ, և նրանցից ոչ մեկը չէր էլ մտածում իր պարտականութեան մասին, և հպարտութեամբ ծիծաղում էին հայրերի միամտութեան վրա ու ասում. «նրանք չգիտէին այս բոլորը անել մեզ նման», և ասում նաև «նախկինում (մեր) քաղաքի բնակիչները ապուշ ու հիմար էին»: Այս ձևով նրանք հպարտանում էին իրենց ամբարտաւանութեամբ, և չկար մեկը, որ զգուշացներ, կշտամբեր կամ խրատեր նրանց: Այս ժամանակ Եդեսիայում էր գտնվում Մաբբոգի՝ եպիսկոպոս Քսանիասը, և կարծում էին, որ սա իր վրա կվերցնի նրանց դաստիարակելու գործը, սակայն նա միայն մի օր խոսեց այդ մասին նրանց հետ: Բայց աստված իր գթասրտութիւնն ու ողորմածութիւնը բացահայտ ցույց տվեց, որպեսզի նրանք կարողանան հեռու մնալ իրենց անօրենսութիւնից, որովհետև երկու բազիլիկներն ու ամառային բաղնիքը²⁸ փուլ եկան, բայց աստծու բարութեամբ այնտեղ ոչ ոք չվնասվեց, թեև շատ մարդիկ էին աշխատում ներսում ու դրսում. մահացան միայն երկու մարդ, որոնք ճգմվեցին, երբ փախչում էին բաղնիքի ընկնող դռան աղմուկից. երկու կողմից մոտենալով նրանք ուզեցել էին բացել այն, սակայն վեճի էին բռնվել, թե նրանցից ո՞վ պետք է առաջինը դուրս գար, և (այդ ժամանակ) քարերը ընկել էին նրանց վրա և մահացել էին: Բոլոր հայտնի մարդիկ փառք տվեցին աստծուն, որ նա պահպանեց քաղաքը շատերի ողբից, որովհետև այս բաղնիքը պետք է բացվեր մի քանի օրից: Այնքան կատարյալ էր կործանումը, որ նույնիսկ ներքևի շարքերի քարերն անգամ, որոնք դրված էին հողի երեսին, իրենց տեղերից շարժվել էին:

²⁶ Ասորերեն՝ «paggla» հայերեն՝ «փակեղ», սակայն այժմ այն վանականներն են օգտագործում:

²⁷ Այժմյան Սիրիայի Մեմբիշ քաղաքը:

²⁸ Նկարագրութիւնից երևում է, որ այդ բաղնիքները արևելյան բաղնիքների կառուցվածքը ունեն. դրանով նման են այն բաղնիքներին, որոնց այժմ հանդիպում ենք Մերձավոր Արևելքի շատ երկրներում:

31. Այս նույն տարին Անաստաս կայսրի հրովարտակը եղավ, որը վերացնում էր (ոսկու) հարկը²⁹, որն արհեստավորները վճարում էին շորս տարին մեկ անգամ, (և այսպես) նրանք ազատվեցին հարկից: Հրովարտակը տրվել էր ոչ միայն Եգիպտոսի, այլև հռոմեացիների գերիշխանության տակ մտնող բոլոր քաղաքների համար: Եգիպտոսիները շորս տարին մեկ անգամ վճարում էին 140 լիտր ոսկի³⁰: Ամբողջ քաղաքը՝ մեծից փոքրը ուրախացավ, սպիտակ հագուստներ հագած տանում էին վառված մոմեր և խնկով լի ծխացող բուրվառներ. նրանք սաղմոսներ և շարականներ (երգերով) գնում էին ս. Սարգիս և ս. Սիմոն եկեղեցիները, փառք տալիս աստծուն և օրհնում կայսրին. այնտեղ էլ պատարագ եղավ: Հետո (բազմությունը) վերստին գնաց քաղաք ու ամբողջ շաբաթը ուրախությամբ ու զվարճությամբ տոնեցին (այն), և որոշեցին, որ դրանից հետո ամեն տարի տոնեն այդ օրը: Բոլոր արհեստավորները նստած (սեղանների շուրջ) զվարճանում էին, և կամ լողանում, և կամ ուրախանում եկեղեցիների բակերում, և կամ քաղաքի բոլոր սյունագավիթներում³¹:

32. Այս տարում Հազիրան (հունիս) ամսի 5-ին մար Կյուրոս եպիսկոպոսը հեռացավ այս աշխարհից և Պետրոսը հաջորդեց նրան: Նա տարվա տոներին ավելացրեց նաև Ծաղկազարդը: Նա սահմանեց, որ Զրօրհնքը (կատարվի) Ավագ հինգշաբթի օրը ամբողջ ժողովրդի ներկայությամբ. բացի (այս տոներից) նա կարգավորեց նաև այլ տոներ³²:

Ալեքսանդրը՝ հեգեմոնը հեռացվել էր և նրան հաջորդել Դեմոստենեսը. սրա հրամանով քաղաքի սյունագավիթները սպիտակացվեցին. գործերին փորձառու մարդիկ շատ անհանգստացած էին, որովհետև նրանք ասում էին, որ դա գալիք շարիքների ազդանշան է:

33. 810 թ. (մ. թ. 499 թ.): Աստծո արդարության մի օրինակը

²⁹ Χρυσόργυρον «խրիսարգիրոն» դա հարկի տեսակ էր (փողով), որը վերացրեց Անաստաս կայսրը 498 թ.:

³⁰ «Տաս լիտր ոսկին հավասար է 720 ոսկեդրամի՝ դահեկանի: Տաս լիտր միլիարիսիա՝ տաս լիտր արծաթ դրամ: Մեկ միլիարիսիոնը հավասար էր ոսկեդրամի 1/12 մասին»։ տե՛ս Կոստանդին Միքանաժին, թարգ. Հ. Բարթիկյանի, Երևան, 1970, էջ 219:

³¹ Այս նախադասության ասորերեն բնագիրը աղավաղված է և մենք այն թարգմանել ենք հետևելով բովանդակությանը:

³² Այս նախադասությունն էլ բնագրում աղավաղված է, թարգմանել ենք ըստ իմաստի:

հայտնվեց մեղ այս ժամանակ, որպեսզի մեր շար վարքին վերջ տանք, որովհետեւ այս տարվա Իյար (մայիս) ամսին, երբ մոտեցավ զազրելի հեթանոսական տոնի օրը, հարավից մեծ քանակությամբ մորեխներ եկան մեր երկիրը. թեև նրանք ոչինչ չփշացրին ու չոչնչացրին այդ տարում, բայց մեծ թվով ձվեր ածեցին մեր երկրում: Հողում իրենց ձվերը դնելուց հետո, երկրի վրա սարսափելի երկրաշարժեր եղան և պարզ է, որ դրանք տեղի ունեցան մարդկանց մեղքերի պատճառով, որոնց մեջ մխրճվել էին, և (կատարվում էր) այն, արթնացնելու համար նրանց, որպեսզի նրանք (այլևս) սովորվ ու ժանտախտով չպատժվեն:

34. Այս տարվա Աբ (օգոստոս) ամսին Անաստաս կայսրից հրովարտակ եղավ, որը հունական կայսրության քաղաքներում արգելում էր վայրի գազանների մենամարտը: Իլուլ (սեպտեմբեր) ամսին ուժգին երկրաշարժ եղավ և երկրի վրա երկնքից լսվեց ահավոր մի ձայն, և ձայնից երկիրը իր հիմքերից շարժվեց: Բոլոր գյուղերն ու քաղաքները լսեցին այդ ձայնը և զգացին երկրաշարժը: Անհանգստացնող չուրեր և վատ տեղեկություններ էին գալիս բոլոր կողմերից, և ինչպես ոմանք պատմում են, հրաշալի նշան է երևացել Եվրատ գետում և Աբառնեի³³ տաք ջրերում. ջրերը, որոնք հոսում էին այդ ակունքից, շորացել էին: Ինձ թվում է, այդ (պատմվածք) սուտ չէ, որովհետեւ ամեն անգամ, որ երկիրը երկրաշարժից պատռվում է, և այնպես է երբեմն պատահում, որ հոսող ջրերը պատռված մասերում դադարում են հոսելուց և կամ երբեմն փոխում են իրենց ուղղությունը, նույնպես, ինչպես երանելի Դավիթը պատմում է իր 18-րդ Սաղմոսում թե աստված պատժեց իր թշնամիներին երկրաշարժերի ու լեռների սասանումով, և այդպես արեց, որ իմանանք եղածի մասին. նա ասում է. «Երևեցան աղբերք ջուրը, եւ յայտնեցան հիմունք աշխարհի, ի սաստէ քումմէ, Տէր»³⁴:

Այս ամսում նույնպես նամակ ստացվեց, որը կարդացվեց եկեղեցում ամբողջ միաբանության առաջ այն ամսին, որ նիկո-

³³ «Աբառնէ (Վաղարշակուպոլիս) քաղաք—... այժմ՝ Զերմուկ (Թուրք. Զերմիկ): Հնուց ի վեր այն հայտնի էր իր տաք, բուժիչ ջրերով: Բյուզանդական կայսր Թեոդոս Մեծը (389—395) այս վայրը հանձնել է «յուտեստ» Պապի Գրգուն՝ թագաժառանգ Վաղարշակին, ուստի նրա անունով այս վայրը կոչվեց «Վաղարշակուպոլիս»: Տե՛ս Ս. Նրեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 31:

³⁴ «Գիրք Սաղմոսաց», Ժէ (ԺԸ), 16:

պուլիսը³⁵ հանկարծ կես գիշերին ավերվել է և բոլոր բնակիչները ծածկվել են (ավերակներով): Նույնպես, օտարականներ, որոնք այնտեղ էին, և մեր դպրոցից որոշ եղբայրներ³⁶, որոնք գտնվում էին տեղում, թաղվել են (ավերակների տակ): Այնտեղից վերադարձած իրենց ընկերները (այդ մասին) պատմեցին մեզ: Քաղաքը շրջապատող ամբողջ պարիսպը և ամեն ինչ որ ներսում էր, ավերվել է այդ գիշերվա ընթացքում և նույնիսկ մեկ մարդ կենդանի չի մնացել, բացի քաղաքի եպիսկոպոսից և երկու այլ մարդկանցից, որոնք քնած էին եկեղեցու խորանի հետևը եղած նախատանը: Երբ սենյակի առաստաղը, որի մեջ քնած էին, փլվեց, մի ծայրի գերանները ամրացած մնացին խորանի պատից և այսպես դրանք չծածկվեցին (ավերակներով): Եղբայրներից մեկը, որի ճշմարտախոսությունը (կասկածելի չէ), հետևյալը պատմեց ինձ. «Այն գիշերը, երբ Նիկոպուլիսը կործանվեց, մենք պառկած էինք քաղաքում՝ ես և ընկերս: Նա անհանգիստ էր և ասաց ինձ. «Վեր կաց գնանք և գիշերը անցկացնենք քաղաքից դուրս այն քարայրում, ինչպես սովոր ենք, որովհետև այստեղ օդը տոթ է և չեմ կարողանում հանգստանալ ու քնել: Այսպես մենք վեր կացանք՝ ես և ինքը, և քաղաքից դուրս եկանք ու գիշերը անցկացրինք քարայրում:

Երբ առավոտը մոտ էր, ես արթնացրի եղբորս, որն ինձ հետ էր և ասացի նրան «Վեր կաց, արշալույս է, արի գնանք քաղաք, որպեսզի մեր գործերը հոգանք»: Այսպես վեր կացանք՝ ես և ինքը, և եկանք քաղաք և գտանք բոլոր տները ավերված, ժողովուրդը, հոտը, եղևներն ու ուղտերը ծածկվել էին այնտեղ, լսվում էին նրանց հառաչանքի ձայները գետնի տակից: Նրանք, ովքեր եկան այնտեղ, նրանց հետ միասին, դուրս բերեցինք եպիսկոպոսին գերանների տակից, որոնցով նա պահպանվել էր: Նա հաց և գինի խնդրեց, որպեսզի պատարագ մատուցենք, սակայն ոչինչ չէր մնացել քաղաքում, որովհետև ամեն ինչ փչացել էր: Համենայն դեպս պատահեց, որ այստեղ հասավ մի անցորդ, մի լավ մարդ, որը նրան (եպիսկոպոսին) տվեց հացի մի քանի կտոր և մի քիչ գինի: Նա պատարագ մատուցեց, աղոթեց և ներկաներին հաղորդություն տվեց: Նա այս ժամանակ նման էր, ինչպես թվում է

³⁵ «Նիկոպուլիս քաղաք—ԲՅ, այժմ՝ Բուրգ (Պյուրկ)». տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 72:

³⁶ Եղբայր, այստեղ միաբան, կամ վանականի իմաստով է:

ինձ, Ղովտին, երբ նա փախավ Սոգոմից: Այն ինչ որ պատմեցինք (այս մասին) բավական է:

35. Հյուսիսում կար նաև մի եկեղեցի, որը կոչվում էր Արշամաշատ³⁷, այն կառուցված էր շատ ամուր ու գեղեցիկ զարդարված: Ամեն տարի նույն օրը, հատկապես այնտեղ թաղված սրբերի տոնին, բոլոր տեղերից շատերը հավաքվում էին, ոմանք աղոթելու, ոմանք էլ առևտրի (նպատակով), որովհետև այդ առթիվ (տոնի) հավաքվածների համար շատ ապրանքի կարիք էր զգացվում: Երբ տղամարդկանց և կանանց բոլոր տարիքի ու դասի մեծ ամբոխ էր հավաքված, ուժեղ կայծակ խփեց և սարսափելի որոտմունք ու ահազդու աղմուկներ (լսվեցին) և բոլորը փախան եկեղեցի, որպեսզի ապաստան գտնեն սրբերի մասունքների մոտ: Եվ մինչ նրանք մեծ սարսափի մեջ, մինչև կեսգիշեր աղոթում էին, եկեղեցին փուլ եկավ և իր փլատակների տակ ծածկեց այնտեղ եղած մարդկանց մեծ մասին: Այս պատահեց ճիշտ այն օրը, երբ կործանվեց Նիկոպոլիսը:

36. 811 թ. (մ. թ. 500): Բոլոր այս երկրաշարժերից և դժբախտություններից (հետո), համենայն դեպս, մեզանից ոչ մեկը ետ չկանգնեց իր շար ճանապարհից և այդ պատճառով, մեր երկիրն ու քաղաքը անպարտ չմնացին, որովհետև (մինչ այդ) մենք հեռու էինք մնացել ուրիշներին պատահած շարիքներից, և ստացված լուրերը չէին անհանգստացրել մեզ, ուստի մենք ևս անբուժելի հարված ստացանք: Պետք է ճանաչենք աստծո արդարությունը և ասենք. «Արդար ես դու, Տէր, եւ ուղիղ ես դատաստանք քո»³⁸: Որովհետև նա իր երկայնամտությունամբ դեռևս ցանկանում էր նշանների ու հրաշքների շնորհիվ մեզ ետ կանգնեցնել շար գործերից:

Այս տարվա առաջին թեշրին (ամսի) (հոկտեմբեր 500 թ.) 23-ին, օրը շաբաթ էր, արևածագին (արևի) պայծառությունը

³⁷ «Արշամաշատ քաղաք» այժմ՝ Խարաբա-Նաջարան, ավերակների գյուղ: Արշամաշատը ('Αρσαύσατα Ptol. v, 12) Մոփաց թագավորության մայրաքաղաքներից մեկն էր, սակայն մ. թ. առաջին դարերում ավերվել է և միջին դարերում հայտնի էր իբրև ավան Աշմուշատ (բյուղ. 'Ασµίσσατον. արաբ. Šimsat) անունով: Մինչև վերջին կոտորածները տեղացիներն այս քաղաքի շրջակայքը անվանում էին Աշմուշատ: Իբրև այդ քաղաքի քաղաքային տերիտորիա, մինչև 387 թ.՝ ամբողջ Բալահոլիտ գավառը պիտի կոչվեր Արշամաշատ: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 40:

³⁸ «Գիրք Սաղմոսաց», ՃԺԸ (ՃԺԹ), էջ 137:

չքացավ, գունտի լույսը արծաթի նման էր և շուներ ճառագայթներ և մեր աչքերը դյուրութեամբ ու անարգել կարողանում էին նայել [արևին], որովհետև այն շուներ իր փայլն ու լուսավորությունը, որոնք [առաջ] խանգարում էին իրեն նայելու ինչպես դյուրին էր նայել լուսնին, այնպես էլ մենք նայում էինք նրան: Այսպես, մնաց մոտավորապես մինչև ժամը ութը: Երկիրը, որը լուսավորվում էր եղած փոքր լույսով, թվում էր, թե շաղ է տված մոխրով և ծծումբով: Զիշտ նույն օրը մի այլ ահավոր ու սարսափելի նշան պատահեց քաղաքի պարսպի վրա, որը իր նախկին թագավորի հավատի և բնակիչների անարատության շնորհիվ արժանացել էր մեր Տիրոջ օրհնության³⁹, իսկ այժմ իրենց բազում մեղքերի պատճառով, բնակիչները ոչնչացման եզրին էին կանգնած: Պարսպի հարավից մինչև Մեծ դարպասը ճեղքվածք առաջացավ, և այդ մասում քարերից մի քանիսը ընկան (պարսպից) ոչ մեծ հեռավորության վրա: Մեր հայր մար Պետրոս եպիսկոպոսի հրամանով, հրապարակային աղոթքներ մատուցվեցին և յուրաքանչյուրը դիմեց աստծո գթասրտության: Նա հավաքեց իր ամբողջ կղերականներին և միաբանությունների բոլոր անդամներին՝ տղամարդկանց և կանանց ու սուրբ եկեղեցու հավատացյալներին (աշխարհականներին), հարուստին ու աղքատին, տղամարդկանց, կանանց և երեխաներին, որոնք սև հագուստներ հագած, անցան քաղաքի բոլոր փողոցներով, տանելով խաչեր և (երգելով) սաղմոսներ ու շարականներ: Մեր երկրամասի բոլոր վանքերը նույնպես մեծ եռանդով շարունակում էին աղոթքները և այսպես սուրբերի աղոթքներով, արևի լույսն իր նախկին վիճակն ստացավ և մենք մի փոքր ուրախացանք:

37. Թեշրին երկրորդի (նոյեմբերի 23, 500 թ.) կեսօրին, երկրների վրա երեք նշան տեսանք. դրանցից մեկը հարավից երկնքի մեջտեղում էր և իր գույնով ամպերի մեջ եղած ծիածանին էր նման, և գոգավոր մակերեսով վերև էր կարծես, այսինքն, իր կորընթարթ մակերեսով ներքև էր, իսկ ծայրերը վերև:

Մի ուրիշը (երևաց) արևելքում և մեկ ուրիշը արևմուտքում: Ապա Քանուն երկրորդ (հունվար 501 թ.) ամսում, մենք մի այլ նշան տեսանք՝ երկնքի հարավ-արևմտյան մասում, որը նման էր

³⁹ Խոսքը այստեղ Հիսուսի Եդեսիայի Արգար թագավորին գրած նամակի մասին է. այդ նամակում Հիսուսը օրհնում է Եդեսիա քաղաքը ու ասում, որ այն անմատչելի է լինելու թշնամիներին:

նիզակի⁴⁰։ Ոմանք ասում էին, որ սա մաքրագործման ավելն է, իսկ ուրիշները ասում էին, որ այն պատերազմի նիզակն է։

38. Մինչև այժմ մեզ խրատում էին շշուկներով և նշաններով, բայց մեր երկիրը բոլոր կողմերից շրջապատող տառապանքների մասին ո՞վ կարող է պատմել։ Այս տարվա Աղար ամսին (մարտ 501 թ.) գետնի տակից մեղ վրա թափվեցին մորեխներ, որոնք այնքան շատ էին, որ ենթադրեցինք, թե դրանք ոչ միայն գետնի տակ թուխս դրած ձվերից էին, այլ նաև օդից էին թափվում կամ երկնքից իջնում մեզ վրա։ Դեռ սողոսկելիս նրանք ոչնչացրին և մաքրեցին ամբողջ Արոբներին⁴¹ երկիրը և ամբողջ Ռասըլ-Ղայնը⁴², Տելլան⁴³ և Եդեսիան։ Իսկ երբ նրանք կարողացան թռչել, տարածվեցին Ասորեստանի սահմանից մինչև Արևմտյան ծովը⁴⁴ և գնացին դեպի Հյուսիսային կողմերը, մինչև Օրտայեի սահմանը⁴⁵։ Նրանք կերան ու ամայացրին այս գավառներում այն ամենը, ինչ որ կար այնտեղ, այն աստիճան, որ նույնիսկ պատերազմը սկսելուց առաջ, մենք մեր աչքերով տեսանք, այն ինչ որ ասված է բաբելացիների համար. «Իբրև զդրախտ փափկութեան երկիրդ առաջի նորա, եւ զկնի նորա դաշտ ապականութեան»⁴⁶։ Եվ եթե աստծո նախախնամությունը չզսպեր դրանք, նրանք կուտեին մարդկանց և արջառներին, ինչպես լսել ենք ինչ որ գյուղում, երբ մարդիկ աշխատանքի ժամին երեխային թողել էին դաշտում և իրենք դաշտի մի ծայրից մյուսը դեռ չէին հասել երբ, մորեխները թափվել էին (երեխայի) վրա և նրան ղրկել կյանքից։ Այն ժամանակ նիսան ամսին (ապրիլ 501 թ.) սկսեց թանկանալ ամեն տեսակ հացահատիկն ու ամեն ինչ։ Չորս մոտի ցորենը վաճառվում էր մեկ դինարի։ Հազիրան և Թամմուզ (հունիս,

⁴⁰ Հետաքրքրական է, որ «նիզակ» ասորերենում էլ «Nizak» է. տե՛ս J. Payne Smith, A compendious Dictionary, Oxford, 1957, p. 338.

⁴¹ «Arb» — դարաբների երկիր, գտնվում էր Մծրինի արևմուտքում, տե՛ս Marquart, Eranšahr, Berlin, 1901, pp. 162—163.

⁴² Ռաշ-Ղայն քաղաք, ասոր. Rēsainā, բյուզ. Θεοδοσιούπολις, այժմ՝ Ռաս-էլ-Ղայն քաղաք, հարուր գետի ձախ ափին։

⁴³ Կամ Կոստանդինա քաղաք։

⁴⁴ Միջերկրական ծով։

⁴⁵ «Անձիտ գավառն է։ Ասուրա-բաբելական Enzitu, Չորրորդ Հայքի 6-րդ գավառը՝ 3825 կմ² տարածությամբ։ Գրավում էր հարբերդի դաշտի հիմնական մասը։ Այս գավառումն էին գտնվում Անձիտ, Հոռեբերդ, Ծովք և այլ ամրությունները։ Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 36։

⁴⁶ «Մարգարէութիւն Յովելայ», Բ, 3։

հուլիս 501 թ.) ամիսներին այս շրջաններում բնակվողները զոր-
կրվեցին ապրուստի բոլոր միջոցներից: Նրանք կորեկ ցանեցին
անձնական օգտագործման համար, բայց այն իրենց չէր բավա-
կանացնում, որովհետև շատ չէր աճում: Դեռ տարին չբոլորած
խեղճությունն ու սովը մարդկանց ստիպեցին մուրացկանություն
անել, նրանք վաճառեցին իրենց ունեցվածքը կես արժեքով՝ իրենց
ձիերին, եզներին, ոչխարներին ու խոզերին: Եվ որովհետև մորեխ-
ները կերել էին ամբողջ բերքը, ապա մարդկանց և անասունների
համար տետելիք չէին թողել, ուստի շատերը լքեցին իրենց
բնակավայրերն ու գնացին հյուսիսային ու արևմտյան շրջանները:
Եվ հիվանդները, որոնք գյուղերում էին, ինչպես նաև ծերերն ու
տղաները, կանայք ու երեխաները և նրանք, որոնք սովից
հյուծված էին, չկարողացան քայլել և ավելի հեռու տարբեր տեղեր
գնալ: Նրանք մտնում էին քաղաքներն ու մուրացկանությամբ
իրենց ապրուստը հոգում, և այսպես շատ գյուղեր ու շեներ⁴⁷
մնացին անմարդաբնակ: Համենայն դեպս պատժից չխուսափե-
ցին նույնիսկ նրանք, որոնք շատ հեռու տեղեր էին գնացել, բայց
ինչպես գրված է Իսրայելի որդիների մասին «Եւ ձեռն Տեառն էր
նոցա ի շարութիւն», այդպես էլ եղավ սրանց հետ, որովհետև
ժանտախտը հասավ իրենց այն տեղերում, որտեղ որ գնացել էին,
նույնիսկ (հիվանդացան) նրանք, որոնք Եդեսիա մտան: (Ժան-
տախտի) մասին այժմ իմ ամբողջ կարողությամբ կպատմեմ
(քեզ), չնայած կարծում եմ, որ ոչ մեկը այն չի կարող այնպես
նկարագրել, ինչպես կա:

39. Այժմ համենայն դեպս. ինչպես դու ինձ խնդրել ես, կգրեմ
քեզ թանկության մասին: Ծիշտ է, ես չէի ուզում այդ մասին որևէ
բան գրել, բայց ես ինձ ստիպեցի որպեսզի դու չկարծես որ ես
քո հրամանը արհամարհել եմ: Յորենն այն ժամանակ վաճառվում
էր 4 մոտին մեկ դինարի, իսկ գարիինը՝ 6 մոտին: Մի կաբ⁴⁸
սիսեռը 500 նումիա⁴⁹ (արժեք), մի կար լոբին՝ 400 նումիա, ոսպի
կաբը 360 նումիա էր. սակայն միսն այնքան թանկ չէր: Համե-
նայն դեպս, ժամանակի հետ միասին ավելի թանկանում և սովի
տանջանքները մարդկանց ավելի ու ավելի էին նեղում: Այն ինչ
որ ուտելու չէր, էժան էր, ինչպես օրինակ՝ հագուստեղենը և
տնային կահ կարասին, որովհետև այս բաները վաճառվում էին

⁴⁷ Agursa-αγρος, շեն, դաշտ, հող, հիվանդանոց, ագարակ:

⁴⁸ Kab-Kάβος, դա անում է մոտավորապես կես կիլո:

⁴⁹ Նումիա—nummus—հրեական լուման է հավանաբար:

կես կամ մեկ երրորդ արժեքով, բայց դրանք տերերին (կերակր-վելու) համար չէին բավականացնում, քանի որ հացը շատ թանկ էր: Այն ժամանակ մեր հայր մար Պետրոսը, գնաց (Կոստանդնուպոլսի) կայսրին այցելության, որպեսզի նրանից խնդրի, որ նա հարկը վերացնի, որովհետև դատավորը գյուղացի հողատերերին նեղում էր և դաժան բռնություններ բռնագրավում (հարկերը). այսպես, մինչև եպիսկոպոսը կհամոզեր կայսրին, դատավորը փող ուղարկեց մայրաքաղաք: Երբ կայսրը տեսավ, որ իրեն փող են ուղարկել, նա շուրջ այն վերադարձնել, բայց մեր հորը (մար Պետրոսին) դատարկ ետ շուղարկելու համար վերացրեց գյուղացիներից երկու պալատ⁵⁰ (հարկը), իսկ քաղաքացիներին ազատեց հոռոմների բանակի համար ջուր մատակարարելու (պարտականությունից):

40. Ինքը՝ դատավորը նույնպես կայսրին այցելության գնաց, սուրը կապած, և իր փոխարեն Եվսեբիոսին թողեց, որ նա քաղաքը ղեկավարի: Երբ Եվսեբիոսը տեսավ, որ հացագործները չեն կարողանում շուկայի⁵¹ համար անհրաժեշտ հաց մատակարարել, քանի որ գյուղերից շատ մարդիկ էին եկել, լցվել քաղաքը, և որովհետև աղքատները իրենց տներում հաց չունեին, նա հրամայեց, որ ով կցանկանա կարող է հաց թխել և վաճառել շուկայում: Հրեա կանայք եկան, որոնց նա ցորեն տվեց պետական շտեմարանից և նրանք շուկայի համար հաց թխեցին: Չնայած դրան, աղքատները կարիքի մեջ էին, և որովհետև փող⁵² չունեին հաց գնելու, ուստի թափառում էին շուկաներում, սյունազավիթներում և բակերում, մի կտոր հաց մուրալու, սակայն չկար մեկը, որի տանը ավելորդ հաց լիներ: Եվ եթե նրանցից մեկը մի քանի մաղա⁵³ ողորմություն էր ստանում, նույնիսկ չէր կարողանում դրանով հաց գնել, այլ գնում էր շաղգամ, կաղամբ կամ մուրշ, և հում-հում ուտում: Այդ պատճառով բանջարեղենի և ընդհանրապես ամեն ինչի պակասություն էր քաղաքում և գյուղերում, այնպես որ մարդիկ համարձակվում էին մտնել սուրբ տեղերը և համակ սովածացած, որպես սովորական հաց ուտում էին օրհնրված հացը (մասը): Ուրիշները դիակներից, որոնց ուտելը հնարա-

⁵⁰ Pals-φώλλις-follis, սղնձյա մանր դրամ:

⁵¹ Šuka, ասորերեն՝ «շուկա»:

⁵² Այստեղ փողը ոչ թե dahaba (ոսկի) ձևով է արտահայտված, այլ talma ձևով:

⁵³ Magha—մաղա—abolus, quadrams—փոքր դրամ:

վոր չէր (միսը), կտրում էին, եփում և ուտում: Բաներ, որոնք հավաստիութունը, դու ինքդ քո ճշմարտախոսությամբ կարող ես հաստատել:

41. 812 թ. (մ. թ. 501 թ.): Այդ տարի, այգեկութից հետո, գինու 6 կիլան⁵⁴ վաճառվում էր մեկ դինարի և մեկ կաբ խաղողը 300 նումիայի: Սովը ուժեղանում էր գյուղերում և քաղաքում, նրանք որոնք մնացել էին գյուղերում, ուտում էին դառը վիգ⁵⁵, իսկ ուրիշները եփում էին խաղողի գետին ընկած հատիկները և ուտում. սակայն նույնիսկ այս հատիկներից այնքան չկար, որ բավարարեր նրանց: Եվ նրանք, որոնք քաղաքում էին, թափառում էին փողոցներում, հավաքում կեղտի մեջ կորած բանջարեղենի արմատներ ու տերևներ և ուտում: Նրանք քնում էին սյունասրահներում ու փողոցներում, սովի ցավերից կոծում էին գիշեր ու ցերեկ, նրանց մարմինները քայքայվում էին վատթար վիճակից: Նրանք իրենց մարմնի նիհարությամբ նման էին շնագայլերի: Ամբողջ քաղաքը լի էր նրանցով, և նրանք սկսեցին մահանալ սյունագավիթներում ու փողոցներում:

42. Երբ հեգեմոն Դեմոստենեսը գնաց կայսրի մոտ և նրան հաղորդեց այս դժբախտության մասին, կայսրը բավական փող տվեց աղքատներին բաժանելու: Երբ նա վերադարձավ նրա մոտից Եդեսիա, նրանցից (կարիքավորներից) շատերի վիզը կնիքով կնքեց և յուրաքանչյուրին ամեն օր մեկ լիտր հաց տվեց⁵⁶: Համենայն դեպս նրանք չէին կարողանում ապրել, որովհետև տիրող սովի տանջանքներից մաշվել էին և քայքայվել: Այս ժամանակ Թեշրին երկրորդ ամսում (նոյեմբերին 501 թ.) ժանտախտն ուժեղացավ, իսկ առաջին Քանուն ամսում (դեկտեմբեր), երբ սկսեցին ցուրտն ու սառնամանիքը և որովհետև իրենք գիշերում էին սյունագավիթներում ու փողոցներում, քնած տեղերում էլ մահանում էին: Երեխաներն ու փոքրիկները փողոցներում լաց էին լինում: Ոմանց մայրերը մահացել էին, ուրիշների մայրերը լքել էին (երեխաներին) ու փախել, որովհետև նրանք ուտելու բան էին ուղում, բայց ոչինչ չկար նրանց տալու: Մեռած դիակներն ամեն մի փողոցում լիքն էին, որովհետև քաղաքացիները չէին հասցնում թաղել դրանք, և նախապես մեռածներին տանելիս վերադարձին ուրիշներին էին գտնում: Հյուրընկալ⁵⁷ մար նոնուսի

⁵⁴ Kila—կիլա, հեղուկի չափ:

⁵⁵ Վայրի ուլոռ:

⁵⁶ Չափ՝ երկուսուկես կմ:

⁵⁷ Կսանդագրա—հյուրընկալ—փակակալ:

խնամատարությամբ, եղբայրները⁵⁸ դրանից հետո շրջում էին քաղաքով ու հավաքում մեռածներին: Քաղաքի բոլոր մարդիկ հավաքվում էին դարպասի մոտ, և գնում (դիակներին) թաղելու՝ առավոտից մինչև առավոտ: Եկեղեցու հոգաբարձուներ՝ հայր մար Տեվատիլն ու մար Ստրատոնիկոսը, որը հետագայում խառան քաղաքի եպիսկոպոսը դարձավ, Եդեսիայի տաճարներից մեկը հիվանդանոց դարձրին: Նրանք, որոնք շատ հիվանդ էին, գնում էին այնտեղ և պառկում: Հիվանդանոցում շատ մահացածներ էին լինում, որոնց ևս թաղում էին հյուրանոցում մահացածների հետ:

43. Հեգեմոնը փակեց ձմեռային բաղնիքի մոտ եղած ճեմասրահի դարպասները և փռել տվեց հարդ ու փսիաթ, որպեսզի նրանք (հիվանդները) քնեն այնտեղ. բայց այդ էլ չէր բավականացնում: Երբ քաղաքի երեւելիները տեսան այդ, նրանք ևս հիվանդանոցներ պատրաստեցին և հիվանդներից շատերը գնացին և ապաստան գտան դրանց մեջ: Հոռոմ զինվորները ևս տեղեր (հիվանդանոցներ) պատրաստեցին, որոնց մեջ հիվանդները կարող էին քնել և նրանց (հոռոմների) հաշվին ապրել: Տառապալից ու ցավալի ձևով էին մեռնում նրանք և շնայած նրանցից շատերին (հասցնում էին) թաղել ամեն օր, սակայն (մեռնողների) քանակը ավելանում էր, որովհետև Եդեսիայի շրջանում լուրեր էին տարածվել թե եդեսացիները կարիքի մեջ եղածներին լավ են խնամում և այս պատճառով մարդկանց մի անհամար բազմություն էր քաղաք եկել: Բաղնիքը ևս, որը (քաղաքի) մեծ դարպասի կողքին էր, Առաքյալների եկեղեցուց ներքև էր գտնվում, լի էր հիվանդներով ու բազմաթիվ մահացածների դիակներ էին այնտեղից ամեն օր դուրս բերում: Քաղաքի բոլոր բնակիչները եռանդով ու հարուստի հույսով լի, հավաքվում էին և սաղմոսներով, շարականներով ու օրհներգներով, տանում էին պանդոկում մահացածներին: Կանայք ևս իրենց աղի արցունքով ու լաց ու կոծով (մասնակցում էին): Իսկ սրանց առջևից գնում էր Ժրաջան հովիվ մար Պետրոսը և նրա հետ՝ դատավորն ու ազնվականները (beni Khara): Սրանց թաղելուց հետո վերադառնում էին և այս անգամ մասնակցում (յուրաքանչյուրը) հարևանների թաղման: Եվ որովհետև պանդոկի և եկեղեցու բակերը լցվել էին (մեռելներով կամ դերեղմաններով) հեգեմոնը (ստիպված) գնաց ու բացել տվեց հին գերեզմանատները, որոնք գտնվում էին մար

⁵⁸ Նկատի ունի վանականներին:

Կոնա եկեղեցու մոտ և որոնք մեծ դժվարությամբ կառուցվել էին մեր նախնիների կողմից, և նրանք (սկսեցին) լցնել դրանք (ևս): Ապա բացեցին ուրիշները (դերեզմանատներ) և դրանք էլ շրավարացին և ի վերջո բացում էին, ինչպիսին որ լիներ, մի հին գերեզման, և լցնում: Ամեն օր պանդոկից հարյուրից ավելի մահացածների, օր էր լինում մինչև 120-ին կամ 130-ին, տանում էին Թշրին (նոյեմբերի 501 թ.) ամսի սկզբից մինչև Ադար (մարտ) 502 թ.) ամսի վերջը: Ամբողջ այս ժամանակ քաղաքի բոլոր փողոցներում մահացածների վրա (կատարված) լացից ու հիվանդների ցավագին կանչերից բացի ուրիշ ոչինչ չէր լսվում: Շատերը մահանում էին եկեղեցու, քաղաքի, իջևանատան բակերում և կամ ճանապարհներին երբ քաղաք էին գալիս: Շերաթ (փետրվար) ամսում ևս պարենի ավելի մեծ պակասություն եղավ և ժանտախտը ուժեղացավ: Յորենի 13 կաբը վաճառվում էր մեկ դինարի, իսկ գարիի՝ 18 կաբը: Մսի լիտրը 100 նումիա էր, իսկ հավի մսի մի լիտրը 300 նումիա, մի ձուն 40 նումիա: Կարճ ասած, ուտելիքները բոլորն էլ թանկ էին:

44. Ադար (մարտ 502 թ.) ամսում հասարակաց աղոթքներ եղան ժանտախտի առթիվ, որպեսզի այն չհասնի օտարականներին, և քաղաքի բնակչությունը նրանց համար բարեխոսելիս, նմանվում էր երանելի Դավթին, որն իր ժողովրդին կոտորող հրեշտակին ասում էր. «Աւասիկ կամ, ես մեղայ, ես հովիւս յանցեայ, եւ դոքա յոչխարքդ զ՞ի արարին. եղիցի ձեռն քո յիս եւ ի տուն հօր իմոյ»⁵⁹:

Նիսան (ապրիլ 502 թ.) ամսում ժանտախտը տարածվեց քաղաքի բնակչության մեջ, և մեկ օրում բազմաթիվ դազաղներ դուրս տարան (թաղելու), բայց քանակի մասին ոչ ոք չի կարող բան ասել: Եվ ոչ միայն Եդեսիայում էր (հնձում) ժանտախտի այս սուրը, այլև Անտիոքից մինչև Մծբին, սովից ու ժանտախտից մարդիկ նույն ձևով կոտորվեցին ու տանջվեցին: Հարուստներից շատերը, որոնք սոված չէին բայց մեռան և այս նույն տարում մեռան նաև երևելիներից շատերը: Հազիրան (հունիս 502 թ.) և Թաւմուզ (հուլիս) ամիսներին հունձից հետո հույս ունեինք, որ կազատվենք թանկությունից, սակայն մեր ցանկությունները, ինչպես մտածում էինք, չկատարվեցին, և նոր հունձի ցորենը վաճառվում էր շատ թանկ, 5 մոդին մեկ դինարի:

⁵⁹ «Թագաւորութեանց երկրորդ», գլ. ԻԴ, 17:

45. 813 թ. (502 թ.) մորեխի, սովի և ժանտախտի դժբախտություններից հետո, որոնց մասին ես քեզ գրեցի, մի փոքր հանգիստ շնորհվեց մեզ աստծու գթասրտությամբ, որպեսզի կարողանայինք, ինչպես դեպքերն էին սովորեցրել, տոկալ գալիքին: Խաղողի առատ բերք եղավ և հնձանից գինու 25 կիլան⁶⁰ վաճառվում էր մեկ դինարի, և աղքատները առատ կերակրվում էին այգիներում եղած չամիչով: Հողագործներն ու գյուղացիները ասում էին, որ չամիչը ավելի առատ էր, քան ցորենը, որովհետև երբ խաղողը հասունացել էր, տաք քամի եղավ և (խաղողի) մեծ մասը չորացավ: Խելահաս մարդիկ ասում էին, որ այն տեղի ունեցավ բոլորիս Տիրոջ՝ աստծու բարի կամեցողությամբ, և որ այս գթասրտությունն իր մեջ միավորում էր նաև պատիժ, որպեսզի գյուղացիները չամիչով սնվելով, չմահանային սովից, ինչպես անցյալ տարի, որովհետև այն ժամանակ ցորենի չորս մոգին վաճառվում էր մեկ դինարի, իսկ գարիին՝ 6 մոգին: Երկու թեղրին (հոկտեմբեր և նոյեմբեր) ամիսների ընթացքում (աստծո) գթասրտության հետևյալ հրաշքը եղավ. այս տարվա (502 թ.) ամբողջ ձմեռը բացառապես անձրևային էր և ցանված ցորենը մինչև նիսան (ապրիլ) ամիսը մարդու հասակից էլ ավելի էր բարձրացել. նույնիսկ հողի ոչ բերրի մասերում ցանվածից մոտավորապես ավելին էր ստացվել: Տներն տանիքներում շատ խոտ աճեց, որը որոշ մարդիկ քաղում ու որպես դաշտային խոտ վաճառում էին, որովհետև այն ուներ և՛ հասկ, և՛ բարձրություն, իսկ գնորդները չէին նկատում (տարբերությունը):

Մենք ակնկալում և հուսով էինք, որ այս տարի հացահատիկը էժան կլինի, ինչպես նախկին տարիներին, սակայն մեր հույսերը չբացան, որովհետև Իյար (մայիս) ամսին 3 օր տաք քամի փչեց և մեր հողամասերում հացահատիկը չորացավ, և փրկվեց միայն որոշ վայրերում:

46. Այս ամսին մոտեցավ այն օրը, երբ տոնում էին (հին) հունական առասպելների ապականյալ տոնը, որի մասին մենք վերևում խոսել ենք: Անաստաս կայսեր հրամանը եղավ, որ այլևս պարողները չպարեն իր կայսրության մեջ գտնվող ոչ մի քաղաքում: Ուստի որևէ մեկը եթե այս եղելությանց առաջացման (պատճառներին) նայի, մեզ չի մեղադրի այն բանի համար, որ իրար հաջորդող դժբախտությունների՝ սովի ու ժանտախտի պատ-

⁶⁰ Գինու, ձեթի, ցորենի չափ: Տե՛ս J. Payne Smith, A Compendious Dict. p. 213.

ճառը, քաղաքի բնակչության այս (հեթանոսական) տոնակատարությունների ժամանակ ցուցաբերած ապիրատությունն էր: Ահա-վասիկ (տոնակատարության) վերացումից 30 օր հետո, ցորենը, որ վաճառվում էր 4 մոդին մեկ դինարի, արդեն (սկսել էր) վաճառվել 12 (մոդին մեկ դինարի) իսկ դարին որի 6 մոդին էր մեկ դինար, (արդեն) վաճառվում էր 22 մոդին (մեկ դինարի): Եվ բոլորին պարզ դարձավ, որ աստծո կամքը կարող է օրհնել քիչ բերքը և տալ առատություն նրանց, որոնք զղջում են իրենց մեղքերի համար: Չնայած հացահատիկի բերքը չորացել էր, ինչպես ասել եմ, սակայն որոշ տեղերի (եղածը) 30 օրվա ընթացքում՝ հուսադրեց: Գուցե այժմ մեկը ասի, որ ես ճիշտ չեմ դատում, որովհետև այդ զղջումը կամավոր չէր, որպեսզի դրա համար (աստծո) գթասրտությունը լիներ, քանի որ կայսրն էր, որ ուժի միջոցով վերացրեց տոնակատարությունը և կարգադրեց, որ պարողները այլևս չպարեն: Մենք հակառակն ենք ասում, որ աստված բազում ողորմությամբ առիթ էր փնտրում իր գթասրտությունը ցույց տալու համար նույնիսկ նրանց, որոնք արժանի չէին: Սրան որպես փաստ ունենք այն որ, նա գթաց Աբաբին, երբ Եղիայի կշտամբանքով նա ամաչեց, և (Տերը) նախապես վճռված չարիքը չհասցրեց նրա տան վրա⁶¹: Չեմ ուզում ասել, որ միայն այս մեղքը գործվեց մեր քաղաքում, որովհետև հայտնի և անհայտ շատ մեղքեր էին կատարվում, բայց որովհետև մեծամեծներն (գլխավորներն) էլ նույնպես դրանց մասնակից էին, ուստի չեմ ուզում որոշակի բացահայտել այդ մեղքերը, որպեսզի հնարավորություն չտամ նրանց, որոնք սիրում են բամբասել, ասելու, որ ես խոսում եմ մեծամեծների (Rišana) դեմ: Բայց այն բոլորովին անհայտության մեջ թողնել չեմ կարող, որովհետև վերևում ես խոստացա քեզ հայտնի դարձնել, թե ինչպես սկսեց պատերազմը մեր դեմ, և որպեսզի ոչինչ չասեմ հանցավորների մասին, ես մեջ կբերեմ մարգարեի խոսքերը, որոնցից դու կարող ես հասկանալ (ասելիքս), և երբ (մարգարեն) տեսավ, որ իր հայրենակիցները անում էին այն, ինչ որ այս օրերին կատարում էին մեր քաղաքում, հատկապես այնտեղ, որտեղ դու ապրում ես, և դրա շրջակայքում, Տիրոջ բերանով ասաց նրանց. «Վա՛յ որ ասիցէ ցհայր իւր՝ թէ ընդէր՝ ծնար զիս. եւ ցմայր իւր՝ թէ ընդէր՝ երկնեցեր զիս»⁶²: Մնացածի մասին

⁶¹ «Թագաւորութեանց երրորդ», ԻԱ, 29:

⁶² «Մարգարէութիւն Եսայայ», գլ. ԽԾ, 10:

ավելի լավ է լուել, որովհետև ճշմարիտ է Սուրբ Գիրքը, որ ասում է. «Վասն այնորիկ որ իմաստունն է՝ ի ժամանակին լայնմի՛կ լուեսցէ, զի ժամանակն չար է»⁶³: Եթե Տերը կամենա, որ ես քեզ կենդանի տեսնեմ, հնարավորին չափ այդ մասին կխոսենք իրար հետ:

47. Այժմ լսիր այս տարի պատահած թշվառությունների և այն հրաշքի մասին, որ երևաց (դժբախտություն) պատահած օրը, որովհետև այդ մասին ևս դու խնդրեցիր ինձ (գրել): Այս տարվա Աբ (օգոստոս 502 թ.) ամսի 22-ին հինգշաբթի գիշերը (լույս ուրբաթ) մեծ կրակ երևաց, որը վառվում էր (երկնքի) հյուսիսային մասում ամբողջ գիշերը, և կարծում էինք, որ կրակի հեղեղն այդ գիշեր կոչնչացնի ամբողջ երկիրը, սակայն մեր Տիրոջ ողորմածությունն անվտանգ պահեց մեզ: Համենայն դեպս նամակ ստացանք, ինչ որ հայտնի անձնավորությունից, որը ճանապարհորդում էր դեպի Երուսաղեմ, որի մեջ նշված էր, որ նույն գիշերը, երբ մենք տեսանք այդ բոցավառվող կրակը, Պտղոմեոս կամ Աբբա քաղաքը ավերվել էր և կանգուն ոչինչ չէր մնացել: Նորից մի քանի օր հետո, մեղ մոտ եկան մի քանի տյուրոսցիներ և սիդոնցիներ⁶⁴, և պատմեցին, որ նույն օրը երբ կրակը երևաց և Պտղոմեոս (քաղաքը) ավերվեց, նույն օրը իրենց քաղաքները Տյուրոսի և Սիդոնի կեսը կործանվել էր: Բեյրութում նույն օրը միայն հրեաների սինագոգն էր ավերվել: Նիկոմիդիայի բնակչությունը անձնատուր էր եղել սատանային և դրա համար շատերը դեերի միջոցով տանջվեցին ու պատժվեցին մինչև որ վերհիշեցին մեր Տիրոջ խոսքերը և հաստատուն մնացին ծոմապահությամբ ու աղոթքներով, և բուժվեցին:

48. Ծիշտ նույն օրը, երբ կրակը երևաց, պարսիկների թագավոր Պերոզի որդի Կավատը հավաքեց պարսկական ամբողջ բանակը և գնաց դեպի հյուսիս: Հոների (զորքի) օգնությամբ, որ իրեն հետ էր, նա մտավ հռոմեաների երկիրը և շրջապատեց Հայաստանի Թեոդոսուպոլիս քաղաքը⁶⁵ և գրավեց այն մի քանի օրում, որովհետև տեղի կառավարիչը, որի անունը Կոստանդին

⁶³ «Մարգարէութիւն Ամովսայ», գլ. Ե, 13:

⁶⁴ Այժմ Լիբանանի քաղաքներից՝ «Սուր» և «Սայդայի» բնակիչներ:

⁶⁵ «Կարին, այժմ էրզրում: Թեոդոս Բ Փոքրը (408—450) մեծ ամրություններ կառուցեց, քաղաքը դարձնելով Բյուզանդական Հայաստանի ռազմական ու վարչական կենտրոն և այն կոչեց Թեոդոսուպոլիս, կոչվում էր նաև Թեոդուպալիս»։ տե՛ս Ս. Նունյան, Հայաստանը..., էջ 58:

էր, ապստամբվեց հոռոմների դեմ և այն (քաղաքը) հանձնեց՝ կայսրի դեմ իր ունեցած թշնամության պատճառով: Կավատը հաջորդաբար կողոպտեց քաղաքը, ավերեց, այրեց ու ամայացրեց հյուսիսային գավառներում եղած գյուղերը և մնացած փախստականներին գերի տարավ: Կոստանդինին դարձրեց իր զորավարներից, և Թեոդոսուպոլսում պահակազորք թողնելով, գնաց այնտեղից:

49. 814 թ. (503 թ.) Միջագետքում նույնպես, որտեղ մենք ապրում ենք այս տարի մեծ դժբախտություններ տեղի ունեցան, այնպես որ այն, ինչ որ մեր Տեր Քրիստոսը գուշակել էր Ծրուսաղեմի համար, և այն ինչ որ ասել էր աշխարհի վերջի մասին իր Ավետարանում, այդ բոլորը իսկապես տեղի ունեցան և հարմարվում էր մեր ժամանակներում պատահածների հետ: Որովհետև դրանից հետո տարբեր տեղերում երկրաշարժեր եղան, ինչպես ես քեզ գրել եմ: (Եղավ) սով և ժանտախտ, ահ և սարսափ, և ապա երկնքում երևացին մեծ հրաշքներ, ազգ-ազգի դեմ, թագավորություն թագավորության դեմ դուրս եկավ, և մենք ընկանք հատու սրի տակ և գերի տարվեցինք տարբեր տեղեր, և մեր երկիրը կոխոտվեց օտար ազգերի ոտների տակ, այնպես որ իրականացավ մեր Տիրոջ խոսքը, որ ասել է. «Լսելոց էք պատերազմունս եւ համբաւս պատերազմաց. զգոյշ լերուք, մի խոռվեսցիք, զի պարտ է լինել այնմ ամենայնի, այլ չեւ է կատարած»⁶⁶: Մենք համարձակվեցինք ասել, որ աշխարհի վերջը եկել է, ինչպես շատերը մտածում ու ասում էին, սակայն այդ այդպես չէ, որովհետև այս պատերազմը տեղի չի ունենում ամբողջ աշխարհում, բացի այդ, պետք է վերհիշել նաև ս. Պողոսի խոսքերն, որոնց միջոցով նա զգուշացնում էր թեսաղոնիկեցիներին մեր Տիրոջ գալստյան առթիվ ասելով որ «մի վաղվաղակի խռովել ձեզ ի մտաց եւ մի զարհուրել, մի հոգւով եւ մի բանիւ եւ մի թղթովք՝ իբրեւ թէ ի մէնջ. որպէս թէ եկեալ հասեալ իցէ օր Տեառն»⁶⁷, և նա (Պողոս առաքյալը) ցույց է տվել թե չի կարող լինել աշխարհի կատարածը եթե չգա կեղծ Քրիստոսը⁶⁸: Ուստի մեր Տիրոջ և նրա առաքյալի այս խոսքերից հասկացանք, որ այս բոլորը ոչ թե աշխարհի վերջը լինելու պատճառով էր տեղի

⁶⁶ «Մատթէոս» զլ. ԻԴ, 6:

⁶⁷ «Թուղթ առ Թեսաղոնիկեցիս բ», զլ. Բ, 2:

⁶⁸ Նույն տեղում, Ք 3-ը համեմատել. հեղինակի ամբողջ միտքը մի նախադասությամբ է արտահայտում:

ունենում մեղ հետ, այլ մեղ սլատթելու, որովհետև մենք բազում մեղքեր ունենք:

50. Պարսիկների թաղավոր Կավատը՝ հյուսիսից եկավ առաջին Թեշրին (հոկտեմբեր 503 թ.) ամսի 5-ին շաբաթ օրը, և իր բանակով պաշարեց Ամիդ⁶⁹ քաղաքը, որը գտնվում է մեզ մոտ՝ Միջագետքում: Երբ հռոմեների կայսր Անաստասը լսեց, որ Կավատը հավաքել է իր զորքերը, նա նրան փող ուղարկեց Ռուփինոսի միջոցով, որին հրամայել և ասել էր, որ եթե Կավատը սահմանի վրա է, և գեռ չի անցել հռոմեների սահմանը, փողը տուր նրան և ետ ուղարկիր Կավատին: Բայց երբ Ռուփինոսն եկավ Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը և լսեց, որ Կավատը ամալացրել է Անգեղտունը⁷⁰, Ծոփքը⁷¹, Հայաստանն ու հյուսիսային գավառները⁷², նա փողը թողեց Կեսարիայում և գնաց նրա (Կավատի) մոտ, և ասաց նրան, որ եթե (հռոմեների) սահմանից ետ վերադառնա, ապա փողը կստանա: Թեև նա չէր ուզում, սակայն ձերբակալեց նրան (Ռուփինոսին) և պահեց հսկողության տակ: Նա և իր ամբողջ բանակը գիշեր և ցերեկ բոլոր միջոցներով կռվեցին Ամիգի դեմ և փայտյա (բերդ) կառուցեցին պարսպի դիմաց, սակայն Ամիգի բնակիչները (տեսնելով այն), ավելի

⁶⁹ Միջագետքի հնագույն կենտրոններից մեկը, ասուրա-բաբելական աղբյուրներում Ամեդու քաղաքը, այժմ կոչվում է Դիարբեքիր:

⁷⁰ «Անգեղտուն ասորական բնագրում անվանված է Agil: Ամիգի հյուսիսում է գտնվում: Ասուրա-բաբելական աղբյուրների purulumzi երկիրը և ուրարտական Arme երկրի կենտրոնական մասը՝ Ingalawa՝ հայերեն Անգղ գավառը՝ համանուն քաղաքով: 160 թ. մոտերքը Ծովքի Արկաթիաս թագավորը խլեց այս գավառը Մեծ Հայքից և միացնելով Ծոփքին՝ դարձրեց իր թագավորության կենտրոնը: Անգղը վերանվանվեց Արկաթիակերտ և հռչակվեց իբրև մայրաքաղաք, իսկ գավառը կոչվեց նաև Մեծ Ծոփք: Ծոփքի թագավորության վերացումից հետո (93 թ.), երբ այն վերամիացվեց Մեծ Հայքին, Անգեղ-տունը մտավ Աղձնյաց բդեշխության կազմում: Այնուամենայնիվ, հայերը Անգեղտունը շարունակում էին կոչել Մեծ Ծոփք: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը..., էջ 35:

⁷¹ «Ծոփաց կողմն (Չորրորդ Հայք): Մեծ Հայքի 2-րդ նահանգը, բաժանված էր 8 գավառների և ուներ 15890 կմ² տարածություն: Այս նահանգը ընդգրկում էր հելլենիստական ժամանակաշրջանի Ծոփաց թագավորության տարածքը, ուստի կոչվում էր Ծոփաց կողմն: 387 թ. հետո հիշյալ նահանգի տեղիտորիան բաղկացած էր հինգ նախարարական տերություններից՝ սատրապիաներից, որոնք բյուզանդական օրենսդրական աղբյուրներում անվանվում են gens, այսինքն՝ «աղգեր»: Հուստինիանոս Ա-ի 536 թ. նովելայով Ծոփաց կողմը դառնում է առանձին պրովինցիա՝ Չորրորդ Հայք (Armenia Quarta) անունով: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը..., էջ 57:

⁷² Այստեղ նկատի ունի Մծբինի շրջակայքը:

բարձրացրին պարիսպը: Եվ երբ պարսիկները բերդ կանգնեցրին պարսպի դիմաց և այնտեղից սկսեցին խոյերով հարվածել պարիսպը, մեծ չափով վնասվեց և նոր կառուցված մասը քանդվեց, որովհետև դեռ չէր ամրացել, ուստի փլվեց: Բայց ամիդցիները պարսպից անցք բացեցին (փայտյա) բերդի տակ: Ղիզմած հողը գաղտնապես ներս տարան, և այդ աշխատանքը անելիս, նրանք բերդը հենեցին գերաններին, և այսպես, բերդը շարժվեց և փուլ եկավ:

51. Երբ Կավատը գտավ, որ չի կարող տիրել քաղաքին, նա արաբների թագավոր Նուղմանին⁷³ իր բանակով ուղարկեց, որ գնա հարավ հառանի շրջակայքը: Պարսկական բանակի մի մասը առաջացավ մինչև Կոստանտինա կամ Տելլա⁷⁴ քաղաքը, և նրանք կողոպտում, թալանում և ամայացնում էին ամբողջ (շրջանը): Երկրորդ Թեշրին (նոյեմբերի 503 թ.) 19-ին Տելլայի դուքս Օլիմպիոսն ու Մելիտինեի դուքս Եվգենիոսը որոնք եկել էին այդ ժամանակ իրենց ղինվորներով, դեմ դուրս եկան և կոտորեցին պարսիկներին, որոնց գտան Տելլայի մոտակա գյուղերում: Եվ երբ ուղում էին քաղաք վերադառնալ, նրանցից մեկն ասաց, որ իրենցից ոչ հեռու ձորերից մեկում կա 500 մարդ (պարսիկներ): Նրանք պատրաստվում էին նրանց դեմ գնալ, սակայն իրենց (դուքսերի) հետ եղած հոռոմ ղինվորները ցրվեցին, որպեսզի կողոպտեն մեռյալներին, և որովհետև գիշեր էր, Օլիմպիոսը հրամայեց կրակ վառել բլրի բարձունքին և հնչեցնել շփոռները, որպեսզի նրանք, որոնք ցրված էին, կարողանան միանալ իրենց: Սակայն պարսիկ ղորավարները⁷⁵, որոնք բանակել էին Տելլ-Բեշմա⁷⁶ գյուղում, երբ տեսան կրակի լույսը և լսեցին շփոռների ձայնը, նրանք զինվեցին հնարավորին չափ և ելան նրանց դեմ: Երբ հոռոմների հեծելազորը տեսավ, որ պարսիկները իրենցից շատ են, փախուստի դիմեցին, սակայն հետևակը փախչել չէր կարող և ստիպված էր կռվել: Այսպես հավաքվեցին և պատրաստվեցին կռվի, կազմելով, այսպես կոչված, կալունա⁷⁷, կամ կրիա

⁷³ Բնադրում արաբների Taïāi-ի թագավոր. խոսքը Նուղման 3-րդի կամ Նուղման Իրն-ալ-Ասվադի մասին է, որն իշխել է 498—503 թթ. տե՛ս Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes, t. II, p. 67.

⁷⁴ Հուլյները կոչում են «Կոստանտինա» կամ «Կոստանտիա». Մարդինի և Եդեսիայի մեջտեղը, Դերիկի արևմտյան մասում:

⁷⁵ Ասորերեն բնագրում գրված է «մարդպան»:

⁷⁶ Մարդինի արևմուտքում՝ Դերիկի մոտ:

⁷⁷ «Կալունա» հունարեն բառ է՝ Χελωνη և նշանակում է «կրիա»:

(ռազմական տակտիկան) և կռվեցին երկար ժամանակ: Եվ որովհետև պարսկական բանակը գերակշռում էր, և դրանց ավելացրած նաև հոներն ու արաբները, ուստի նրանց շարքերը թուլացան, մատնվեցին անկանոնության և խառնվեցին հեծելազորի հետ, կոխկրտվեցին և ճգմվեցին արաբների ձիերի սմբակների տակ: Հոռոմներից շատերը սպանվեցին, իսկ մնացածները դերի ընկան:

52. Ամսի 26-ին Նումանր հարավից եկավ և մտավ Խառանացվոց երկիրը, ամայացրեց, կողոպտեց և ամբողջ Խառանի⁷⁸ շրջակայքից (վերցրեց) հոտերն ու ունեցվածքը և մարդկանց էլ գերի տարավ: Ամայացնելով, կողոպտելով և գերի վերցնելով բոլոր գյուղերից, նա հասավ մինչև Եդեսիա: Իր հետ դերի տարած մարդկանց թիվը, սպանվածներից բացի 18500 էր, չհաշված անասունները, ունեցվածքներն ու այլ ավերածությունները: Բոլոր այս մարդիկ գյուղերում էին այն պատճառով, որ խաղողի բերքահավաքի ժամանակ էր, որովհետև ոչ միայն գյուղացիներն էին բերքահավաքի դուրս գալիս, այլ նաև շատ խառանցիներ, եղեսացիներ և սրանք էլ գերի ընկան: Այս պատճառով (Նումանի արշավանքի) Եդեսիան փակեցին, հսկողություն սահմանեցին, խրամատներ փորեցին, պարիսպը վերանորոգեցին և քաղաքի դարպասները քարերով ամրացրին, որովհետև դրանք փտել էին: Նրանք ուզում էին նորը դնել և ձողեր պատրաստել գետի հոսանքի դիմաց, որպեսզի այնտեղից ոչ ոք չկարողանա մուտք գործել, սակայն այդ գործի համար բավական երկաթ չունեին, ուստի հրաման եղավ, որ Եդեսիայում ամեն մի տուն ունեւոր է 10 լիտր երկաթ մատակարարեր: Երբ այս (հրամանը) կատարեցին, գործը գլուխ եկավ: Երբ Եվգենիոսը տեսավ, որ նա ի կարող բոլոր պարսկական (ուժերին) դիմադրել, վերցրեց իր հետ եղած զորքերին և գնաց այն պահակազորի դեմ, որը գտնվում էր Թեոդոսուպոլսում և ոչնչացրեց այնտեղ եղածներին ու վերագրավեց քաղաքը:

53. Կավատը դեռ շարունակում էր պատերազմել Ամիդի դեմ, ձգտում ու աշխատում էր նորից վերականգնել բերդը, որը վայր էր ընկել: Նա հրամայեց պարսիկներին դրա (փայտյա) բերդի տակ քարեր և գերաններ լցնել, մազից, բրդից, կտավից շորեր բերել և դրանցից տոպրակներ ու պարկեր պատրաստել, դրանք հողով լցնել և դիզել իրենց պատրաստած բերդի վրա, այնպես որ այն արագորեն բարձրացվի պատի դիմաց: Ապա ամիդյիները

⁷⁸ Այժմ էլ նույն անունով կա և աշխարհիս ամենահին քաղաքներից մեկն է:

պատրաստեցին մի մեքենա, որը պարսիկները անվանեցին «չախջախիչ» որովհետև այն ի դերև հանեց իրենց աշխատանքը և կործանեց իրենց: Ամիգցիներն այս մեքենայով ահարկու քարեր էին նետում, որոնցից յուրաքանչյուրը 300 լիտրից ավելի էր կշռում, այնպես որ բամբակյա ծածկոցը, որի տակ պարսիկները թաքնվում էին պատառոտվեց և նրանք, որոնք կանգնած էին տակը, ճգմվեցին: Քարերի անվերջ և անընդհատ տարափով կործանեցին նաև (պարսիկների) խոյր (ռազմական մեքենան), որովհետև ամիգցիները պարսիկներին կարող էին շատ վնասել միայն հսկա քարերով, քանի որ բամբակյա ծածկոցը միշտ էլ ծածկել էր բերգը: Պարսիկները ջուր լցրին ծածկոցի վրա, որ այն խոնավ լինի և չվառվի, և (մտածում էին) որ ծածկոցի հաստությունը պատճառով այն նետերից անխոցելի կլինի, սակայն «չախջախիչ» մեքենայից նետած հսկա քարերը ոչնչացրին և՛ ծածկոցը, և՛ մարգկանց, և՛ զենքերը: Այսպիսով պարսիկները պարտվեցին և հրաժարվեցին բերդ պատրաստելուց և սկսեցին խորհրդակցել իրենց հայրենիք վերադառնալու մասին, որովհետև 3 ամսվա ընթացքում (քաղաքի) շուրջ նստելիս, իրենցից 50000 մարդ էր կոտորվել՝ օր ու գիշեր տեղի ունեցող մարտերի ժամանակ: Բայց ամիգցիները վստահ իրենց հաղթանակով, անզգույշ հարձակումներ էին գործում և նախկին ջանասիրությամբ չէին պաշտպանում պարիսպը: Երկրորդ Քանուն (հունվար) ամսի 10-ին սլարսպի պահապանները ցրտի պատճառով մեծ քանակությամբ դինի խմեցին և երբ գիշեր էր, նրանք քնեցին ու թաղվեցին խորը քնի մեջ. նրանցից ոմանք լքեցին իրենց դիրքերը, որովհետև անձրև էր գալիս, և գնացին ներքև իրենց տներում (անձրևից) պաշտպանվելու համար: Այս անհոգության, ինչպես կարծում ենք, թե՛ դավաճան մատնության պատճառով, ինչպես մարդիկ ասում են, թե՛ որպես աստվածային պատիժ, պարսիկները ելարանների միջոցով գրավեցին պարիսպը, առանց դարպասները բացելու կամ պարիսպը քանդելու: Նրանք ամայացրին քաղաքը, կողոպտեցին ունեցվածքը, անարգեցին սրբությունը, ծաղրեցին (եկեղեցական) արարողությունը, թալանեցին եկեղեցիները և բնակիչներին էլ՝ ծերունիներից, հաշմանդամներից և թաքնվածներից բացի (մյուսներին) գերի տարան: Նրանք (պարսիկները) այնտեղ թողեցին 3 հազար մարդկանցից բաղկացած մի պահակախումբ և մնացածը շարժվեց դեպի Շիգարի լեռները⁷⁹: Այն

⁷⁹ Կամ Սինջար, գտնվում է Մծբինի հարավում:

պարսիկները, որոնք մնացին, որպեսզի չնեղվին ամիդցիների նեխած դիակների հոտից, դիակները տարան Հյուսիսային դարպասից դուրս, և երկու փոսերի մեջ լցրին: Հյուսիսային դարպասից տարվածների (դիակների) թիվը 80000-ից ավել էր, բացի նրանցից, որոնց կենդանի վիճակում քաղաքից դուրս հանեցին ու քարկոծեցին, չհաշված նաև նրանց, որոնց դաշունահարեցին բերդի վերևում, որն իրենք էին պատրաստել, (չհաշված) նաև Տիգրիս գետը նետվածներին և կամ տարբեր պայմաններում մեռածներին, որոնց մասին հնարավորություն չունենք պատմելու:

54. Ապա Կավատը թույլ տվեց, որ Ռուփինոսը գնա և պատմի կայսրին եղածի մասին, և նա ամեն տեղ պատմում էր այդ գազանությունների մասին, և այդ տեղեկություններից սարսափել էին Եփրատի արևելքում եղած քաղաքների (բնակիչները) և նրանք պատրաստվում էին փախչել դեպի արևմուտք. հարգելի նվիրակ Հակոբը⁸⁰, որը շատ ճառեր է գրել Սուրբ Գրքի անցքերի շուրջ, և գրել բազմաթիվ օրհներգեր ու գանձեր մորեխների ժամանակի մասին, չզլացավ և իրեն պարտականություն համարեց բոլոր քաղաքներին զգուշացնող նամակներ գրել, խնդրելով նրանց, որ հավատան աստվածային փրկության, և համոզեց նրանց չգաղթել: Անաստաս կայսրն էլ երբ լսեց այս, հոռոմ զինվորների մի մեծ բանակ ուղարկեց քաղաքներում ձմեռելու ու դրանք պահպանելու համար:

Կավատը չէր բավարարվել ստացված ամբողջ ավարից, իր հետ տարած գերիներից, և ոչ էլ հագեցել էր թափված մեծ քանակությամբ արյունից, ուստի դեսպաններ ուղարկեց կայսրին, ասելով որ «ինձ կամ փող ուղարկիր կամ պատրաստվիր պատերազմի»: Սա եղավ Նիսան (ապրիլ) ամսում: Կայսրն այնուամենայնիվ շուղարկեց փողը, բայց պատրաստություններ տեսավ վրեժ լուծելու և հատուցում պահանջելու նրանց համար, որոնք մեռան: Իյար (մայիս) ամսում նա նրա դեմ ուղարկեց երեք զորավարների⁸¹ Արյոբինդոսին, Պատրիկիոսին և Հիպատիոսին և

⁸⁰ Ծնվել է Եփրատի մոտ՝ Կուրտամում, Սարուգի գավառում, սկզբում եղել է քորեպիսկոպոս նույն գավառի Հավրա քաղաքում: Այս քաղաքից էլ գրել է իր նամակները: 519 թ. նշանակվել է Սարուգ գավառի գլխավոր քաղաքի՝ Բատնանի եպիսկոպոս: Մահացել է 521 թ.: Նա միաբնակ է եղել և հայ եկեղեցում խոշոր հեղինակություն ունեցել. դեռ վաղ շրջանից նրա ճառերից շատերը թարգմանվել են նաև հայերեն: S⁶ u R. Duval, La Littérature Syriacque, Paris, 1907, pp. 352—354.

⁸¹ Զինվորների մեծ «Risa Khailuta».

այլ շատ զորագլուխների⁸²։ Արյոբինդոսը իջավ գեսպի ցած և գնաց ամրացավ Դարայի և Ղամուդայի մոտ, Մծբին քաղաքի դեմ, իր հետ ունենալով 12000 մարդ։ Պատրիկիոսն ու Հիպատիոսը ամրացան 40000 մարդով Ամիդի դիմաց, որպեսզի այնտեղից դուրս վտարեն պարսիկ պահակախմբին։ Այս ժամանակ դուրս եկավ նաև Ապպիոն հյուպարքոսը և բնակվեց Եդեսիայում, որպեսզի կարողանա սնունդ մատակարարել բյուզանդական բանակներին։ Քանի որ հացագործները չէին հասցնում բավարար չափով հաց թխել, նա հրամայեց, որ Եդեսիայի բոլոր ընտանիքներին ցորեն տան, որպեսզի նրանք իրենց հաշվին, Վինվորների համար հաց թխեն։ Առաջին իսկ անգամ (օրը) եդեսացիները 630000 մոգի հաց թխեցին։

55. Երբ Կավատը տեսավ, որ Արյոբինդոսի հետ եղածները քանակով քիչ էին, նա նրա դեմ ուղարկեց իր հետ Շիգարում եղած 20000 պարսիկ զինվորներին, սակայն Արյոբինդոսը երկու անգամ կոտորեց նրանց մինչև որ նրանց քչեց Մծբինի դարպասները, և փախստականներից շատերը երբ փորձում էին դարպասից ներս մտնել, հեղձամաղձուկ եղան։ Թամմուզ (հուլիս) ամսում հոներն ու արաբները միացան պարսիկների հետ, որպեսզի Կոստանդինի գլխավորությամբ գնան նրա (Արյոբինդոսի) դեմ։ Երբ նա (Արյոբինդոսը) լրտեսների միջոցով իմացավ այդ մասին, Կալլիոպիոս Հալեբցուն ուղարկեց Պատրիկիոսի և Հիպատիոսի մոտ, ասելով, որ «եկեք ինձ մոտ և օգնեցեք ինձ, որովհետև (պարսիկների) մի մեծ բանակ գալիս է իմ դեմ»։ Նրանք սակայն չլսեցին նրան և մնացին իրենց տեղերում՝ Ամիդի մոտ։ Երբ պարսիկները եկան Արյոբինդոսի բանակի դեմ, նա (Արյոբինդոսը) նրանց հետ պատերազմել չէր կարող, ուստի թողեց իր բնակատեղը և փախավ Տելլա և Եդեսիա, իսկ նրա ամբողջ ունեցվածքը նրանք (պարսիկները) թալանեցին ու տարան։

56. Պատրիկիոսի և Հիպատիոսի զինվորները (մինչ այդ) մեծ ծախսերով փայտից երեք աշտարակ պատրաստեցին, որնպեսզի Ամիդի պարիսպներից ներս մտնեն, և որպեսզի դրանք ոչնչով չվնասվեն, պատեցին երկաթով, սակայն երբ իմացվեց սահմանի վրա պատահածի մասին, նրանք այրեցին աշտարակներն և սկսեցին հետապնդել պարսիկներին, բայց նրանց չգտան։ Զորագլուխներից մեկը, որի անունը Փարազման էր և մեկ ուրիշը՝ Թեոգոր անունով, խորամանկությամբ դեսպի Ամիդ ուղարկեցին

⁸² Madbarnā զորագլուխ, առաջնորդ, դատավոր, կառավարիչ։

ոչխարների մի հոտ, իսկ իրենք, իրենց զինվորներով դարան մտան: Երբ պարսիկները Ամիդից տեսան ոչխարների հոտը, իրենցից մոտ չորս հարյուր ընտրյալ մարդ հարձակվեցին (ոչխարներին) բերելու, սակայն դարան մտած հոռոմները դուրս եկան և կոտորեցին նրանց, ղեկավարին էլ կենդանի (դերի) բռնեցին, որը խոստացավ (ազատվելու դեպքում) Ամիդը հանձնել նրանց, և այդ պատճառով էլ այնտեղ վերադարձան Պատրիկիոսն ու Հիպատիոսը, բայց երբ այդ մարդկանր չկարողացավ իր խոստումը կատարել, որովհետև քաղաքի ներսում եղածները չհամաձայնվեցին, ուստի ստրատելատը⁸³ հրամայեց նրան ցը-
ցահարել:

57. Պարսկաստանի արաբները առաջացան մինչև Խաբուր⁸⁴, և Կալլինիկայի⁸⁵ դուքս՝ Տիմոստրատոսը դուրս եկավ նրանց դեմ և ոչնչացրեց նրանց: Հոռոմների երկրում ապրող արաբները նույնպես, որոնք կոչվում էին տաղլաբիտներ⁸⁶, գնացին Խիրտա⁸⁷՝ Նումանի մայրաքաղաքը և գտան ուղտերի մի կարավան, որը գնում էր իրեն (Նումանի) մոտ: Նրանք հարձակվեցին, նրանց կոտորեցին և ուղտերին վերցրին, բայց Խիրտայում չմնացին, որովհետև այն գտնվում էր անապատի խորքում:

Նորից Աբ (օգոստոս) ամսին պարսկական ամբողջ բանակը՝ հոնական, քուդիշական⁸⁸ ու հայկական զորքերի հետ հավաքվեցին ու եկան Օպատայի⁸⁹ դեմ: Պատրիկիոսն ու իր զորքերը երբ լսեցին, վեր կացան ու գնացին նրանց դեմ, և մինչ հոռոմները ճանապարհին էին, և չէին պատրաստվել մարտի, պարսիկները

⁸³ Ջորապետ, Վորագլուխ: Կազմված է հունարեն στρατός «բանակ» և ελάνη «վարել» բառերից: Տե՛ս Հ. Անտոնյան, Հայերեն արմատական բառա-
րան, հատ. 6, Երևան, 1932, էջ 461:

⁸⁴ Χαβούρας, 'Αβώρας արաբ. Alkhabur: Այժմ՝ Խաբուր-սու, Մեծ Հայքի սահմանն էր Տիգրիսի հովտում:

⁸⁵ Այժմյան Ar-RaKKah քաղաքն է:

⁸⁶ «Բենու Տաղլաբահ»-ները Բեկտ-Իրն-Վայելի մեծ ցեղի առաջնորդող ճյուղերից էր, որոնք հարավային Կինդահ ցեղի հետ դաշնակցելով, գրավել էին Սիրիայի անապատի մեծ մասը:

⁸⁷ Արաբական լախեմիտ թագավորության մայրաքաղաքը: Տե՛ս Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes, t. II. p. 1.

⁸⁸ Լեոնային ցեղեր:

⁸⁹ Նյուդեկեն գտնում է, որ Ցակուտի նկարագրած «Al-Fudain» գյուղն է, որը գտնվում էր Խաբուր գետի ափին, Մակիսիի և Կարկիսիայի միջև: Սակայն Հոֆմանը գտնում է, որ այն Տելլ Արագն է: Տուր-Ղաբդինի՝ Կաֆր-Ճոզի հյուսիս-արևմուտքում: Տե՛ս W. Wright, The Chronicle of Joshua, p. 46.

պատահեցին առաջապահներին, հարձակվեցին նրանց վրա, և երբ հարձակման ենթարկվածները վերադարձան, վախն ընկավ նրանց զինվորների մեջ, և այլևս մարտի չսպասեցին ու առաջինը փախավ Պատրիկիոսը, նրա հետևից էլ իր զորքը: Նրանք անցան Եփրատը և ապաստանեցին Շեմիշատ⁹⁰ քաղաքում: Այս մարտում Նումանն ևս՝ պարսիկ արաբների թագավորը, վիրավորվել էր: Հոռոմների զորապետներից մեկը, որի անունը Պետրոս էր, փախավ Աշպարին⁹¹ ամրոցը, և երբ պարսիկները պաշարեցին ամրոցը, բնակիչները վախեցան նրանցից ու հանձնեցին նրան պարսիկները նրան գերի տարան: Նրանք սպանեցին նրա (Պետրոսի) հետ եղած հույն զինվորներին, բայց ամրոցի մարդկանց ոչ մի վնաս չհասցրին:

58. Պարսիկների թագավոր Կավատը մտածում էր գնալ Արյոբեինդոսի դեմ՝ Եդեսիա, որովհետև արաբների թագավոր Նումանը այդ էր պահանջում իր կարավանի հետ պատահածի համար: Բայց Նումանյան խիրտայի ցեղապետներից մեկը, որը քրիստոնյա էր, պատասխանեց և ասաց. «Թող ձերդ մեծությունը իզուր չգնա Եդեսիայի դեմ պատերազմելու, որովհետև կա Քրիստոսի ստույգ խոսքը, որին մենք պաշտում ենք, ըստ որի ոչ մի թշնամի չի տիրանալու նրան (Եդեսիային)»: Երբ Նումանը լսեց այն, երգվեց, որ նա Եդեսիայում ավելի վատը կանի, քան Ամիդում, և ասաց ամբարիշտ խոսքեր: Եվ Քրիստոս դրա վրա ցույց տվեց իր հրաշքը, որովհետև ճիշտ այն ժամանակ, երբ նա (Նումանը) ամբարշտացավ, իր գլխի վրա ստացած վերքը ուռեց և ամբողջ գլուխը այտուցվեց, և նա վեր կացավ ու գնաց պատերազմելու: Երբ Տելլա հասավ, տեղավորվեց դրա (քաղաքի) դիմաց, և հրեաները որոնք այնտեղ էին, մտածում էին քաղաքը հանձնել իրեն: Նրանք իրենց սինագոգի աշտարակում, որն իրենց էր հանձնված հսկելու, անցք բացեցին և պարսիկներին լուր ուղարկեցին, որ նրանք էլ իրենց կողմից փորեն և մտնեն

⁹⁰ Սամոսատ քաղաքը: Շամուշատ- Σαμόσατα, Samosata (Ptol. 14, 8) Կոմագենե թագավորության կենտրոնը (այժմ՝ Սումեյսատ) ասորա-բաբելոնյան արձանագրություններում կոչվում է Kummaha, անտիկ շրջանում եղել է Com-magenae, որի անունով էլ կոչվում է ամբողջ երկիրը: Շամուշատ անունն այս քաղաքը ստացել է ի պատիվ Շամէս Ա թագավորի (Samos, I, 240 թ. մոտերքը) Երուսաղեմի դինաստիայից: Տե՛ս Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 73:

⁹¹ Աշպարին կամ Սիֆրիստ՝ ամրոց:

(քաղաքը): Սա հայտնի դարձավ կոմիս⁹² Պետրոսին, որը դերության մեջ էր, և նա համոզեց իր հսկողներին, որ իրեն թույլ տան մոտենալ պարսպին, ասելով, որ ինքը շորեր և տարբեր իրեր է թողել քաղաքում և ցանկանում է տեղացիներին խնդրել, որ դրանք հանձնեն իրեն: Պահապաններն իր խնդրանքի համաձայն թույլ տվեցին մոտենալ: Նա պարսպի վրա կանգնած զինվորներին ասաց, որ կանչեն կոմիս Լեոնտիոսին, որին այդ ժամանակ վստահված էր քաղաքի ղեկավարությունը, նրանք կանչեցին նրան և զորասլետներին: Պետրոսը նրանց հետ հունարեն խոսեց և բացահայտեց հրեաների դավաճանությունը: Որպեսզի իր կատարած գործը հայտնի չլինի պարսիկներին, նա նրանցից խնդրեց, որ իրեն մի զույգ հագուստ բերեն: Սկզբում ձևացրին, որ նրանից նեղացել են, ապա պարսպից ցած գցեցին մի զույգ հագուստ, որովհետև իսկապես էլ նա հագնելու շորի կարիք ուներ: Հետո նրանք պարսպից իջան և ձևացնելով, որ ոչինչ չգիտեն հրեաների դավաճանության մասին, գնացին (պարսպի) շուրջը և ստուգեցին ամբողջ պարսպի հիմքերը, ցույց տալու համար, թե արդյո՞ք դրանք ամրացման կարիք ունեն: Այդ կատարեցին Պետրոսի համար, որպեսզի պարսիկները չիմանան, որ նա է բացել գաղտնիքը, և նրա հետ ավելի վատ չվարվեն: Ի վերջո, նրանք եկան այնտեղ, որտեղ հրեաները հսկում էին և գտան, որ այն փորված է ու նրանք աշտարակի կենտրոնում մի մեծ անցք էին պատրաստել, այնպես, ինչպես իրենց ասել էին: Երբ հոռոմները տեսան, թե ինչ կար այնտեղ, նրանք մեծ բարկությունով լցվեցին նրանց դեմ, ամբողջ քաղաքը շրջեցին և սպանեցին այն բոլոր հրեաներին որոնց գտան՝ տղամարդկանց և կանանց, ծերերին և երեխաներին: Այսպես մի քանի օր շարունակ, և միայն Լեոնտիոսի հրամանի և երանելի Բար Հազազի խնդրանքով դադարեցին նրանց սպանելուց: Նրանք օր ու գիշեր զգուշությամբ հսկում էին քաղաքին և սուրբ Հաղաղը անձամբ շրջում և այցելում էր նրանց, աղոթում և օրհնում նրանց համար, գովում նրանց զգուշությունը քաջալերում ու սուրբ ջուր սրսկում նրանց և քաղաքի վրա: Նա շրջագայելիս իր հետ էր տանում հաղորդությունը, որպեսզի նրանց տեղում հաղորդի, և դրա համար ստիպված չլքեն իրենց դիրքերը և ցած չիջնեն պարսպից: Նա համարձակ գնաց (նաև) պարսիկների թագավորի մոտ, խոսեց ու հանդարտեցրեց նրան:

⁹² Κομης, Comes՝ կոմս:

Երբ Կալատր տեսավ այս մարդու արժանիքն ու համոզվեց հոռոմների զգուշության վրա, զգաց, որ իր և իր զորքի համար ավելորդ էր մնալ Տելլայի մոտ, նախ և առաջ նրա համար, որ սնունդ չկար ամբողջովին ամայացված շրջապատում, և երկրորդ՝ վախենում էր, որ հոռոմ զորավարները կարող են ի մե համախմբվել և իր դեմ դուրս գալ։ Այս պատճառով նա արագորեն շարժվեց դեպի Նդեսիա և քսան օր մնաց Գալլաբ գետի⁹³ մոտ, որը տարբեր ձևով անվանվում էր նաև Մարական։

59. Իր զորքերից մի քանի առավել հանդուգները կտրեցին, անցան շրջանը և ամայացրին այն։ Իլուլ (սեպտեմբեր) ամսի 6-ին եղեսացիք քանդեցին բոլոր այն վանքերն ու իջևանատները, որոնք պարսպի մոտ էին, այրեցին Կեֆար Սելեմ⁹⁴ գյուղը, որը կոչվում էր նաև Նեգբաթ։ Նրանք կտրատում էին պարտեզների ու այգիների ցանկապատերը, որոնք (պարսպի) շրջապատում էին գտնվում և դրանց մեջ եղած ծառերը։ Բերեցին մարտիրոսների մասունքները (եկեղեցիներից), որոնք քաղաքից դուրս էին գտնվում. (ռազմական) մեքենաներ տեղավորեցին պարսպի վրա և քուրձերով փաթաթեցին (պարսպի վրայի) դիտակետերը։ Այս նույն ամսի 9-ին Կալատր պատգամ ուղարկեց Արյոբինդոսին ասելով, որ նա պետք է կամ իր մարդպանին ընդունի քաղաքում և կամ դաշտ դուրս գա, որովհետև նա ցանկանում է խաղաղության դաշինք կնքել նրա հետ։ Նա համենայն դեպս գաղտնի հրամաններ տվեց իր զորքերին, որ եթե Արյոբինդոսը թույլատրի իրենց քաղաք մտնել, ապա նրանք (անմիջապես) պետք է վերադառնան ու գրավեն (մեծ) դարպասն ու մուտքը, մինչև որ ինքը նրանցից հետո կգա և կմտնի, և եթե նա (Արյոբինդոսն) ինքը դուրս գա, ապա նրանք պետք է դարան մտնեն ու նրան կենդանի (բռնեն) ու բերեն իր մոտ։ Բայց, որովհետև Արյոբինդոսը վախենում էր նրանց թույլ տալ քաղաք մտնելու, հետևաբար ինքը դուրս եկավ քաղաքից ոչ հեռու ս. Սարդիս եկեղեցու մոտ։ Նրան դիմավորեց Բավինը, որ աստաբիտ (սպահապետն) էր⁹⁵, այսինքն պարսիկների բանակի հրամանատարն⁹⁶ էր և ասաց

⁹³ Այս գետը գտնվում է Եդեսիա քաղաքի արևելքում։

⁹⁴ Եդեսիայի արևելյան պարսպի մոտ էր գտնվում նաև այս գյուղը։

⁹⁵ Ասորերեն այս բառը պարսկերենի աղավաղված ձևն է և համապատասխանում է հայկական «պարապետ, զորապետ» ձևին։ Այս մասին տե՛ս Հ. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, հատ. 2, էջ 383։

⁹⁶ Զորավար, զինվորական բարձրաստիճան պաշտոնյա։ Տե՛ս L. Bréhier. Les institutions de l'empire Byzantin, Paris, 1949, p. 101.

Արյոբինդոսին. «Եթե ուզում ես խաղաղություն կնքել, տուր մեզ 10000 ոսկի և դաշինք կնքիր մեզ հետ, որպեսզի ըստ սովորության ամեն տարի փողի այդ գումարը ստանանք»։ Արյոբինդոսը խոստացավ 7000 ոսկի տալ, բայց նրանք չհամաձայնվեցին և նրա հետ վիճեցին առավոտից մինչև ժամը 9-ը, և որովհետև նրան խաբելու առիթ չգտան, հսկող հոռոմ զինվորների պատճառով, և բացի այդ, նումանի հետ նման դեպք պատահելուց հետո վախենում էին Եդեսիայի դեմ կռվելուց, նրանք Արյոբինդոսին թողեցին Եդեսիայում ու գնացին խառանի դեմ կռվելու, իսկ բոլոր արաբներին նրանք ուղարկեցին Սերուգ⁹⁷։ Սակայն Ռիփիթր, որը խառանում էր, գաղտնի դուրս եկավ քաղաքից և հարձակվեց նրանց վրա. նրանցից 60 հոգու սպանեց և կենդանի դերի վերցրեց հոների ղեկավարին։ Եվ որովհետև սա հայտնի անձնավորություն էր և մեծ պատիվ ուներ պարսիկների թագավորի մոտ, խոստացավ չպատերազմել խառանցիների հետ, եթե նրան կենդանի վերադարձեն, և որովհետև նրանք վախենում էին կռվելուց, ուստի տվեցին հոնին, և նրա հետ որպես նվեր ուղարկեցին նաև 500 ոչխար և այլ իրեր։

60. Պարսիկ արաբները, որոնք Սերուգ էին ուղարկվել, հասան մինչև Եփրատ, ամայացնելով, գերի վերցնելով և կողոպտելով այն ամենը, ինչ կարող էին։ Պատրիկիոսը՝ հույն զորապետներից մեկը, իր որդի՝ Վիտալիանոսի հետ արևմուտքից գալիս է պատերազմելու։ Նա հանդուգն էր ու անվախ, որովհետև նախապես պատահածներին ականատես չէր եղել։ Երբ (Եփրատ) գետն անցավ, հանդիպեց պարսիկ զորապետներից մեկին, կռվեց և կոտորեց նրա հետ եղած պարսիկներին. պատրաստվեց, որ գնա Եդեսիա, սակայն իմացավ, որ Կավատը շրջապատել է քաղաքը (ուստի ետ) վերադարձավ, անցավ դետր և կանգ առավ Շեմիշատում (Սամոսատում)։ Այս ամսի 17-ին, որը չորեքշաբթի էր, մենք տեսանք, որ Քրիստոսի խոսքերն՝ Աբդարին տված խոստումը, իսկապես կատարվեց, որովհետև Կավատը հավաքեց ամբողջ իր ուժն ու Եփրատ գետն անցնելով, եկավ ու հաստատվեց Եդեսիայի գեմ։ Իր բանակատեղին տարածվում և անցնում էր ս. Կոզմասի և ս. Դամիանոսի եկեղեցիներից, պարտեղներից,

⁹⁷ Սերուգի շրջան, որի գլխավոր քաղաքն էր Բատնանը. գտնվում էր Եդեսիայի արևմուտքում, այն խաչմերուկում, որն Եդեսիայից ու խառանից արևմուտք էր տանում։

սուրբ Սարգսի եկեղեցուց⁹⁸ և Բեկին գյուղից⁹⁹ և (հասնում) մինչև խոստովանողների եկեղեցին, իսկ (բանակատեղիի) լայնքը հասնում էր Սեփին¹⁰⁰ զառիվայրը: Զորքերի այս բաղմուքյունը Եղեսիան պաշարեց մեկ օրում, բացի այն ջոկատներից, որոնց թողել էր բլուրներում և բարձունքների վրա (քաղաքի արևմտյան մասում): Փաստորեն ամբողջ դաշտը լի էր նրանցով: Քաղաքի դարպասները բաց էին, բայց պարսիկները չէին կարողանում ներս մտնել՝ Քրիստոսի օրհնության պատճառով: Ընհակառակը, վախը ընկել էր նրանց մեջ, նրանք մնացին իրենց դիրքերում և ոչ ոք նրանց հետ մարտի չմտավ առավոտից մինչև ժամը 9-ը: Հետո ոմանք քաղաքից առաջ անցան և կովի բռնվեցին նրանց հետ և սպանեցին շատ պարսիկների, նրանցից միայն մեկն ընկավ: Կանայք ևս ջուր էին բերում պարսպից դուրս, որպեսզի նրանք, որոնք կռվում էին, կարողանային խմել: Կոքը երեսաները ևս քարեր էին արձակում պարսատիկներից: Այսպես, մի խումբ մարդիկ, որոնք քաղաքից դուրս էին եկել, նրանց ետ քշեցին և հեռացրին պարսպից, որովհետև նրանք (պարսպից) մի նետի հեռավորության վրա էին գտնվում, և գնացին ու ամրացան Կուբբե¹⁰¹ գյուղի մոտերքում:

61. Հաջորդ օրը Արյոբինդոսը ևս քաղաքի մեծ դարպասից դուրս եկավ, և մինչ նա կանգնած էր պարսկական բանակի դիմաց, լուր ուղարկեց Կավատին՝ ասելով. «Այժմ փորձից տեսնում ես, որ քաղաքը քոնր չէ, և ոչ էլ Անաստասին, այլ Քրիստոսի քաղաքն է, որն օրհնեց այն, և դիմադրեց քո զորքերին, որպեսզի չկարողանաք տիրել դրան»: Կավատը լուր ուղարկեց նրան ասելով. «Պատանդներ տուր ինձ, որ իմ հետևից դուրս չեք դա, երբ պատրաստվեմ մեկնելու, և ինձ ուղարկիր այն մարդկանց, որոնց երեկ վերցրիր, և այն ոսկին, որ դու խոստացար, և ես կհեռանամ քաղաքից»: Արյոբինդոսը նրան տվեց կոմիտ Վասիլին և այն մարդկանց որոնց նա վերցրել էր նրանից, որոնք 14-ն էին, և նրա հետ պայմանագիր կնքեց, որ 12 օրից հետո 2000 լիտր ոսկի կտա: Կավատը դուրս բերեց բանակը և

⁹⁸ Գտնվում էր հավանաբար ս. Կոզմաս և ս. Դամիանոս եկեղեցիների հարավ-արևելյան մասում:

⁹⁹ Այս գյուղը գտնվում է, հավանաբար, ս. Սարգիս եկեղեցու հարավ կամ հարավ-արևելյան մասում՝ հառանի ուղղությամբ:

¹⁰⁰ Եղեսիայից ոչ հեռու զառիթափ էր:

¹⁰¹ Եղեսիայի հարավ արևելյան մասում՝ հառանի ուղղությամբ:

զնաց, բանակեց Դահբանայում¹⁰²։ Սակայն նա մինչև նշանակված ժամկետը չսպասեց և հաջորդ օրն իսկ իր մարդկանցից Հորմիդդ անունով մեկին ուղարկեց ու հրամայեց նրան բերել 300 լիտր ոսկի։

Արյոբինդոսն իր մոտ կանչեց քաղաքի մեծամեծներին, որպեսզի մտածեն, թե ինչպես հավաքեն այդ փողը։ Սակայն նրանք երբ տեսան, որ Հորմիդդը շտապ եկել էր, նրանք Քրիստոսի հավատքով ավելի ամրապնդվեցին համարձակվեցին ու ասացին Արյոբինդոսին. «Մենք փող չենք ուղարկի այդ նենգ մարդուն, քանի որ ինքր ետ կանգնեց իր խոսքից և չսպասեց մինչև քո նշանակած օրը, ուստի երբ փողը ստանա կգնա և կխաբի մեզ։ Մենք հավատում ենք, որ եթե նա մեզ հետ մարտի մեջ մտնի, ամոթով կմնա, որովհետև Քրիստոսը կանգնած է մեր քաղաքի դիմաց»։ Ապա Արյոբինդոսը քաջալերվեց և լուր ուղարկեց Կավատին ասելով, որ «այժմ դիտենք, որ դու թագավոր չես, որովհետև այն, որ մի խոսք է ասում և ետ է կանգնում դրանից, և խաբում է՝ նա թագավոր չէ։ Քանի որ դու խաբեցիր, ետ ուղարկիր կոմիս Վասիլին և ինչ որ կարող ես կատարիր»։

62. Ասյա Կավատը կատաղեց, և զինեց իր փղերին և մեծ զորքով եկավ Եդեսիայի դեմ կռվելու՝ իլուլ (սեպտեմբեր) ամսի 24-ին չորեքշաբթի օրը։ Բոլոր կողմերից պաշարեց քաղաքը, ավելի մեծաթիվ զորքով, քան նախորդ անգամ, երբ դարպասները բաց էին։ Արյոբինդոսը հրամայեց իր զորքին մարտի մեջ չմտնել, որպեսզի նրանից չխաբվեն։ Սակայն ինչ որ գյուղացիներ, որոնք քաղաքում էին, դուրս եկան նրա դեմ պարսատիկներով և կոտորեցին զգեստավորվածներից¹⁰³ շատերին, իսկ իրենցից ոչ մեկը չընկավ։ Նրա լեգեոնները բավական վստահ էին, որ կմտնեն քաղաք, բայց երբ մոտեցան դարպասներին, փոշու ամպ բարձրացրած պատնեշի նման, նրանք ընկճվեցին, ճնշվեցին և ետ վերադարձան։ Համենայն դեպս, այրուձիի արագությունից պարսավարները խառնվեցին նրանց հետ, և շնայած պարսիկները նետահարում էին, հոները շողացնում էին լախտերը և արաբները նիզակներն էին ուղղում իրենց, սակայն նրանք ոչ ոքի վնասել չկարողացան, փղշտացիների նման, որոնք Սամսոնի դեմ

¹⁰² Գտնվում է Եդեսիայի հարավում, Խառանի այն կողմում՝ Ar-RaKkah-ի ճանապարհի վրա։

¹⁰³ «Զգեստավորված» էին կոչվում պարսկական բանակում այն զինվորները, որոնք զրահավորված էին։

գնացին և թեև (փղշտացիները) բաղում էին և ղինված, բայց չկարողացան սպանել նրան, որովհետև (Սամսոնը) առանց ղենքի, ավանակի մի ծնոտի ոսկորով նրանցից հազարին սպանեց¹⁰⁴։ Ճիշտ այդպես էլ պարսիկները, հոներն ու արաբները իրենց ձիերով ընկնում էին պարսատիկների քարերից, իսկ իրենք չկարողացան նույնիսկ մեկին սպանել։ Հետո, երբ տեսան, որ չեն կարող քաղաք մտնել, ոչ էլ վնասել անգն մարդկանց, որոնք իրենց հետ էին խառնվել, այրեցին ս. Սարգիս և խոստովանողների եկեղեցիները և այն վանքերը, որոնք (պարսպից դուրս) էին մնացել, դրանց թվում և նեզբատ (զյուղի) եկեղեցին, որոնք քաղաքացիները լքել էին։

63. Երբ ստրատելատ Արյոբինդոսը տեսավ գյուղացիների եռանդը, որոնք ամոթով չթողեցին, և օգնություն ցույց տվեցին, նա հաջորդ օրը (Մեծ) եկեղեցին կանչել տվեց Եզեսիայում եղած բոլոր գյուղացիներին, և որպես նվեր 300 դինար տվեց նրանց։ Կավատը Եզեսիայից մեկնեց և գնաց բանակեց Եփրատ գետի մոտ, և ապա դեսպաններ ուղարկեց կայսրի մոտ՝ հայտնելու իր գալու մասին։ Իր հետ եղած արաբներն անցան գետի արևմտյան մասը և կողոպտեցին, գերի վերցրին ու այրեցին այն ամենը, ինչ որ գտան։ Պարսկական այրուծի մի մասը գնաց Բատնան, և որովհետև (քաղաքի) պարիսպը քանդված էր, նրանք չկարողացան դիմադրել և առանց կռվի հանձնեցին քաղաքը։

64. 815 թ. (504), երբ հռոմեաների կայսրն իմացավ պատահածի մասին մագիստրոս Կելլերին ուղարկեց մեծ բանակով։ Հսելով այդ Կավատը շարժվեց Եփրատ գետի երկայնքով, որպեսզի գնա և ամրանա իր երկրում, որը կոչվում էր Բեյթ-Արամայե¹⁰⁵։ Երբ նա համարյա մոտեցավ Կալինիկոսին¹⁰⁶, իր մարզպաններից մեկին ուղարկեց նրա հետ կռվելու։ Տիմոստրատոս դուքսը նրա դեմ դուրս եկավ և խորտակեց նրա ամբողջ բանակը և նրան էլ (մարզպանին) կենդանի (գերի) բռնեց։ Կավատը մոտեցավ քաղաքին, իր ամբողջ ուժը դուրս բերեց (Կալինիկոսի) դեմ, երգվելով, որ եթե նրան (մարզպանին) չհանձնեն, նա քաղաքի բոլոր բնակիչներին սրից կանցկացնի և

¹⁰⁴ «Դատաւորք», ԺԾ։

¹⁰⁵ Արամեացիների երկիր՝ Բաբելոնի հյուսիսում՝ Սելեկիայի և Տիգրոսի միջև։ Ասորիները հետագայում այս անվան տակ հասկանում էին Տիգրոսի կաթողիկոսական թեմերը։

¹⁰⁶ Ar-RaKKah.

գերի կտանի: Դուքսը վախեցավ պարսիկների հսկա բանակից, և նրանց հանձնեց:

65. Երբ մագիստրոս Կելլերը հասավ Մաբբոգ¹⁰⁷, որը Եփրատ գետի ափին էր, տեսավ որ Կավատն իրենից առաջ բանակը տեղափոխել էր, բայց որովհետև ձմեռն էր գալիս, այլևս հնարավոր չէր լինի նրա հետևից գնալ, ուստի նա կանչեց հոռոմ զորավարներին¹⁰⁸, կշտամբեց, որ իրար չեն լսում, ապա նրանց բաժանեց քաղաքների վրա, որպեսզի ձմեռեն այստեղ մինչև որ պատերազմը սկսելու ժամանակը լիներ նորից:

66. Առաջին քանուն (դեկտեմբեր) ամսի 25-ին կայսրից հրաման ելավ, որ ամբողջ Միջագետքից հարկը¹⁰⁹ վերացնում է: Ամիդում եղած պարսիկները երբ տեսան, որ հոռոմների բանակը իրենցից շատ էր հեռացել, բացեցին Ամիդ քաղաքի դարպասները, դուրս եկան ու մտան այնտեղ, որտեղ ուզում էին, և վաճառականներին ծախեցին պղինձ, երկաթ, կապար, հին շորեր, ինչ որ կար նրա (քաղաքի) մեջ. (ապա) պահեստ կառուցեցին: Երբ Պատրիկիոսը իմացավ այդ, դուրս ելավ Մելիտինեից, որտեղ նա ձմեռում էր, և եկավ ու բանակ դրեց Ամիդի առաջ: Բոլոր այն վաճառականներին որոնց գտավ և որոնք այնտեղ տարել էին ցորեն, յուղ, և կամ (գնել) էին նրանցից (ապրանքներ) սպանեց (բոլորին): Նա գտավ նաև պարսիկների, որոնց Կավատն էր ուղարկել այնտեղ, ցորեն, ոչխար բերելու համար, կոտորեց նրանց ևս, և վերցրեց այն ամենը ինչ որ կար նրանց հետ: Երբ Կավատն իմացավ այդ, նրա դեմ ուղարկեց մի մարզպանի, որ վրեժ լուծի նրանից: Նրանք իրար մոտեցան կռվելու համար, հոռոմները վախեցան հիշելով նախկին պարտությունները, խորհուրդ տվեցին Պատրիկիոսին փախչել, և նա լսեց նրանց: Խուճապի մեջ չիմանալով ուր են գնում, նրանք հասան Խլատ գետին¹¹⁰, և որովհետև ձմեռ էր (դետը) վարարած, և հնարավոր չէր այն անցնել, ով որ շտապում էր անցնել, իր ձիու հետ միասին խեղդվեց գետում: Երբ Պատրիկիոսը տեսավ այդ, խրախուսեց հոռոմներին ասելով. «Ով հոռոմներ, եկեք ամոթով

¹⁰⁷ Այժմյան Սիրիայի քաղաքներից է, և կոչվում է Մեմբրիշ:

¹⁰⁸ Ասորերեն բնագրում գրված է՝ «զորքի պետերին»:

¹⁰⁹ Suntalia -սունտալիա-հարկ. ըստ երևույթին «հարկ» ընդհանրապես:

¹¹⁰ «Այժմ» Բաթման Սուր: Տիգրիսի մեջ ամենից նշանավորը ձախ կողմից նրա մեջ թափվող Բաթման գետն է, իր խուլի վտակով: Բաթման գետը հնում հայտնի էր Քաղիրգ և Նիմֆիոս անուններով: Տե՛ս Թ. Հակոբյան, Ուրվագծեր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության, էջ 48:

շթողներնք մեր ժողովրդին, և մեր (զինվորական) գործը թողած, չփախչենք մեր թշնամիներից, դեմ գնանք և գուցե կարողանանք շահվել նրանց հետ: Եվ եթե նույնիսկ մեզանից շատ ուժեղ լինեն, ավելի լավ է պատվով մեռնել սրով. քան թե որպես վախկոտ կորչել՝ խեղդվելով»: Ապա հռոմեները լսեցին նրա խորհուրդը, և (անանցանելի) գետից էլ բռնադատված, կատաղած վերադարձան պարսիկների դեմ ու նրանց կոտորեցին, իսկ մեծամեծներին կենդանի բռնեցին: Դրանից հետո նորից նրանք Ամիդի դեմ բանակ դրեցին: Պատրիկիոսը (մարդ) ուղարկեց և այլ քաղաքներից արհեստավորներ ու շատ գյուղացիներ հավաքեց և հրամայեց նրանց պարսպի հողը փորել և անցք բացել, որպեսզի այն (սլարիսպը) թուլանա և փուլ գա:

67. Ագար (մարտ) ամսում, երբ մնացած հռոմեները հավաքվում էին մագիստրոսի հետ գնալու, աստծու կողմից իսկական հրաշք պատահեց, որպեսզի քաջալերվեն և վստահ լինեն իրենց հաղթանակին: Այդ մասին մեզ հայտնի է Զեվգամայի¹¹¹ եկեղեցական հայրերի գրվածքներից: Որպեսզի շմտածեն, որ ես ինձանից եմ հնարում և կամ սուտ լուրեր եմ լսել ու հավատացել, կհիշատակեմ նրանց նամակից (տողեր), որ մենք ստացանք. այն հետևյալն է.

68. «Լսեք այս հրաշքի և փառավոր նշանի մասին, որի նմանը չի եղել և որը վերաբերվում է մեզ, ձեզ և բոլոր հռոմեներին, որովհետև երկրավորներին համար դժվար է հասկանալ և հավատալ այդ զարմանալի երևույթը: Բայց այն մենք տեսանք մեր աչքով, շոշափեցինք և մեր շրթներով կարդացինք, ուստի դուք առանց կասկածի պարտավոր եք հավատալ դրան: Ադարի (մարտ) 19-ին ուրբաթ օրը, մեր Փրկչի սպանման (խաչելության) օրը, Զեվգամա գավառի Ղազար գյուղում մի սագ մի ձու ածեց, որի վրա կային պարզ, հստակ ընթեռնելի հունարեն տառեր: (Տառերը) ձվի մասն էին կազմում, երևում ու շոշափվում էին, ճիշտ այն տառերի նման, որ վանականները փորագրում են սկիհների վրա, այնպես որ ցցվածքը կույրերն անգամ կարող են զգալ. այսպես էր այն. ձվի մի կողմը նկարված էր

¹¹¹ «Այժմյան Բիրեճիկի մոտ: «Զեվգամա» քաղաքը. այժմյան հալփան գյուղի մոտ նշանավոր գետանցք Եփրատի վրա: Զեվգամայի գետանցքը հայտնի էր հնագույն ժամանակներից: Այստեղ էր գտնվում հալպու քաղաքը, որին տիրելու համար Ուրարտուն կատաղի պայքար էր մղում Ասորեստանի գեմ»: Տե՛ս Ա. Նուբյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 52:

խաշ, որը պատվում էր ձվի շուրջը և գալիս հասնում գրված հունարեն տառերին: Նորից մի այլ խաշ էր նկարված (որը պատվելով) միանում էր դրան, որտեղ որ գրված էր (հունարեն) «կհաղթեն»: Խաշերն ու բառերը նկարված ու գրված էին իրար տակ: Եվ չկար ոչ մի քրիստոնյա կամ հրեա, որ տեսնելով այս հրաշքը, անդադար չփառավորեր (ասածուն): Բայց ինչ վերաբերում է տառերին, որոնք աստված իր աջ աշով նկարել էր (սագի) ներսում, մենք չենք կարող նմանր արտագրել, որովհետև դրանք չափազանց գեղեցիկ էին: Ով որ լսի այս (հրաշքի մասին), առանց կասկածի թող հավատա»: Ահա սրանք են զեվգմացիների նամակի խոսքերը: Իսկ ձուն, նույն գյուղի մարգիկ տվեցին Արյոբինդոսին:

69. Հոռոմները մեծ բանակ հավաքեցին, ելան, գնացին ու բանակեցին Ռաշլղայն քաղաքի մոտ: Կավատը նույնիսկ 10000 մարդ ուղարկեց Պատրիկիոսի դեմ: Նրանք գնացին ու տեղավորվեցին Մծբինում, որպեսզի հանգստանան, իսկ իրենց հոտերն ուղարկեցին Շիգարի լեռներն արածելու: Երբ մագիստրոսը լսեց այդ, նա Կալլինիկոսի դուքս Տիմոստրատոսին ուղարկեց 6000 ձիավորներով, որոնք գնացին ու հարձակվեցին նրանց (պարսիկների) վրա, որոնք ձիեր էին արածեցնում, կոտորեցին նրանց, ձիերն ու ոչխարները ավար վերցրին ու վերադարձան հոռոմների բանակ՝ Ռաշլղայն (քաղաք): Ապա (նորից) բոլորը միասին դուրս եկան, գնացին ու բանակեցին Ամիդ քաղաքի դեմ՝ Պատրիկիոսի կողքին:

70. Իյար (մայիս) ամսում Կալլիոպիոս Հալեբցին եպարքոս դարձավ: Նա եկավ ու հաստատվեց Եդեսիայում ու եդեսացիներին ցորեն տվեց, որպեսզի իրենց հաշվին ղինվորների համար հաց թխեն: Այս ժամանակ 850000 մոգի ցորենից (հաց) թխեցին: Ապապիոնր Ալեքսանդրիա գնաց, որպեսզի այնտեղ ևս ղինվորների համար հաց թխեն, և ուղարկեց:

71. Անմիջապես, որ Պատրիկիոսն իր փորած անցքի միջոցով մտավ պարսպի տակ, (հրամայեց) և այն լցրին գերաններով ու կրակ տվեցին, որի պատճառով էլ պարսպի արտաքին մասը թուլացավ ու փուլ եկավ, մինչդեռ ներքին մասը կանգուն մնաց: Նա մտածեց այդ անցքով շարունակել փորելը և քաղաք մտնել: Երբ փորեցին անցքն ու հոռոմները սկսեցին մտնել, Ամիդացի մի կին նրանց տեսնելով ուրախությունից անմիջապես բացականչեց՝ «Հոռոմները քաղաք են մտնում»: Պարսիկները լսեցին նրա:

բացականչութիւնը և անմիջապէս վազեցին ու հարվածեցին առաջին բարձրացողին: Նրանից հետո բարձրացավ մի Գոտացի Ալդ¹¹² անունով, որը հառանում տրիբուն էր եղել, և սա հարվածեց այնտեղ եղած երեք պարսիկներին: Նրանից հետո ոչ մի հոռոմ չբարձրացավ, որովհետև պարսիկներից վախենում էին: Երբ Ալդը տեսավ, որ ոչ ոք չի բարձրանում, վախեցավ և ետ վերադարձավ, բայց մտածեց իր հետ վերցնել մեռած հոռոմի մարմինը, որպեսզի պարսիկները չանարգեն նրան: Երբ նա տանում էր մեռածին, անցքի մուտքի մոտ պարսիկները նրան ևս հարվածեցին ու վիրավորեցին (ապա պարսիկները) մոտակայքում գտնվող աղբյուրի ջրի ուղղութիւնը փոխեցին (դեպի անցքը) և խեղդեցին շորս զինյալ հոռոմների, որոնք պատրաստվում էին բարձրանալ: Մնացածը փախան և դուրս եկան այնտեղից: Պարսիկները քաղաքի ներսից քարեր հավաքեցին ու փակեցին անցքը, ապա մեծ քանակութեամբ վերևից (պարսպի) շուրջ հող լցրին և հսկողութիւն սահմանեցին, որպեսզի (պարսպի) մի այլ մասից անցք չբացեն: Նրանք (պարսիկները) ամբողջ պարսպի երկայնքով փոսեր փորեցին և դրանք ջրով լցրին, այնպես որ եթե հոռոմները մի այլ անցք բացեն, ապա ջուրը հոսի այնտեղ և դրանից էլ նրանք իմանան: Երբ Պատրիկիոսը մի դասալիքից, որ իր մոտ ցածր էր եկել (պարսպից), այդ իմացավ, հրաժարվեց անցքեր փորելուց:

72. Մի օր, երբ ամբողջ հոռոմ բանակը հանգիստ ու խաղաղ էր, հետևյալը կովի պատճառ դարձավ: Մի տղա ուղտեր և էջեր էր արածացնում և մի էջ արածելով (հեռացավ) ու մոտեցավ պարսպին. տղան վախեցավ, որ մոտենա պարսպին ու ետ տանի նրան, մի պարսիկ տեսավ, պարսպից պարանով իջավ և այն (էջին) մորթոտեց և ուզում էր ուտելու համար տանել, որովհետև քաղաքում ուտելու միս չկար: Մի հոռոմ զինվոր, որը ծագումով գալիլիացի էր, քաշեց իր սուրը, ձախ ձեռքով վերցրեց վահանը և վազեց պարսիկի վրա, որ սպանի նրան: Երբ մոտեցավ պարսպին, նրանք որոնք կանգնած էին պարսպի վրա, մեծ քար գցեցին գալիլիացու վրա և ճգմեցին նրան, իսկ պարսիկը սկսեց պարանով բարձրանալ իր տեղը: Երբ բարձրացավ պարսպի կեսը, հոռոմ սպաներից մեկը, որի առջևից գնում էին երկու վահանակիրներ, մոտեցավ և երկուսի արանքից նետահարեց ու խփեց

¹¹² Հելլադիոս, Hellad[ios]-Nöldeke, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, t. 36, 1882, p. 688.

պարսիկին և փոքր նրան գալիլիացու կողքը: Երկու կողմից էլ բացականչություններ լսվեցին և այդ պատճառով հուզվեցին ու կռվի ելան: Հոռոմների բանակներն ավելի խտացրին քաղաքի շրջապատում, և նրանցից ընկան 40 մարդ ու վիրավորվեցին 150-ը: Պարսիկներից, որոնք պարսպի վրա էին մեռան 9-ը և մի քանիսն էլ վիրավորվեցին, որովհետև դժվար էր նրանց հետ կռվել, մանավանդ որ նրանք պարսպի վերևում էին, և պարսպի երկայնքով իրենց համար փոքր տնակներ էին կառուցել մտել դրանց մեջ, և այնտեղից կռվում էին, դրա համար էլ դրսից նրանք չէին երևում:

73. Մագիստրոսն ու զորապետները մտածեցին, որ չարժե կռվել նրանց հետ, որովհետև նրանց սպանելով, հոռոմները հաղթանակ չեն ձեռք բերի, քանի որ պատերազմը բոլոր պարսիկների դեմ էր, և եթե Կավատը պարտվեր, սրանք էլ (շրջապատվածները) կհանձնվեին կամ կոչնչանային իրենց բանտերում: Ուստի հրամայեցին, որ ոչ ոք չկռվի նրանց հետ, որպեսզի ոչ մի հոռոմ չսպանվի կամ վիրավորվի: Բանակի մեծ մասը սարսափահար էր եղել:

74. Խազիրան (հունիս) ամսում, Կոստանդինը, որ անցել էր պարսիկների կողմը, երբ տեսավ, որ իրենց գործը բարեհաջող չի գնում, փախավ նրանցից, Ամիդից երկու հայտնի կանանց հետ, որոնց Կավատն էր տվել իրեն: 14 օր նա գիշեր և ցերեկ, իր հետ եղած մի քանիսի հետ, ճանապարհորդեց անմարդաբնակ անապատներում, և հասավ ինչ որ բնակեցված վայր և հայտնեց իր ով լինելու մասին հոռոմ արաբներին, և նրանք վերցրին նրան ու բերեցին ամրոցը, որը կռվում էր Շուրա¹¹³, և այնտեղից էլ նրան ուղարկեցին Եդեսիա: Երբ կայսրն իմացավ նրա վերադարձի մասին, (մարդ) ուղարկեց նրա հետևից, որ նրան քահանայաձեռնադրեն, և (ասլա) նրան հրամայեց գնալ ու բնակվել Նիկիայում, և այլևս չերևալ իրեն և չխառնվել (պետական) գործերին:

75. Երբ Կավատը գրավեց Ամիդը, գնաց այնտեղի բաղնիսը և զգաց լողանալու առավելությունը. իր հայրենիք վերադառնալուց անմիջապես հետո, հրամայեց պարսկական բոլոր քաղաքներում բաղնիսներ կառուցել:

Ղադիդ արաբը, որը պարսկական դերիշխանության ներքո էր, իր ամբողջ բանակով հանձնվեց հոռոմներին և դարձավ նրանց հպատակը: Թամմուզ (հուլիս) ամսում, հոռոմները նորից

¹¹³ Այս ամրոցը գտնվում է Ար-Ռակկայից (Ar-Raqqah-ից) վերև:

կովեցին Ամիդում եղած պարսիկների հետ, արաբիայի¹¹⁴ դուքս Գայնասը նետահարեց նրանցից շատերին: Երբ օրերը տաքացան, զրահով կովելը հնարավոր չէր, ուստի նա՝ (Գայնասը) զրահի գոտին մի քիչ թուլացրեց, առիթից օգտվելով, նրանք (պարսիկները) Ամիդից բաբանով նետեր արձակեցին և հարվածեցին նրան, և նա մեռավ: Երբ մագիստրոսը տեսավ, որ Ամիդի առաջ նստելը վնաս է հասցնում իրեն, նա վերցրեց իր բանակը և գնաց դեպի պարսկական երկիրը, թողնելով Պատրիկիոսին Ամիդում: Արյոբինդոսն ևս վերցրեց իր բանակը մտավ պարսկական Հայաստան, և նրանք հայերից, պարսիկներից 10000 մարդ կոտորեցին և 30000 հազար էլ՝ կանանց և երեխաներին դերի վերցրին, կողոպտեցին և այրեցին շատ գյուղեր: Երբ ետ շարժվեցին դեպի Ամիդ, նրանք իրենց հետ բերեցին 12000 ոչխար, եզ, և ձի: Երբ անցնում էին Մծբինով, հոռոմները դարան մտան, իսկ ավարը հանձնարարվեց մի փոքր խմբի տանել: Երբ ինչ որ մարզպան տեսավ, որ նրանք թվով քիչ են, զինեց իր բանակը և դուրս եկավ, որ ետ վերցնի այն (ավարը): Նրանք փախուստ ձևացրին և պարսիկները ոգևորվելով հետապնդեցին նրանց: Երբ նրանք բավական հեռացան իրենց ամրություններից, հոռոմները դուրս եկան դարաններից և կոտորեցին նրանց, և ոչ մեկը չկարողացավ փախչել: Նրանք մոտավորապես 7000 մարդ էին: Մուշեկ¹¹⁵ հայր, որը պարսիկների գերիշխանության ներքո էր, իր ամբողջ ուժով (զորքով) հանձնվեց և դարձավ հոռոմների հպատակ:

76. 816 (505) թիվ: Փախստականները և նրանք, որոնք ճողոպրել էին սրից և Ամիդում մնացած բնակիչները սաստիկ կարիքի մեջ էին և տառապում էին սովից: Պարսիկները վախենում էին նրանցից, որ նրանք քաղաքը կհանձնեն հոռոմներին և (դրա համար) նրանք կապկպեցին այնտեղ եղած տղամարդկանց և գեցեցին ամֆիթատրոն, որպեսզի սովից ու մշտական շղթանե-

¹¹⁴ Նկատի ունի Դամասկոսի շրջակայքում ապրող արաբներին:

¹¹⁵ «Մուշեկ» պետք է լինի: «Մուշեղը հաթեան Muršili անունից է, որով կոչվել են հաթեան մի քանի թագավորներ: Ըստ այսմ՝ հայերենի հին ձևն է Մուշեղ, որ ապա ր-ի անկումով դարձել է Մուշեղ»: Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. Գ, Երևան, 1946, էջ 455: Հայտնի է հայկական աղբյուրներից «Մուշեղակ, իշխան հայոց, տիրում էր Դ հայոց կողմերում: Երբ Անաստաս կայսեր Արովբինդ զորավարն արշավեց այն կողմերը, Մուշեղակը վախեցավ և ընդունեց կայսեր հպատակությունը (503): Նույն տեղում, էջ 457: Խոսքը այստեղ նույն Մուշեկի մասին է:

րից ոչնչանան: Սակայն կանանց տալիս էին իրենց ուտելիքի մի մասը, որովհետև նրանց հետ կենակցում էին, և բացի այդ, նրանք (կանայք) պետք էին ցորենը աղալու և (հաց) թխելու համար: Սակայն երբ ուտելիքը պակասեց, նրանք մոռացան նրանց և առանց սննդի թողեցին: Նրանցից ոչ ոք տարվա ընթացքում օրական մի բուռ գարիից ավելի ոչինչ չստացավ, իսկ միս, գինի և կամ այլ ուտելիքներ բոլորովին չկային: Եվ որովհետև նրանք շատ վախեցած էին հոռոմներից, ուստի երբեք չէին հեռանում իրենց դիրքերից. իրենց համար փոքր վառարաններ էին պատրաստել պարսպի վրա ու վերև էին (պարսպի) տարել ձեռքի աղացներ և իրենց տեղերում նստած աղում էին մի բուռ գարին, եփում ու ուտում էին: Նրանք վերև էին բարձրացրել նաև մեծ տաշտեր և տեղավորել ռազմիկների միջև, դրանք լցրել էին հողով, կանաչեղեն էին ցանում և աճեցրածը ուտում:

77. Եթե նկարագրելու լինենք այն ինչ որ կանայք կատարեցին տեղում, մեզանից հետո եկողները կարող են չհավատալ: Այժմ չկա մեկը, որ չփորձեր իմանալ եղածի մասին, նույնիսկ նրանք, որոնք մեզանից շատ հեռու են գտնվում, լսել են այդ մասին. այսպես, կանայք հանդիպում էին իրար, երեկոները դուրս գալիս քաղաքի փողոցները և ում որ պատահում էին, կին, երեխա կամ տղամարդ, բռնի ուժով նրան տուն էին տանում, սպանում, խաշում կամ տապակում և ասլա ուտում: Այս (գաղտնիքը) հայտնի դարձավ տապակածի հոտից, և երբ այդ իմացավ մարդկանր, որն այնտեղ էր, տանջեց նրանցից շատերին և մահվան դատապարտեց, իսկ մնացածներին խստիվ պատվիրեց նորից չկրկնել և ոչ ոքի չսպանել: Համենայն դեպս, նա թույլատրեց մահվան դատապարտվածների (դիակները) ուտել, և նրանք բացեիբաց կերան դիակները: Ուրիշները փողոցներից ու պողոտաներից հավաքում էին հին կոշիկներ, ներբաններ և այլ կեղտոտություններ ու ուտում:

Հոռոմների բանականները ոչնչի կարիք չէին զգում, ամեն ինչ ստանում էին ժամանակին, և մեծ ուշադրությամբ կատարում կայսրի կարգադրությունը:

Իսկապես նրանց բանակատեղերում միսը, խմիչքը, կոշկեղենը, հադուստեղենն ավելի շատ էր վաճառվում, քան քաղաքներում: Բոլոր քաղաքներում հացագործները զինվորների համար հաց էին թխում և ուղարկում, հատկապես եղեսացիները, որովհետև այս տարի ևս իրենց տներում եպարքոս Կալլիոպիոսի

հրամանով 630000 մողի (հաց) էին թխել, չհաշված գյուղացիների, հացագործների, օտարականների և տեղական բնիկների ամբողջ շրջանում թխածը:

78. Այս տարի մար Պետրոս եպիսկոպոսը նորից գնաց կայսրի մոտ խնդրելու, որ հարկը վերացնի: Կայսրը խիստ պատասխանեց և կշտամբեց նրան, որ նա այսպիսի ժամանակ մոռացած աղքատների խնամքն, եկել էր իր մոտ (Կոստանդնուպոլիս): Նա ասաց, որ առանց որևէ մեկի թելադրանքին ինքը՝ աստված իր սրտում կարթնացնի օրհնյալ (Եդեսիա) քաղաքին բարերարություն անելու (զգացումը): Համենայն դեպս, մինչ եպիսկոպոսն այնտեղ էր, առանց (եպիսկոպոսի) գիտության, ուրիշի միջոցով լուր ուղարկեց ամբողջ Միջագետքում (հարկը) վերացնելու մասին, իսկ Մաբբոգի¹¹⁶ շրջանից հարկի մեկ երրորդը վերացրեց:

79. Հոռոմ զորավարները, որոնք բանակել էին Ամիդի մոտակայքն, ասպատակությունների էին գնում պարսկական երկիրը, կողոպտում, գերի էին վերցնում և ավերում, այդ պատճառով պարսիկները (բնակիչները) նրանցից փախչելով, անցան Տիգրիսն ու այնտեղ հանդիպեցին պարսկական այրուծիին, որը հավաքվել էր հոռոմների դեմ գնալու համար. նրանց տեսնելիս քաջալերվեցին և մնացին Տիգրիսի ափին: Հոռոմները նրանց (փախստականների) հետևից անցան գետը և կոտորեցին ամբողջ պարսկական այրուծին, որ (բաղկացած) էր 10000 մարդկանցից, և կողոպտեցին բոլոր փախստականների ունեցվածքը: Նրանք շատ գյուղեր այրեցին, սպանեցին տասներկու և դրանից վեր տարիք ունեցող տղամարդկանց, իսկ կանանց և երեխաներին գերի վերցրին: Որովհետև մագիստրոսն այդպես էր հրամայել բոլոր զորավարներին թե որևէ մեկը հոռոմներից գտնվի, որ փրկելու է տասներկու և դրանից վեր տարիք ունեցող տղամարդկանցից մեկին, ապա դրա փոխարեն իրեն են մահվան դատապարտելու, և ինչ գյուղ որ մտնեն չպետք է նույնիսկ մի տուն կանգուն թողնեն: Այս նպատակով նա հոռոմներից առանձնացրեց ուժեղներին, և շատ գյուղացիներ միացան նրանց, երբ նրանք ճանապարհ ընկան:

Այն բանից հետո, երբ այրեցին (տների) տանիքները, քանդեցին պատերը, կտրատեցին ու ոչնչացրին որթատունկերն ու ձիթենիները, և ընդհանրապես բոլոր ծառերը: Հոռոմ արաբներն

¹¹⁶ Մեմբրիչ՝ այժմյան Սիրիայում է գտնվում:

էլ անցան Տիգրիս գետը և կողոպտեցին, գերի վերցրին, կոտորեցին բոլոր նրանց, որոնց գտան պարսկական երկրում:

Ինչպես գիտեմ, ամեն ինչ ուշադիր ուսումնասիրում ես, և քո սրբությանը հայտնի պետք է լինի, որ սա արաբների համար հարմար առիթ էր կրկնակի հարստանալու, և իրենց կամքը պարտադրելու երկու պետություններին:

80. Երբ Կավատը տեսավ, որ հռոմեներն իր երկրին վնասում են, և չկար մեկը որ նրանց դիմագրեր, նա ուզեց գնալ և հանդիպել նրանց, և այդ նպատակով նա աշտաբիդին 20000 զորքով ուղարկեց մագիստրոսի մոտ խաղաղության համար բանակցելու: Նա Ամիդում գերի վերցրած նշանավոր մարդկանցից բացի ետ ուղարկեց նաև Պետրոսին¹¹⁶, որին Աշտաբիդից էր բերել, և Վասիլին, որին որպես պատանդ էր վերցրել Եդեսիայից: Իր մոտ որպես ղեկավար եկած ու մահացած Օլիմպիոս դուքսի դիակը նույնպես կնքված դագաղով ուղարկեց, ցույց տալու համար, որ նա ոչ թե այլ բանից, այլ բնական մահով էր մահացել, և որպես վկա (ուղարկեց նաև) նրա ծառաներին և նրանց, որոնք նրա հետ էին եկել: Մագիստրոսն ընդունեց նրանց և ուղարկեց Եդեսիա, բացի Ամիդի դատավորից և կոմս Պետրոսից, որովհետև նրանց վրա շատ էր բարկացել ու զայրացել, և ուզում էր նրանց մահապատժի ենթարկել, ասելով որ նրանց անհոգության պատճառով էր, որ ամրությունները հանձնվեցին, քանի որ իրենք պարսիկներն էլ են վկայում, որ Ամիդի պարիսպը անանցանելի էր: Աշտաբիդը խնդրում և աղաչում էր նրան (մագիստրոսին), որ իր հետ բերածների փոխարեն տան այն պարսիկներին, որոնք շրջապատված են Ամիդում, որովհետև նրանք թեև շարունակում են վախից պահպանել (քաղաքը), սակայն սովի պատճառով մեծ տանջանքների մեջ են: Սակայն մագիստրոսն ասաց. «այդ մասին ինձ մի հիշեցրու, որովհետև նրանք շրջապատված են մեր քաղաքում և նրանք մեր ստրուկներն են»: Աշտաբիդը ասաց նրան. «Լավ, այն ժամանակ թույլ տուր ինձ, ուտելիք ուղարկել նրանց, որովհետև քեզ վայել չէ, որ քո ստրուկները սովից մահանան, որովհետև երբ որ ցանկանաս դու կարող ես նրանց սպանել»: Նա ասաց նրան. «Ուղարկիր»: Աշտաբիդն ասաց. «Երդվիր ինձ, որ քո բոլոր զորավարներն ու զորագլուխներն իմ ուղարկածներից ոչ մեկին չեն սպանի»: Բոլորը երդվեցին բացի Նոննոս դուքսից, որ իրենց հետ չէր այս բանակցությունների ժամանակ, որովհետև մագիստրոսը նրան թողել էր այն նպատակով, որ եթե որևէ երդում

¹¹⁶ — Զորավար:

լինի, ապա նա ազատ լինի այդ երդումից: Աշտաբիդն այն ժամանակ ուղարկեց հացի տոպրակներով բեռնավորված երեք հարյուր ուղտ, որոնց (տոպրակների) մեջ կային նետեր: Նոննոսը հարձակվեց նրանց վրա և (ուղտերին) վերցրեց, իսկ նրանց (ուղտերի) հետ եղածներին սպանեց:

81. Երբ շատ օրեր անցան իր (խաղաղություն) խնդրելուց հետո, և ուժեղ ցրտեր սկսեցին ու շատ ձյուն ու սառնամանիք (եղավ), հոռոմները մեկը մյուսի ետևից լքեցին իրենց բանակատեղերը: Յուրաքանչյուրը վերցրեց իրեն հասած ավարը և մեկնեց, որպեսզի գնա իր երկիրը: Նրանք, որոնք մնացին և չգնացին իրենց տները, անցան Տելլա, Ռաշլղայն և Եդեսիա՝ ցրտից պաշտպանվելու համար: Երբ աշտաբիդը տեսավ, որ հոռոմները թուլացել են և ցրտին չեն դիմանում, լուր ուղարկեց մագիստրոսին ասելով. «Կամ խաղաղության դաշինք կնքիր և կամ թույլ տուր, որ պարսիկները դուրս գան, և կամ ընդունիր պատերազմ»: Մագիստրոսը կոմիս Յուստինին հրամայեց բանակ հավաքել, բայց նա չկարողացավ: Երբ նա տեսավ, որ հոռոմների մեծ մասը ցրվեց և լքեց իրեն, նա խաղաղության դաշինք կնքեց և թույլ տվեց, որ պարսիկները դուրս գան Ամիդից այն պայմանով, որ իրենց կնքած խաղաղության դաշինքը ընդունելի կլինի երկու թագավորներին և (այն) կհաստատեն, ապա թե ոչ պատերազմը կշարունակվի իրենց միջև:

Երբ հոռոմների կայսրն իմացավ եղածի մասին, կարգադրեց, որ ամեն մի քաղաքում (ցորենի) պահեստներ կառուցեն, հատկապես Ամիդում, որպեսզի թշնամությունը վերացնի և խաղաղությունը վերահաստատի: Նա նույնպես մի մարդու միջոցով, որը լևոն էր կոչվում, Կավատին նվերներ ու ընծաներ ուղարկեց՝ ոսկուց պատրաստված ճաշի ամբողջ մի սպասք:

82. Թե ինչքան Եդեսացիները շարշարվեցին, որոնք Ամիդ ցորեն էին տանում, ոչ ոք չգիտե, բացի նրանցից, որոնք այդ գործով զբաղված էին, որովհետև նրանցից շատերն իրենց կենդանիների հետ մահացան ճանապարհին:

83. Ամիդի եպիսկոպոս պատվական Հովհաննը վախճանվել էր մինչ պարսիկների կողմից դրա պաշարումը: Եկեղեցականներից ոմանք գնացին սուրբ և աստվածասեր, աստվածային բոլոր գեղեցկութուններով օժտված, քաջասիրտ ու հայտնի մար Փլավիոսի՝ Անտիոքի պատրիարքի մոտ, խնդրելու, որ իրենց համար եպիսկոպոս նշանակեր: Եվ ամբողջ ժամանակ, մինչ

նրանք այնտեղ էին, նա (պատրիարքը) նրանց հետ մեծ հարգանքով վարվեց: Դրանից հետո, երբ Ամիդի եկեղեցու հովիվ ու վարդապետ Նոննոսը գերությունից փախավ, կղերականութունը խնդրեց պատրիարքին, որ նրան իրենց եպիսկոպոս ձեռնադրի: Երբ պատվական Նոննոսը եպիսկոպոս ձեռնադրվեց, նա իր քորեպիսկոպոս Թովմասին Կոստանդնուպոլիս ուղարկեց, որ այնտեղ եղած ամիդցիներին գտնի, որպեսզի նրանք կայսրից ինչ որ նվիրատվություն խնդրեն: Այնտեղ եղածների հետ նա խորհրդակցեց, և նրանք էլ Թովմասին խնդրեցին, որ նա լինի իրենց եպիսկոպոսը (Կոստանդնուպոլսում): Կայսրն իրենց խնդրանքը բավարարեց և պատրիարքին էլ լուր ուղարկեց, որ շընդիմանա նրանց: Կայսրը նրանց խնդրանքի համաձայն, նրան կառավարիչ¹¹⁷ նշանակեց: Կայսրն ու պատրիարքը¹¹⁸ Ամիդի եկեղեցու համար նվերներ և փողի մի մեծ գումար տվեցին, որպեսզի այն բաժանեն աղքատներին: Այդ պատճառով էլ այնտեղ հավաքվեցին բոլոր նրանք, ովքեր տարբեր տեղերում էին թափառում: Ամեն օր նրանք Ամիդից դուրս էին բերում մեռածների դիակները, և ստանում իրենց հասանելիքը:

84. Ուրբեկիոսը՝ կայսրի ներքինին¹¹⁹, որը մեծ նվերներ էր բաժանել Երուսաղեմի շրջակայքում և այլ վայրերում, եկավ (Ամիդ) և բաժանեց դինար դինարի հետևից: Այնտեղից նա անցավ Եդեսիա, որտեղ նա յուրաքանչյուր (ողորմություն) ուզող կնոջ տվեց մի թրեմիսիոն¹²⁰ և ամեն մի երեխայի՝ մի զուգե¹²¹: Համարյա բոլոր կանայք՝ կարիքավոր և ոչ կարիքավոր (փող) ստացան:

85. Նույն այս տարում պատերազմը դադարելուց հետո, վայրի գազանները հարձակվում էին մեր վրա այն պատճառով, որ այս պատերազմում ընկածներից շատերի դիակներն էին ուտում և սովորել էին մարդկային մարմիններ (ուտել): Երբ մեռածների դիակները փտեցին ու քայքայվեցին, այս անգամ վայրի գազանները մտնում էին գյուղերը և երեխաներին փախցընում ու ուտում: Նրանք հարձակվում էին նաև ճանապարհների

¹¹⁷ Ասորերեն բնագրում դրված է «դատավոր» (Daiana):

¹¹⁸ Այստեղ նկատի ունի Կոստանդնուպոլսո պատրիարքին:

¹¹⁹ Կարծում ենք «ներքինի» ասելով հեղինակը նկատի ունի «սենեկապետին»: Սենեկապետները շատ անգամ ներքինի էին լինում:

¹²⁰ Ոսկու մեկ երրորդ մասը (լատիներեն tremis):

¹²¹ Փոքր դրամ:

վրա եղած մենակ մարդկանց վրա և նրանց ուտում: Ի վերջո նրանք (մարդիկ) այնքան վախեցան, որ հունչի ժամանակ ոչ ոք մեր շրջանից չէր ուզում դիշերել իր ցորենի կալում առանց խրճիթ (մտնելու), վայրի գազանների սարսափից: Սակայն մեր Տիրոջ օգնությամբ, որը միշտ էլ հովանավորել է մեզ և իր ողորմածությամբ պահպանել մեղ փորձանքներից, դրանց մի մասը (գազանների) ընկավ գյուղացիների ձեռքը, որոնք սպանեցին նրանց և ուղարկեցին Եդեսիա. ուրիշներ բռնվեցին որսորդներից, որոնք կապկպեցին նրանց ու կենդանի բերեցին, որպեսզի ամեն ոք տեսնի դրանց ու փառք տա աստծուն, որ ասել է. «Եւ ահ եւ երկեւղ ձեր ի վերայ ամենայն գազանաց երկրի»¹²²: Քանզի մեր մեղքերի պատճառով նա մեր վրա ուղարկեց պատերազմը, սովը, ժանտախտը, գերությունը, վայրի գազաններ, գրված և չգրված պատիժներ, և իր ողորմածությամբ փրկեց մեզ այդ բոլորից:

86. Ինձ ևս թույլ արարածիս, նա իր ողորմածությամբ և քո աղոթքների շնորհիվ ուժեղացրեց, որպեսզի իմ ուժերի լավագույն հնարավորությամբ գրեմ պատահարների մասին, որպես հուշ նրանց համար, որոնք տարան այդ (դժվարությունները), և որպես ուղեցույց նրանց համար, որոնք կգան մեզանից հետո, որպեսզի նրանք, որոնք ուզենան, խոհեմ դառնան իմ այս քիչ գրածով էլ. թեև իմ բաց թողածը (չգրածը) ավելի շատ է, քան իմ գրածը, և իսկապես ինչպես սկզբից ասացի, բոլորի մասին ես չեմ կարողանա պատմել, որովհետև այն տառապանքները, որ յուրաքանչյուրս կրեցինք, այնպիսին էին, որ կարելի էր երկար պատմություններով նկարագրել, բայց դրա համար մի մեծ գիրք չէր բավարարի: Քեզ հայտնի է ուրիշների գրածից նրանց մասին, որոնք իբր թե մեզ օգնության եկան որպես փրկարարներ¹²³, որպեսզի մեղ օգնեն, սակայն նրանք եկան ու գնացին ու մեզ այնպես կողոպտեցին, ինչպես մեր թշնամիները: Շատ խեղճ մարդկանց հանեցին իրենց անկողիններից և տեղը իրենք քնեցին, իսկ տերերը (անկողինների) նույնիսկ ցուրտ եղանակին, գետնին պառկեցին: Ոմանց իրենց սեփական տներից ստիպեցին ու դուրս հանեցին և փոխարեն իրենք բնակվեցին դրանց մեջ: Ոմանց ոչ-խարներին որպես պատերազմական ավար, բռնի տարան, ոմանց շորերը վրայից հանեցին ու տարան, ոմանց էլ ոչինչ բանի համար անգթորեն ծեծեցին, ուրիշների հետ վիճեցին փողոցներում և

¹²² «Ծննդոց», գլ. Թ, 2:

¹²³ Նկատի ունի հոռոմներին (բյուզանդացիներին):

փոքր առիթով նախատեսին: Նրանք բացահայտ կողոպտեցին լուրաքանչյուրի ուտելիքի պահեստը և այն պահեստները, որոնք ունեին գլուղերում ու քաղաքներում: Որովհետև քաղաքի (Եդեսիա) տներն ու իջևանատները իրենց չէին բավականացնում, ուստի տեղավորվում էին (նաև) արհեստավորների խանութներում: Փողոցներում ու տներում բոլորի աչքի առջև նրանք բռնաբարում էին կանանց: Ծեր կանանցից, այրիներից և աղքատներից վերցնում էին յուղ, փայտ, աղ և այլ բաներ իրենց օգտագործման համար, և նրանց, գործից կտրում էին, իրենց սպասարկելու համար: Կարճ ասած բոլորին մեծին և փոքրին ձանձրացրել էին, և չկար մեկը, որին նրանք ինչ որ վնաս ու վիշտ պատճառած չլինեին: Նույնիսկ երկրի մեծամեծները, որոնք նշանակված էին նրանց կարգի հրավիրելու ու (բնակությունը) դասավորելու, ձեռքերն երկարում էին կաշառք վերցնելու, և որովհետև բոլորից վերցնում էին, ուստի ոչ ոք չէր աղատվում, նույնիսկ նրանք, որոնց մոտ նախօրոք (բյուզանդացի) զինվորներ էին ուղարկվել բնակվելու, և ապա մի քանի օրից հետո նորից այլ (զինվորներ) էին ուղարկվում: Նրանք բնակվելու ուղարկում էին (զինվորներին) նույնիսկ քահանաների և սարկավազների մոտ, չնայած որ սրանք կայսրից կոնդակ ունեին, որ աղատվում էին այդ բանից (պարտականությունից): Բայց ինչու այդ մասին շատ խոսել, երբ նույնիսկ նրանք, որոնք ինձնից էլ մեծ են¹²⁴, անկարող են այդ պատմել:

87. Եփրատ գետը դեպի արևմուտք անցնելուց հետո մագիստրոսը գնաց կայսրի մոտ (Կոստանդնուպոլիս), Արյոբինդոսը գնաց Անտիոք, Պատրիկիոսը՝ Մելիտինե, Փարազմանը՝ Ապամեա¹²⁵, Թեոդորը՝ Դարմեշուկ (Դամասկոս), Կալիոպիոսը՝ Մաբբոգ: Այսպես, Եդեսիան մի քիչ շունչ քաշեց և այն սակավ մարդիկ, որոնք մնացել էին այնտեղ (քաղաքում)՝ ուրախ էին: Հեգեմոն Եվրոգիոսը զբաղված էր քաղաքի վերակառուցումով¹²⁶, և կայսրը նրան (տվել էր) 200 լիտր ոսկի՝ շինարարության համար: Նա վերանորոգեց և վերակառուցեց արտաքին պարիսպը, որը շրջապատում էր քաղաքը: Վերահաստատեց ու վերա-

¹²⁴ Հեղինակը, հավանաբար, եկեղեցական աստիճանը նկատի ունի:

¹²⁵ Apameia-ն գտնվում է Եփրատի գետանցի աջ կողմում, Զեվգամայից հարավ:

¹²⁶ Այստեղ ասորերեն բնագիրը պակասավոր է: Ռայտը՝ բնագրի անգլերենի թարգմանիչը, ըստ իմաստի պակասավոր բառերը լրացրել է:

նորոգեց երկու ջրուղիները, որոնք գալիս էին Տելլզեմա և Մուզագ գյուղերից¹²⁷։ Վերակառուցեց ու վերջացրեց հանրային բաղնիսը, որը փուլ էր եկել։ Նա նույնպես վերանորոգեց իր պալատը¹²⁸, և այլ շատ (շենքեր) կառուցեց ամբողջ քաղաքում։ Կայսրն եպիսկոպոսին ևս տվեց 20 լիտր ոսկի՝ պարսպի վերանորոգման ծախսերի համար, իսկ ներքինի Ուրբիկիոսը 10 լիտր ոսկի տվեց, որպեսզի եկեղեցի կառուցեն երանելի Մարիամի անունով։ Բայց ձեթը, որը մատակարարվում էր եկեղեցիներին ու վանքերին հանրային պահեստներից, և որը հասնում էր 6800 կեստեի¹²⁹, հեգեմոնը նրանց ղրկեց այգ իրավունքից, և հրամայեց դրանով (ձեթով) լուսավորել քաղաքի սյունազավիթները (պորտիկները)։ Ժամկոչները շատ խնդրեցին (որ ձեթից չզրկեն), բայց նրանց չլսեց։ Եվ որպեսզի չկարծեն, որ ինքն աստծու համար կառուցված եկեղեցիներն արհամարհում է, իր անձնական ունեցվածքից յուրաքանչյուր եկեղեցու համար տվեց 200 կեստե։

Մինչ այս տարի ցորենի մոզին վաճառվում էր մեկ դինարի, գարիինը՝ վեց մոզին, և գինիինը՝ երկու կիլան¹³⁰, բայց նոր հունձից հետո ցորենի 6 մոզին էր վաճառվում մեկ դինարի և գարիինը՝ 10 մոզին։

88. Պարսկական արաբները երբեք խաղաղ ու հանգիստ չէին, ուստի անցան հոռոմների երկիրը առանց պարսիկների և դերի վերցրին երկու գյուղերի (բնակիչներին)։ Երբ պարսիկների մարզպանը, որ Մծբինում էր, այդ իմացավ, բռնեց նրանց մեծամեծներին և մահվան դատապարտեց։ Հոռոմ արաբները նույնպես առանց հրամանի անցան պարսիկների երկիրը և գերի վերցրին մի գյուղակի (բնակիչներին)։ Երբ մագիստրոսն իմացավ այդ, որովհետև տարվա վերջին Ապամեա էր գնացել, Կալինիկոսի դուքս՝ Տիմոստրատոսին հրաման (ուղարկեց), իսկ ինքը բռնեց նրանց մեծամեծներից 5-ին, երկուսին սրով սպանեց և մյուս երեքին ցցահարեց։ Փարազմանը դուրս եկավ Ապամեայից, երբ նա (մագիստրոսը) վերադարձավ և գնաց ու մնաց Եդեսիայում

¹²⁷ Հավանաբար Եդեսիայի հյուսիսում էին գտնվում այս գյուղերը։

¹²⁸ Ասորերեն բնագիրն ունի հունարեն ձևը՝ «պարեսորին»։

¹²⁹ 1/4 կալոն։ Հեղուկաչափ։

¹³⁰ Նույնպես հեղուկաչափ է, երբեմն օգտագործվել է նույնիսկ ցորեն չափելու համար։ Տե՛ս J. Payne Smith, A compendious syriac Dictionary, p. 213.

մինչև կայսրից Հիսպարիոսի փոխարեն ղորապետ դառնալու¹³¹ իրավունք ստացավ:

89. Սերուգում, Բատնան ամրոցի պարիսպը, որը բոլորովին ոչ բարվոք ու քանդված (վիճակում) էր, Եդեսիայի հեգեմոն Եվրոգիոսի միջոցով այն վերակառուցվեց ու վերանորոգվեց: Պատվական հայր Այեդեսիոսն Եդեսիայի (մեծ) եկեղեցու, տղամարդկանց դասի դռները պղնձով պատեց:

90. 817 թ. (506 թ.) հռոմեաների բանակի հրամանատարները կայսրին հայտնեցին, որ մեծ չափով վնասվում են, որովհետև սահմանի վրա շունեն (ամրացված) քաղաք: Ամեն անգամ երբ հռոմեաները Տելլայից ու Ամիդից գնում էին արաբների դեմ արշավանքի, որտեղ որ լինում էին, թշնամու մեքենայություններից մշտապես վախենում էին: Եվ եթե պատահում էր, որ նրանք (պարսիկները) հարձակվում էին իրենցից ավելի մեծ ուժով (նման դեպքերում) մտածում էին ետ դառնալ, և դրա համար շատ հոգնում էին, որովհետև մոտակայքում քաղաք չկար, որ կարողանային ապաստանել: Այս պատճառով կայսրը հրաման տվեց, որ Դարա գլուղի շուրջը՝ որ գտնվում էր սահմանի վրա, պարիսպ կառուցեն: Ամբողջ Ասորիքից քարհատներ հավաքվեցին ու գնացին այնտեղ ու սկսեցին կառուցել այն, մինչ պարսիկները դուրս էին գալիս Մծբինից ու ստիպում նրանց դադարեցնել (կառուցումը): Դրա համար Փարաղմանը Եդեսիայից դուրս եկավ ու գնաց Ամիդ քնակվելու, և այնտեղից էր գալիս (պարիսպը) կառուցողներին օգնելու: Նա նույնպես վայրի գազանների մեծ որս էր կազմակերպում, հատկապես վայրի վարաղների, որոնք շրջակայքի ամայացումից հետո շատացել էին: Նա մի օրում դրանցից քառասունից ավելին որսաց, և իր վարպետության որպես ապացույց, նույնիսկ դրանցից մի քանիսին կենդանի ու սատկած վիճակում ուղարկեց Եդեսիա:

91. Բիրտա ամրոցի պատվական Սարգիս եպիսկոպոսը, որը գտնվում էր Եփրատի ափին, սկսեց իր քաղաքի համար նույնպես պարիսպ կառուցել և կայսրն այդ ծախսերի համար քիչ փող չտվեց: Մագիստրոսն ևս Եվրոպոսի¹³² շուրջ պարիսպ կառուցելու հրաման տվեց, որը գտնվում էր գետի ձախ ափին

¹³¹ Ասորերեն բնագրում գրված է «ռաբ-խայլա» (Rab-Khaïla), որը նշանակում է «զորքերի մեծ», «հրամանատար»:

¹³² Այժմյան Սիրիայի Մամրիջից ոչ հեռու Ջարարլոս (Jerabis կամ Jerabolus) քաղաքն է:

և մտնում էր Մաբբոդի թեմի մեջ, և տեղի ժողովուրդը դրա (պարսպի) վրա իր ուժերից վեր աշխատեց:

92. Փարաղմանի Ամիդ գնալուց հետո, նրա փոխարեն եկավ Ռոմանոս դուքսը և իր բանակով տեղավորվեց Եդեսիայում, և աղքատներին մեծ բարերարություններ արեց: Կայսրն այս տարի իր նախկին բարեգործություններին ավելացրեց նաև (այն), որ (հրամայեց) ամբողջ Միջագետքից հարկը վերացնել, որի համար ուրախացած գյուղատերերը փառաբանեցին կայսրին¹³³:

93. Սակայն հասարակ մարդիկ տրտնջում էին, բացականչում ու ասում «Գոթերը չպետք է մեզ մոտ տեղավորվեն, այլ գյուղատերերի մոտ, որովհետև նրանք օգտվեցին (հարկի) վերացումից»: Եպարքոսը հրամայեց նրանց պահանջը բավարարել, սակայն երբ գործի անցան, քաղաքի մեծամեծները հավաքվեցին Ռոմանոս դուքսի մոտ և նրան խնդրեցին ասելով. «Թող ձեր մեծությունը հրամայի, որ գոթերին միայն մեկ ամսով ընդունեն, և երբ նրանք հարուստների տները մտնեն, չկողոպտեն այնպես, ինչպես կողոպտեցին հասարակ մարդկանց»: Նա բավարարեց նրանց խնդրանքը, և հրամայեց, որ նրանք ստանան «մեկ ասփադ»¹³⁴ ձեթ ամեն ամիս, 200 լիտր փայտ, անկողին և մահճակալ երկուսի համար»:

94. Երբ գոթերը լսեցին այս հրամանը, շտապեցին Ռոմանոս դուքսի մոտ, որ ապրում էր Բարսայի ընտանիքի բնակարանում, և ուզեցին նրան սպանել: Երբ նրանք բարձրանում էին բնակարանի աստիճաններից, նա լսեց նրանց աղմուկն ու աղաղակը և հասկացավ, թե ինչ են ուզում անել: Նա շուտով հագավ իր զրահը, վերցրեց իր ղենքերը, քաշեց սուրը և կանգնեց իր ապրած բնակարանի տան վերևի դռան մոտ: Համենայն դեպս, նա գոթերից ոչ մեկին չսպանեց, այլ միայն ճոճում էր սուրը և խափանում առաջին (գոթացուն), որը բարձրանում էր իր մոտ գալու համար: Նրանք, որոնք ցածրում էին, բարկությամբ ստիպում էին նրանց, որոնք իրենցից վերևում էին, որ բարձրանան ու գնան նրա մոտ: Ինչպես լավ դիտի քո սրբությունն,

¹³³ Հետաքրքրական է, որ այս արտոնությունից կամ հարկի վերացումից օգտվում են միայն գյուղատերերը (ինչպես հաջորդ հատվածն է ցույց տալիս), իսկ գյուղացիությունը շարունակում է հարկ տալ:

¹³⁴ Հեղուկի չափ: Կարող է «տիկ» լինել: Կարաս, որովհետև «ասփադ» նշանակում է նաև գինու կարաս, այստեղ ձեթի աման. ինչ որ ընդունված չափով:

այսպես շատ մարդ լցվեց տան աստիճաններին: Երբ ի վերջո, առաջիններն, որոնք բարձրացել էին, չկարողացան ներս մտնել սրի վախից, իսկ հետևում եղածները ճնշում էին նրանց, և շատ մարդ կար աստիճանների վրա, ուստի դրանք (աստիճանները) չդիմացան այդ ծանրության, փուլ եկան ու ընկան նրանց վրա: Նրանցից մի քանիսը սպանվեցին, շատերը այնպես ջարդվեցին, որ անբուժելի հաշմանդամ դարձան: Ռումանոսն այս պատահարից օգտվելով, առիթը գտավ և մի տանիքից մյուսն անցնելով, փախավ: Բայց նա նրանց ոչինչ չասաց, և այդ պատճառով էլ նրանք մնացին իրենց հաստատված տեղերում և անում էին այն, ինչ որ իրենց հաճելի էր, որովհետև մեկը չկար, որ կասեցներ նրանց, զգուշացներ կամ արգելք հանդիսանար:

95. Այս տարի մեր մար Պետրոս եպիսկոպոսը շատ ծանր հիվանդ էր: Նիսան (ապրիլ) ամսում մեր քաղաքում ավելի ուժեղացան դժբախտությունները, որովհետև մագիստրոսը հավաքեց իր ամբողջ բանակը, վեր կացավ, որ գնա պարսիկների երկիրը, որպեսզի վերանորոգի նրանց հետ կնքված խաղաղության դաշինքը: Երբ Եդեսիա մտավ, պարսիկներից իր մոտ դեսպաններ եկան և հայտնեցին, որ աշտաբիդը¹³⁵, որը գալիս էր իրեն հանդիպելու, խաղաղության պայմանագիր կնքելու, մահացավ և նրանք խնդրեցին ու ասացին, որ «եթե նա խաղաղության նպատակով է եկել, ապա շանցնի Եդեսիայից այն կողմ, մինչև որ մի ուրիշ աշտաբիդ կուղարկի պարսիկների արքան»: Նա (մագիստրոսը) բավարարեց նրանց խնդրանքը և հինգ ամիս մնաց Եդեսիայում: Եվ որովհետև իր հետ գոթերը չէին տեղավորվում քաղաքում, ապա նրանց բնակեցրեց նաև գյուղերում, ինչպես նաև քաղաքի շրջակայքում եղած մեծ ու փոքր վանքերում: Նույնիսկ նրանք, որոնք միայնության մեջ էին ապրում, թույլ չէին տալիս իրենց սիրած միայնության մեջ ապրել, որովհետև այսպիսիների վանքերում էլ նրանք տեղավորվել էին:

96. Որովհետև նրանք (զինվորները) եկած առաջին իսկ օրից իրենց հաշվին չէին ապրում, ուստի նրանք ուտելու և խմելու մեջ այնպես շատակեր դարձան, որ նրանցից ոմանք խմում էին տների տանիքներում և գիշերը գինուց հարբած (մոռանում) էին ու քայլելով ընկնում (ցած), և այսպիսով զրկվում կյանքից: Ոմանք նստած խմելիս, խորը քնում էին (ուրնի մեջ) ընկնում տան բարձունքից ու տեղնուտեղը մահանում:

¹³⁵ Բանակի կամ զորքերի հրամանատար:

Ոմանք շատ ուտելուց տանջվում էին իրենց անկողիններում: Ոմանք իրենց սպասարկողների ականջը, փոքր հանցանքի համար, եռացրած ջուր էին լցնում, ոմանք դնում էին պարտեզ կանաչեղեն հավաքելու և երբ պարտիզպանը վեր էր կենում ու շէր թողնում հավաքել, նրանք նետով սպանում էին նրան, և արյունը մնում էր անպատիժ: Ոմանց մեջ, երբ ուժեղացավ անզգամությունն, և չկար մեկը, որ նրանց կասեցներ (սկսեցին) իրար կոտորել, որովհետև ում մոտ որ ապրում էին, նրանք (տանտերերը վախից) մեծ զգուշությամբ, ըստ իրենց ցանկության (անում էին ամեն ինչ), որպեսզի իրենց վնաս հասցնելու հնարավորություն չտան: Թեև իրենց մեջ կային նաև արևելահայեր, որոնք պարկեշտ կյանք էին վարում, որովհետև անկարելի է, որ այսպիսի բանակում չլինեն նաև նման մարդիկ, այդ քո իմացությունից թաքցնել հնարավոր չէ: Համենայն դեպս անզգամ չարությունը այնքան շատացավ, որ եղեսպցիներից նրանք, որոնք չարակամ էին, անվայել արարք կատարեցին և քարտեզներ¹³⁶ վրա մագիստրոսի դեմ բողոք գրեցին ու դրանք գաղտնի կախեցին քաղաքի հասարակաց վայրերում:

Երբ նա այդ իմացավ, չբարկացավ, չնայած նա կարող էր, և ոչ էլ որոնեց անողներին, և ոչ էլ մտածեց քաղաքին վնաս հասցնել իր բնավորության պատճառով, բայց բոլոր իր կարելին արեց Եդեսիայից շուտ և արագ մեկնելու համար:

97. 818 թ. (507 թ.). Մագիստրոսը վերցրեց իր ամբողջ բանակը և գնաց սահման: Այնտեղ Դարա քաղաքում իր մոտ եկավ պարսիկ դեսպանը և հետը բերեց պատանդներ, որոնց աշտաբիդն էր ուղարկել, և նրանք ևս նրան խնդրեցին ասելով որ եթե ինքն ուզում է խաղաղություն կնքել, նույնպես պարտավոր է պատանդներ տալ իր ստացածների փոխարեն, ապա երկու կողմերն էլ կարող են մոտենալ բարեկամաբար և հանդիպել անձամբ իրար հետ, ունենալով (յուրաքանչյուրը) 500 անզեն ձիավոր, նստել ժողովի և անել անհրաժեշտը: Նա ընդունեց նրանց առաջարկը, պատանդներ ուղարկեց և նշանակված օրն անզեն գնաց աշտաբիդին հանդիպելու:

Բայց որովհետև նա վախենում էր, որ պարսիկները կարող են որևէ դավաճանություն կազմակերպել իր դեմ, նա բերեց զինված հոռոմների բանակը, կանգնեցրեց, նրանց տվեց (գաղտնի) ազդանշան և հրամայեց, որ երբ նրանք տեսնեն այդ ազդանշանը,

¹³⁶ Մագաղաթ:

անմիջապես իր մոտ գան: Երբ աշտաբիդը եկավ իրեն հանգիպելու, և հոռոմները և բոլոր զորավարները որոնք իր հետ էին, ժողովի նստեցին հոռոմ զինվորներից մեկին ուշադրություն դարձրեց և նկատեց, որ նրանք որոնք աշտաբիդի հետ էին եկել, իրենց շորերի տակ զենք էին կրում: Նա այդ մասին հայտնեց զորավար Փարազմանին, Տիմոստրատոս դուքսին, և նրանք ազդանշան տվեցին բանակին, որի վրա նրանք (հոռոմները) աղաղակներով եկան աշտաբիդին ու նրա հետ եղածներին գերի վերցրին: Պարսկական բանակում գտնվող զինվորները երբ իմացան, որ աշտաբիդին ու նրա ընկերներին գերի են վերցրել, վախից փախան և մտան Մծբին: Հոռոմներն ուղեցին աշտաբիդին ու նրա հետ եղածներին սպանել, սակայն մագիստրոսը խնդրեց նրանց, որ պատերազմի առիթ չտան և չվերացնեն խաղաղության (հնարավորությունը): Դժվարությամբ համաձայնվեցին, բայց ի վերջո լսեցին նրան, և թույլ տվեցին որ նա (աշտաբիդը) և նրա ընկերներն առանց վնասի մեկնեն իրենց մոտից, որովհետև հաղթանակի դեպքում հոռոմ զորավարները բարեսեր են լինում:

Երբ աշտաբիդը գնաց իր բանակը, նա տեսավ, որ պարսիկները Մծբին են գնացել, վախեցավ մենակ մնալուց, և գնաց նրանց միանալու: Նա փորձեց ստիպել նրանց իր հետ քաղաքից դուրս բերել, սակայն նրանք վախից չէին ուզում գնալ: Որպեսզի իրենց վախը հայտնի չդառնա հոռոմներին, նա իր դստերը Մծբին բերել տվեց, և պարսկական սովորության համաձայն, ամուսնացավ նրա հետ: Երբ մագիստրոսը լուր ուղարկեց նրան ասելով, որ «ոչ ոք քեզ չի վնասի, եթե նույնիսկ մենակ գաս», նա պատասխանեց. «ոչ թե վախից չեմ գալիս, այլ հարսանեկան հանգիսավոր օրերը դեռ չեն վերջացել»: Չնայած մագիստրոսն ամեն ինչ շատ լավ գիտեր, սակայն այն ընդունեց այնպես, որպես թի ոչինչ չգիտի:

98. Մի քանի օրից հետո, երբ աշտաբիդը եկավ իր մոտ, նա հանուն խաղաղության, հրաժարվեց այն բոլոր պայմաններից, որոնք նա որոշել էր պահանջել պարսիկներից. նա դաշինք կապեց ու խաղաղություն կնքեց: Նրանք փաստաթղթեր գրեցին ու որոշեցին ժամանակը, որի ընթացքում իրար հետ չէին պատերազմելու, զորքը ուրախ էր և ցնծում էր խաղաղության համար:

99. Մինչ նրանք դեռ սահմանի վրա էին, Կելլերոս մագիստրոսն ու Կալլիոպիոսն Անաստաս կայսրից նամակ ստացան, որն ամբողջ Միջագետքի նկատմամբ լի էր հոգատարությամբ ու

ողորմածությամբ. նա այսպես էր դրել նրանց, որ եթե նրանք դտնում են, որ պետք է վերացնեն հարկը (Միջադեպում) ապա կատարյալ իրավունք էր տալիս անհապաղ այն վերացնելու: Նրանք որոշեցին Ամիդի շրջակայքից ամբողջ հարկը վերացնել ինչպես և Եդեսիայի (հարկի) կեսը, նրանք Եդեսիա լուր ուղարկեցին և հայտնեցին այդ մասին: Մի քիչ անց, նրանք մի այլ նամակ ուղարկեցին խաղաղության լուրերով:

100. Վերջին թեշրին (նոյեմբեր 507 թ.) ամսի 28-ին նա վերցրեց իր ամբողջ բանակը և սահմանից վերադարձավ: Երբ հասավ Եդեսիա, մագիստրոսը մտածում էր իր դեմ եղած գանգատների պատճառով (քաղաք) չմտնել, սակայն Տելլալի երանելի Բար Հագագ եպիսկոպոսը խնդրեց նրան, որ տեղի շտա իր ունեցած բարկության, և մի կողմ թողնի որևէ մեկի նկատմամբ ունեցած իր ատելությունն ու վրդովմունքը: Նա անմիջապես ընդունեց նրա խնդրանքը և բոլոր եդեսացիները՝ մեծ ու վոքր, մեծ հոժարակամությամբ, դուրս եկան դիմավորելու նրան մոմեղեն ճրագներով: Ամբողջ կղերականությունը, միայնակյացներն ու վանականները ևս դուրս եկան դիմավորելու, և նրանք (հոռոմները) մեծ ցնծությամբ մտան քաղաք: Նա (մագիստրոսը) ճիշտ նույն օրը բանակներին (հրամայեց) ճանապարհը շարունակել, բայց ինքը երեք օր մնաց և հեգեմոնին 200 դինար տվեց, որ նվերներ բաժանի:

Քաղաքի բնակչությունը ուրախանում էր եղած խաղաղության համար և հրճվում տառապանքներից աղատվելու առիթով, որ մինչ այդ շարունակվում էր, նրանք պարում էին գալիք լավ բանեոի համար և աստծուն էին փառավորում, որովհետև նա իր բարության մեջ ու ողորմածությամբ երկու թագավորություններին խաղաղություն տվեց: Մեկնելիս, նրան (մագիստրոսին) փառքի երգերով ճանապարհ դրեցին, որն արժանի էր (այդ պատվին), և նա էլ (կայսրը), արժանի էր որ ուղարկել էր նրան:

101. Եթե այս կայսրն իր կյանքի վերջում տարբեր ձևով իրեն դրսևորեց, թող ոչ ոք այս գովասանքներից չզարմանա, և թող նա հիշի Սողոմոնին, թե նա ինչ արեց իր կյանքի վերջում¹³⁷:

Ահա, շատերից ալս քիչը կարողացա կամա թե ակամա գրել, քո սիրուն, մի կողմից ակամա, որպեսզի չձանձրացնեմ իմ իմաստուն ընկերոջ, որն ինձնից ավելի լավ գիտի այս ամենը, քան

¹³⁷ Բնագրի անգլերեն թարգմանիչը ենթադրում է, որ այս նախագասությունը հետագայում է ավելացված ուրիշ գրչի ձեռքով:

ես: Մյուս կողմից կամա, քո հրամանին լսած լինելու համար: Այժմ խնդրում եմ քեզ, որ դու էլ կատարես քո նամակում եղած խոստումը ու միշտ աղոթես աստծուն մեղավորիս համար:

Այժմ, երբ իմացա քո ցանկությունը, իմ ամենակարևոր խնդիրն է լինելու, գալիք օրերին ինչ որ պատահի և ինչ որ արժանի լինի գրի առնելու, եթե ողջ մնամ, ես կգրեմ, ի՛մ հայր, և քեզ կուղարկեմ: Դրա համար եկեք աղոթենք՝ ես այստեղից, և դու ի՛մ հայր՝ այնտեղից, և բոլոր տեղերում եղած մարդիկ, որ գրվի պատմությունը գալիք այն մեծ փոփոխության, որը տեղի է ունենալու աշխարհում: Ճիշտ այնպես, ինչպես պատահած բազմաթիվ դժբախտությունների պատճառով, չկարողացանք նկարագրել այս ծանր օրերի մասին (րոտ արժանվույն), թող այնպես էլ գալիք բազմաթիվ բարիքների պատճառով, չկարողանանք նկարագրել ապագան:

(Երանի) խոսք գտնենք պատմելու մեր հայրենակիցների երջանիկ կյանքի, նրանց ունեցած անդորրության, խաղաղության, մեծ առատության և աստծու օրհնությամբ հունձքի ժամանակ լինելիք գերլիության մասին, ինչպես ասվել է. «Զի մոռասցին զնեղութիւնս առաջինս. եւ ոչ եւս անկցի ի սիրտս նոցա»¹³⁸: Թող օրհնյալ լինի նա հավիտյանս հավիտենից, ամեն:

¹³⁸ «Մարգարէութիւն Եսայեայ», գլ. 46, 16: